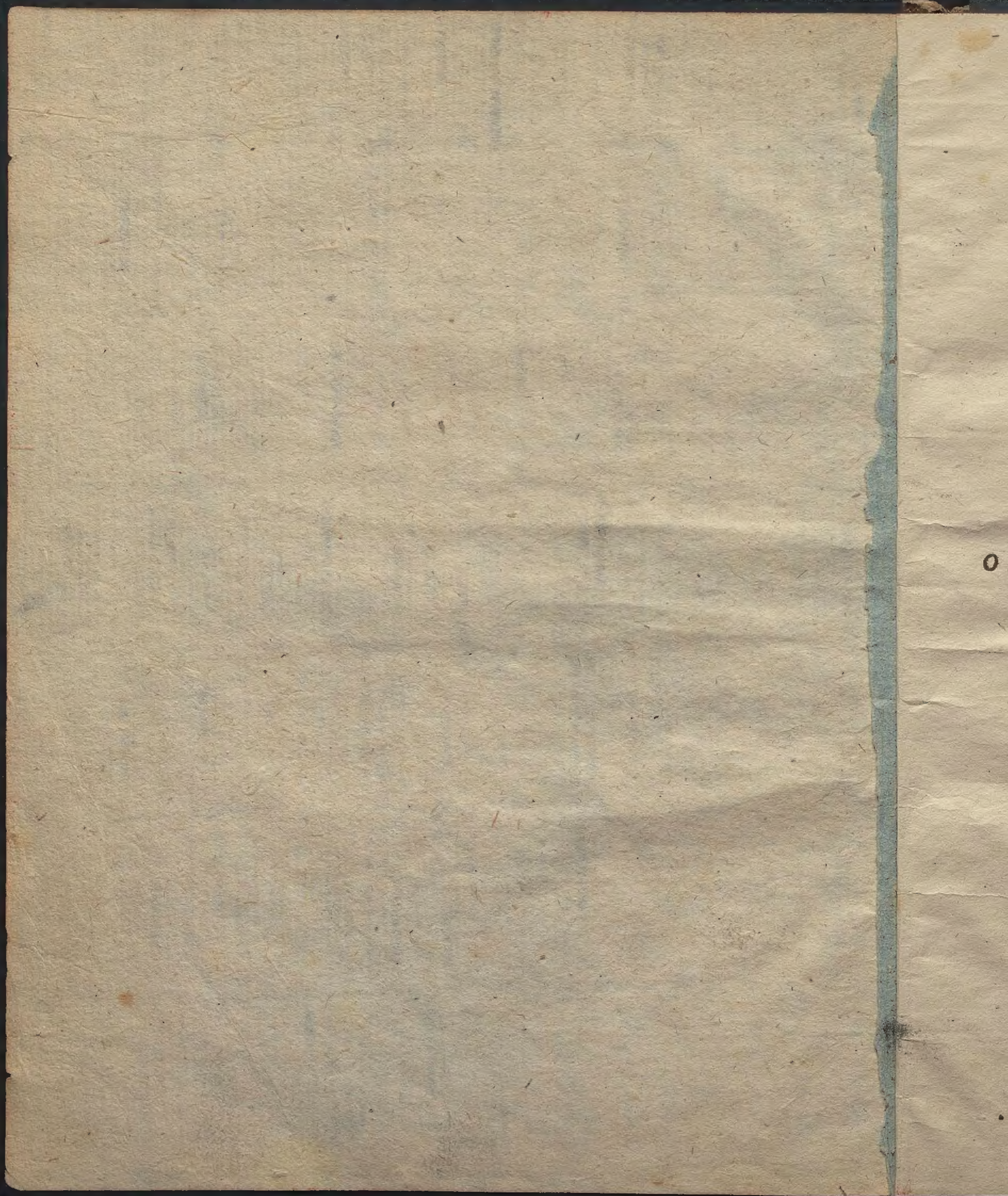

V
B J
C

DYSSERTACYÁ
O KUNSZCIE PISANIÁ U STAROŻYTNYCH.

DYSSERTACYÁ
O KUNSZCIE PISANIÁ U STAROŻYTNYCH

NA POSIEDZÉNIU PUBLICZNÉM SZKOŁY GŁÓWNÉY KORONNÉY
Z OKOLICZNOSCI IMIENIN JASNIE OSWIECONEGO XCIA JMCI
MICHAŁA JERZEGO
CIOŁEK
PONIATOWSKIEGO
ARCYBISKUPA GNIEŹNIEŃSKIÉGO, PRYMASA KORONY POLSKIEY I W. XIĘZTWA LITEWSKIEGO I PIÉRWSZÉGO XIĄŻĘCIA, ADMINISTRATORA KRAKOWSKIÉGO, KANCLÉRZA I KONSERWATORA SZKOŁY KRÓLESTWA GŁÓWNÉY AKADEMII KRAKOWSKIEY, PREZESA KOMMISSYI EDUKACYI NARODOWÉY, ORDERÓW ORŁA BIAŁÉGO I S. STANISŁAWA KAWALERA &c. &c.
DNIA VI. PAŹDZIERNIKA. ROKU MDCCLXXXVIII
W SALI JAGIELLOŃSKIÉY
PRZEZ
JACKA PRZYBYLSKIÉGO
FILOZOFII DOKTORA, KONSYLIARZA NADWORNEGO J. K. MCI, BIBLIOTEKARZA SZKOŁY GŁÓWNEY KORONNEY, STAROŻYTNOŚCI PROFESSORA.

CZYTANÁ.

W KRAKOWIE
w Drukarni Szkoły Główney Koronney.

MUSARUM JAGELLONIDUM
CONSERVATORI
SACRUM.

DYSSERTACYA
O KUNSZCIE PISANIA U STAROŻYTNYCH.

Promiscuè patuit usus rei, qua constat immortalitas hominum.

C. PLINIUS SECUNDUS Hist. Mundi L. XIII. C. XI.

Oglądając się na pomniki szanownéy Starożytności, nie podobná jest nie uczuć, ilé jéy prácóm winniśmy. Samé zwaliska, a nawet náydrobnieyszé jéy gruzów szczęty, chociaż coráz daléy umykają się od oczu naszych, i coráz w twardszé kryją się ciénie, przeświádczają jeszcze o mnostwie i rozmaitości wynalázków Gienijuszu Ludzkiégo, które na jéy powstały łonie. W niéy się poczęły zawięzy wszystkich niemal kunsztów, nie tylko owych, które natarczywá wskazywala potrzeba, i których gminné weyźrzénié ścigać zdołało, ale i tych, które się rzadko objawiać zwykły zaciekóm náyprzenikliwszych dowcipów, i które zdawały się

wyciągać śmiałości nad pomiár sił człowieka. Takim kunsztém w rzędzie náypięknieyszych i náypożytecznieyszych jest bez wątpiéniá *Kunszt Pisaniá*, którégo nié możná dosyć pochwálić. *a*)

Co za kunszt nieporównany Pismo! Ten kunszt, który mówi do duszy náydzielniéy bez żadnéy pomocy głosu, który maluje słowo z istoty swojéy niewidzialné i daje bytność brzmiéniu znikającému w powietrzu, który szérzy i uwiecznia wszystkié inné kunszty. Tén kunszt, który przeséła od pokoléniá do pokoléniá i od narodu do narodu to wszystko, cokolwiek Rod Ludzki objaśnić, cokolwiek dolę jego polepszyć, cokolwiek przeznaczénié jego zaszczycić może; to owé wyroki zbawiénné, co pocieszają w trosce i krzepią w przeciwnościach: to owé prawa mądré, co gruntują porządek i swobody w towarzystwie, i zprzymierzają w jedno rodzéństwo i w jedną rzeczpospolitę obywatelów ziémskich: to owé ważne przestrogi losu i przykładu Poprzedników náydáwniéy i náypoźniéy zgasłych, co uczą w zabiegach życiá i przekonywają przez skutki o niezmiernéy różnicy między

a) Τὶς γὰρ ἂν ἄξιον ἐγκώμιον διάθοιτο τῆς τῶν γραμμάτων μαθήσεως; διὰ γὰρ τούτων μόνων οἱ τετελευτηκότες τοῖς ζῶσι διαμνημονεύονται. οἱ δὲ μακρὰν τοῖς τόποις διεστῶτες τοῖς πλεῖστον ὡς πλησίον παρεστῶσι διὰ τῶν γεγραμμένων ὁμιλοῦσι· ταῖς τε κατὰ πόλεμον συνθήκαις ἐν ἔθνεσιν ἢ βασιλεῦσι πρὸς διαμονὴν τῶν ὁμολογιῶν ἡ διὰ τῶν γραμμάτων ἀσφάλεια βεβαιοτάτην ἔχει πίστιν. καθόλου δὲ τὰς χαριεστάτας τῶν φρονίμων ἀνδρῶν ἀποφάσεις καὶ θεῶν χρησμοὺς· ἔτι δὲ φιλοσοφίαν καὶ πᾶσαν παιδείαν μόνη τηρεῖ, καὶ τοῖς ἐπιγινομένοις ἀεὶ παραδίδωσιν εἰς ἅπαντα τὸν αἰῶνα· διὸ καὶ τοῦ μὲν ζῆν τὴν φύσιν αἰτίαν ὑποληπτέον, τοῦ δὲ καλῶς ζῆν τὴν ἐκ των γραμμάτων συγκειμένην παιδείαν· DIODORUS *Siculus* Bibliothecae Historicae L. XII.

cnotą i występkiém: to owé doyźrzałe uwági nad koleynemi przemianami wdzięków i płodów nieustannie odświéżającey się Natury, co przodkują w mniemaniach i kierują w prácy: to owé przedziwné rachunki wieczystégo obrotu toczących się nad głowami naszémi światów, co rozrywają miłe w tęsknocie, i przymuszają dumać z uszanowaniém nad wielkością Oyca Wszech Rzeczy: to owé drogie pamiętniki wyśmiénitych tworów przemysłu i pełnych nadziei postrzeżeń, co przychylają lub obiecują nieskończoné korzyści, i okazują, jak wysoko zdolén jest wygórować rozum, i jak daleko mogą bydź przestrzenioné granice szczęśliwości. Tén kunszt, ktory náyrzeczywiściéy ułatwiá dział, nabytek i upowszechniénié świateł, który czyni wszystkich myślących dziedzicami i uczęstnikami wszelkich korzyści, jakié jedén z nich kiedykolwiek i gdziekolwiek odkrył, który dochowując wiadomości czasów przeszłych, dopomágá wskrzészéniu i wzrostowi wiadomości czasów teraźnieyszych, a porównywając jé, zasadzá podwaliny owéy niewzruszonéy Stolicy Mądrości i Doświádczéniá, jaką na nich zbudują kiedyś wiadomości czasów przyszłych. Tén kunszt na ostatek, którégo dar piérwsi odbiérający wzięli za cud i dobrodzieystwo święté, którégo krzewicielów uczczono jak Bogów i Nadłudzi, i przez który człowiek tak bardzo ograniczony i tak krótko żyjący, chociáż nie był widzianym od milijonów współludzi, którym się dziéło jego dostało, chociáż od wielu wieków zstąpił do grobu, umiáł się zrobić każdégo kraiu rodákiém, i náyodlegleyszéy potomności współczesnym, umiáł się zrobić nieśmiertelnym.

Jakkolwiek miło jest i nie bez plonu wyśledzać kroki, któremi Ludzie zbliżali się do wynalazku Pisma, przeglądać piérwiastkowe jego zakusy i wzory, zastanáwiać się nad zdarzéniami i stopniami jego popraw i odmian, jak go sobie udziélali Starożytni? na czém i czém pisali? i do jakiégo stanu doprowadzili tén kunszt aż tam, gdzie się ich rola przed kilkunastą wieków zkończyła; atoli w tłumie nawijających się poszukiwań i wyboczéń, z których każde długiey wyciągá rozprawy, i w nieprzebłąkane porywá manowce, muszę sobie założyć pewne obręby, w których osnowę tak rozległą, a tak szczególnie zaymującą kochających Nauki pod jedén widok zciągnąć przedsięwziąłem.

§. 1.

Człowiek z tą władzą myśléniá i czuciá, z témi potrzebami i namiętnościami, które są mu przyrodzone, postawiony w jakimkolwiek zakątku kuli ziémskiéy, widząc się otoczonym tylą cudnych obmiotów i jawisk, przeświadczaiąc się, że ich nie widział zawsze, i że wśrzód nich dosyć nie dawno stanął, domyslając się z odmian wszystkiégo, że i on sam podobno miał określoné chwile swojéy trwałości, doznając potrzeb, którym dogodzić nie umiał i nie mogł bez społeczności podobnych, postrzégając około siebie, jak ci podobni; jedni starzeli się i gasli; drudzy rodzili się i podrástali, musiał czuć w sobie ciekawość dowiedzéniá się przyczyn tych skutków, które uderzały jego zmysły, i przeznaczéniá tego rodzaju jestestw, do którégo uznał się na-

leżącym, musiał czuć popęd wytłumaczénia współludziom obecnym, czego doświadczał i czego potrzebował, a badania z innych na wzajem ich myśli i chęci; musiał czuć żądzę uwiadomiénia o swéy bytności, wyobrażéniach i czynach, nawet tych, którzy poźniéy żyć mieli. Takié poruszénié musiało się odzywać w każdéy gromadzie Ludzi i w każdém pokoléniu: ale trzeba było wprzód napadać na rozmaité i wielokrotné zawody, postępując zawsze od prostszych do zawilszych, trzeba było rachować wieki, niżeli się natrafiło na właściwy kunszt Pisania. Tén traf, którén koniecznie wielé innych poprzedziło, nié mógł się zdarzyć tylko dosyć poźno.

Odkąd Ludzie zaczęli się porozumiéwać, piérwszym i długo jedynym składém wiadomości było *Podánié Ustné.* (Παράδοσις διὰ στόματος, *Traditio Majorum.*) Głowy Familiy domownikóm i starsi młodszym opowiadali, co im się osobliwszégo zdarzyło w życiu, jakich zapamiętali dziejów, co słyszeli od swych Rodziców, Dziadów i Naddziadów, a do poparcia takowégo opowiadania używali náydoręcznieyszych śrzodków, jakié dowcip zawsze obfity w miarę doświadczéń i pomocy wieku nastręczał ku naznaczéniu pamiątek, które z ust do ust do náydalszych ich wnuków przechodzić miały. Takiémi śrzodkami były szczepiénié drzéw, kopanié zdrojów, sypanié wzgórków kamiéni, które naydawniéy podług Tucydydesa i Strabona nazywano *Słupami*; stanowiénié świąt, zkładanié krótkich piosnek, mianowanié mieysc i osób i t. d. Przeświadczá o tém powszechná zgoda piérwiástkowych pomników.

Patryarchowie wystawiali Ołtarze na tych mieyscach, gdzie miewali Widzénia Boskié. *b*) Pomnik przymiérzá między ABRAHAMEM i ABIMELECHEM była studniá BETHSABEE. *c*) (*Studniá Siedmiu*) na mieyscu, gdzie sobie przy zakładzie siedmiorga owiec oba przysięgli. Pomnik przymiérza między JAKUBEM i LABANEM była kupa kaméni GALAAD *d*) (*Kupa Świadectwa*). Fenicyanie za náydawnieyszé ślady swych dziejów pokazywali kaménie i pale. *e*) Widziano niegdyś w okolicy *Kadyxu* czyli dáwnégo *Gades* gromady kamiéni przypominające wyprawę HERKULESA do *Hiszpanii*. *f*) Dáwni mieszkańcy Północy nie inaczéy znakowali swé zdobycze i klęski tylko pokładém kamiéni niezwyczaynéy wielkości. *g*)

b) GEN. Rozdz. XII. ww. 7. i 8. Rozdz. XIII. w. 18. Rozdz. XXVI. w. 25. Rozdz. XXVIII. ww. 11 - 17. Rozdz. XXXV. w. 7. BIBLIA to jest Xięgi Starégo i Nowégo Zakonu na Polski Język według Łacińskiéy Biblii od Kościoła Chrześciańskiégo Powszechnégo przyjętéy wyłożoną przez X. JÁNA LEOPOLITĘ Mistrza Nauki Krakowskiéy, a przypisaną Królowi ZYGMUNTOWI AUGUSTOWI. *W Krakowie.* z Drukarni *Szarfenbergerów.* 1561.

c) GEN. Rozdz. XXI. w. 31.

d) GEN. Rozdz. XXXII. ww. 45 - 49.

e) *Etienne* FOURMONT. Reflections Critiques sur les Histoires des anciens Peuples jusqu' au tems de *Cyrus.* L. II. *Paris.* 1735.

f) καὶ Δικαίαρχος δὲ καὶ Ἐρατοσθένες καὶ Πολύβιος καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων περὶ τὸν πορθμὸν ἀποφαίνουσι τὰς στήλας· οἱ δὲ Ἴβηρες καὶ Λίβυες ἐν Γαδείροις εἶναι φασίν. - - τὸ δὲ τὰς νησίδας ἢ τὰ ὄρη μὴ φάσκειν ἐοικέναι στήλαις, ἀλλὰ ζητεῖν ἐπι τῶν κυρίως λεγομένων στηλῶν τοὺς τῆς οἰκουμένης ὅρους ἢ τῆς στρατείας τῆς Ἡρακλέους, ἔχει μὲν τινα νοῦν· ἔθος γὰρ δὲ παλαιὸν ὑπῆρχε τὸ τίθεσθαι τοιούτους ὅρους. STRABO Geographicorum L. III.

g) *Jean* LE CLERC. Bibliothèque Ancienne & Moderne. T. I. *Amsterdam.* 1714.

Dnie, w których przypadły zjawiénia dlá powszechności radośné lub okropné zamiéniano w święta. Kapłani obwoływali jé, a lud utrzymywał w pamięci stateczny obchód rocznic. Samé igrzyska i obrzędy wyobrażały historyą pożytków i strat odniesionych, i uwiadomiały o czasach zakonnych i obywatelskich zatrudniéń lub rozrywek. Takié były piérwszé Kaléndarze Narodów.

Pieśni ogłaszające nauki Przodków i dziéła Bohatyrów znalezioné są we wszystkich dáwnégo i nowégo lądu osadach: u Egipcyán, *h*) u Feników, *i*) u Arabów, *k*) u Chińczyków, *l*) u Gallów, *m*) u Greków, *n*) u Mexykanów, *o*) u Peruwián, *p*) a nawet u hord náypoźniéy wyprowadzonych z ciemności: w *Brazylii*, *q*) w *Islandyi*, *r*) w *Groen-*

h) CLEMENS *Alexandrinus* Stromatum L. VI.

i) SANCHONIATON *Phoenix* apud EUSEBIUM *Cæsariensem* de Præparatione Evangelica. L. I.

k) „*Pomniy, że nieznasz sprawy Jego, o którey śpiewali Mężowie.*„ JOB. Rozdz. XXXVI. w. 24.

l) Lettres Edifiantes de quelques Missionnaires de la Compagnie de Jesus. T. XIX. *Paris*. 1717.

m) *Unum apud illos memoriæ & annalium genus.* C. CORN. TACITUS de Moribus Germanorum.

n) IDEM. Annalium L. IV.

o) *Theodorus* de BRY. Rerum Americanarum T. II. Parte II. *Francoforti*. 1590-1634.

p) Histoire des Incas de GARCILASSO DE LA VEGA traduite de l'Espagnol par *J. Baudoin*. *Amsterdam*. 1715.

q) Voyage aux Indes Occidentales de *François* CORREAL T. I. *Bruxelles*. 1736. = Voyage de *Jean* de LERY. *Paris*. 1580.

r) Biblioth. Anc. & Mod. T. II.

landyi, *s*) w *Wirginii*, *t*) w *Kanadzie*, *u*) i t. d. Ustawy piérwszych w świecie Prawodawców były układane wiérszami, i przez częsté powtárzanié wrážané w umysły młodzi *w*).

Wszędy i w każdym czasie, gdziekolwiek działy się rzeczy wspomniéniá wárté, nadawano ziemióm i gmachóm nazwiska noszącé piątno przypádku. Za czasów Patryarchowskich owé dwie studnie, przy których kłócili się Pastérze Izaaka z Pastérzami *Gierary*, otrzymały nazwiska: jedna Hesek (*Potwárz.*) drugá Sitnach, *x*) (*Nieprzyjáźń.*) Owá wieżá, przy któréy zdarzyła się niezgoda, otrzymała nazwisko Babel, *y*) (*Pomiészanié.*) Imiona gór, rzék, kraiów, miást, náymnieyszych siedlisk Ludzi i samychże osób, były skazówką dzieiów. W naszych żywych językach iléż nié mamy nazwisk osób, mieysc i narzędzi z okoliczności ich początku i stanu wyciągnionych? Żeglarze odkrywaiąc nieznané przedtém lądy dotąd nadaią im imiona od jednéy z okoliczności, które na ich odkrycié nawiodły, i tén gienijusz Człowieka zostawianiá śladu swéy czynności we wszystkiém, nawet przy náydogodnieyszym kunszcie pisaniá trwać będzie poty, poki Ludzie.

s) Histoire Naturelle de l' Islande. *Paris*. 1750.

t) Journal des Savans. *Mars*. 1681.

u) Moeurs des Sauvages Americains. T. I. *Paris*. 1724.

w) *Antoine-Yves* GOGUET. Origine des Loix, des Sciences & des Arts. L. I. Ch. I. *Paris*. 1759.

x) GEN. Rozdz. XI. w. 9.

y) GEN. Rozdz. XXVI. ww. 21 - 22.

Takié sposoby miały piérwszé pokoléniá do oznáymowaniá się potomności, które mówiąc zbyt zwięzle i zbyt ciémno, a za piérwszą skazą znáczéniá wyrazów mogącé świadczyć fálszywie, i pod nawałém jednéy smutnéy przemiany łatwo idącé w zapomin, nié mogły się obéyźdź bez objaśniéń *Ustnégo Podaniá*, którégo były tylko podporami. Oycowie przymuszéni byli tłumaczyć swym dzieciom powody słyszané od Starców, dlá których tu takié szczépy sadzoné były, owdzie takié zdroje prácą dobyté, takié mogiły kamiéni usypané, takié uroczystości obchodzoné, takié dziwy nuconé w pieśniach, takié nazwiska mieyscóm, osobóm i rzeczóm nadané, a piérwsi Dziejopisowie z kunsztém pisaniá w ręku niezpotykaiąc innych pomników bardzo odległéy Starożytności, tylko niéme pnie i głazy, musieli zasięgać ich znaczeń z powieści osadników tych krajów, które zwiédzali *z*). To samo *Podanie* od Poetów opiewających wieki niepiśmienne, albo w których pismo było rzádkie, wzywane było na świadectwo jako Bogini *Wieść*, (Φήμη, *Fama.*) Muza *Sława* (Κλειὼ, *Clio.*) *a*)

W owych czasiech, kiedy towarzystwa były bardzo nieludné, kiedy mało było wynalezionych kunsztów, a náypo-

z) Le Père ANSELME. Des Monumens, qui ont suppléé au defaut de l'écriture & servi de memoires aux premiers Historiens. Dans les Memoires de l'Académie des Inscriptions & Belles-Lettres de *Paris*. TT, IV. & VI.

a) Μῆνιν, ἄειδε θεὰ, Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος. Jliados A. Ξ
Musa! mihi causas memora . . . . Aeneidos L. I,

trzebnieyszé były jeszcze w dzieciń stwie, kiedy nie były rozmnożoné wygody życiá poza nieodbędné pobudki opędzaniá się głodowi i ostrościóm powietrza, kiedy rzadko obcował naród z narodém, a zatém kiedy wyobráżéniá o rzeczach były w zbyt wązkim okresie i języki nieobfité, *Podanie Ustné* jakimkolwięk znakiém poparté, mogło wystarczać pokoleniom przestaiącym na małém do rozumiéniá się z nieobecnémi i potomnémi, chociáż za przymieszaniém corάz nowych powiększań, uym i pomyłek w uściech młodszych zamiéniało się częstokroć w báykę; *b*), ale w miarę rozplemianiá się ludzi, w miarę mnożących się obmiotów już w dostrzéganiach pojawów Natury, już w narzędziach ułatwiających prácę lub sprzętach zdobiących domy, w miarę szérzących się i ściśléy jednoczonych związków towarzyskich, te śrzodki nie były dostateczné. Trzeba było obmyślić kunsztowny i pewny śrzodek udziélaniá swych myśli tym, którym ich nié możná było udzielić ustnie.

Możnáż uwierzyć, żeby zręczność w pojednywaniu n. p. kamyczków, ziarn, lub jakich drobnych obmiotów w pewnéy liczbie mogła się bardzo wczas wystawić ludzióm za sposób wyobrážaniá myśli, tak jak ta sama zręczność doprowadzić ich mogła do kunsztu rachowniczego? Znany już był w Starożytności Azyatyckiéy zakus sposóbu znakowaniá mowy, który, gdyby był jego Wynalezca napadł na tén kres, co Wynalezca Abecadła, wártby był imiénia

b) *Hæc tum multiplici populos sermone replebat* [illegible]
Gaudens & pariter facta atque infecta canebat. Aeneidos. L. IV.

kunsztu, i podobno mógłby był zastąpić powszechny dziś kunszt pisaniá, gdyby pismo takié, jakié známy, nie było kunsztém bez porównaniá wygodnieyszym, łatwieyszym do krzewiéniá się, i szczęśliwiéy wypádającym z tych usiłowań prostych, do których silny popęd naśladowania Natury krótszą prowadził drogą.

Taki byłby był sposób tłumaczéniá się przez sznurki, na których za weyźrzéniém obeznanych z kluczém po zadziergach pewnéy liczby i pewnéy barwy, w pewnéy odległości, w pewné kształty i gromadki układanych węzłów możnáby było czytać i bydź czytanym. W Dziejach Chińskich zostały się wzmianki o podobném dzierganiu myśli, którego tén dowcipny naród używał jeszcze przed swym Fo-hi. c)

Wzór tak zplatanégo pismá znalazł się w *Peru*, i może się niejako porównać z Staro-Chińskim, ilé że w wiélu innych rzeczach stán nowego świata odkrytégo blizko od trzech wieków znalazł się bardzo podobnym do kolebki świata dáwnégo. Peruwianie przez rozmaite węzły na różnobarwych sznurkach bawełnianych lub jelitowych zaciągane, które oni w swym języku nazywali *Quipos*, d) wyrážali epoki swych dziejów, obrządki zakonne, wszelkié rachunki, postrzeżéniá gwiazdarskie i t.d. Podobnych sznurków lubo zawsze przez gienijusz odmiénnie pojednywanych

c) *Martinus* MARTINI. Historiæ Sinicæ Decas prima à gentis origine ad Christum natum. *Amstelodami*, 1659.

d) Histoire des Incas. T. II. — Lettres d' une Peruvienne par *Madame Françoise de GRAFIGNY*. (*Listy Peruwianki*) przełożone po Polsku przez J. P. *w Warszawie u Piotra Dufour*. 1784.

używają jeszcze Murzyni Juidańscy, *e*) Sposób pojednywaniá rzniętych kawałków drewna w różné stósy i ztykaniá się szykowanych, przez które czynią się dotąd wzajemné umowy między niektóremi miészkańcami *Albanii f*) i *Syberyi g*) barzo słabo naśladuje kunszt Peruwianów.

Wszakże, czyli dáwné wiązanié sznurków niby-piśmiénnych w Chinach wystarczało do wyrażaniá pojęciów między nieobecnemi, jak daleko rozciągała się liczba jego zawiązek kluczowych, czyli w niém miało mieysce przyobráżénié albo przenośniá w myślach (Α'λλεγορία,) i w jakim stopniu, nié można sobie nieomylnie wystawić. Że musiało bydź nie wystarczającé, albo przynáymniéy zbyt trudné, okazuje się dosyć ztąd, iż się upowszechnić nié mogło. Staro-chińskié sznurkowanié nie przeszło nigdy za granice *Chin*, i nigdzie go nie naśladowano w Azyi. Podobnież narody sąsiedzkié Peruwianóm nie znały cale ich kwiposów, a pęki ich z zdobyczą bogactw Inkasów zabrané stały się niedościgłémi dlá Kastyllanów, którzy tén Naród zniszczyli wráz z ich podobno dowcipnym kunsztém. Znakowaniá Juidanów, Albańczyków i Syberyanów od gminu tylko używane muszą bydź barzo poślednié i nie jaśniéy tłumaczącé, jak karbowanié naszégo wieyskiégo ludu.

Nie były zapewne kunsztownieysze zaploty sznurków u Starożytnych Chińczyków, jak u tych ostatnich są karby. W o-

e) Histoire Générale des Voyages. T. IV. *Paris*. 1746.

f) *Barthélemy* d'HERBELOT. Bibliothéque Orientale. voce *Arnauth*. *Paris*. 1697.

g) Recueil des Voyages au Nord. T. VIII. *Amsterdam*. 1731.

wych czasiech ledwie mogły popierać jakowy stopień mocy języka migowégo, który między obecnémi nieznającemi na wzajém swojéy mowy dosyć wyraża pewné poruszenia namiętności w skinieniach twarzy i ręku, ale nié mogły się w niczém równać z znakowym językiém, jaki dziś używany jest w Szkole Głuchych i Niemych, mającym zasadę z Abecadła. Gdyby były owe węzły sznurkowé zasadzały się na rozbiorze głosu ludzkiégo, pozostałyby się były do dziś dnia u Chińczyków, a przynaymniéy zaprowadziłyby ich były do abecadłowégo pisma, kiedy oni dotąd nié mają tylko cechy całosłowé podobné do Hieroglifów Egiptskich ściegłych, a zatém należy je umieścić między świadectwami *Podania Ustnégo*, bez którégo nic przez siebie nié mowiły. Kunszt tak zawiły i tak rozbiorowy, jakim jest abecadło, nié mógł bydź ani pierwszém ani zbyt wczesném usiłowaniém rozumu, nie bywszy poprzedzoném przez usiłowania mniéy złożoné. Z porządku zaś wzrostu wiadomości i rzemiosł ludzkich wypádá, że piérwiey Ludzie musieli się domyślać postaci, któréby wyobrażały ich myśli, niżeli mogli trafić na domysł znaków, któréby wyrážały nakłony ich głosu.

§. II.

Piérwszy krok Ludzi do właściwégo Pisma musiał bydź nieodstępnym od wskázu saméyże Natury. Cofając się wstecz uwagą przez wszystkié stopnié znanégo pisma, łatwo jest wyszlakować ów piérwotny zarys myśli, który, jakkolwiek sam słabo tłumaczył, dał rzetelnié początek kunsztowi dziélnié dziś tłumaczącemu wszystko bez potrzeby objaśnienia ustné-

go. Zawſze muſiał Człowiek chcieć naśladować i przeobrążać, iż tak rzekę, widoki, które Natura w oczach jego ſtawiała, i muſiał bydź nieuchronnie piérwiey Malarzém niż Piſarzém. Sam wyráz *piſać* w całéy obſzerności znaczenia nie co innégo brzmieć zdaje się tylko *malować.*

Mogło bydź snadno przynáymniéy przemyślnieyszému i zręczniéyſzému zaryſować na piáſku palcém lub prętém, albo nakryślić na jakiéy materyi twardéy bryłą kruchéy i farbiſtéy ziémi, acz grubo i nieforémnie, poſtać obmiotu, który go náymocniéy uderzáł, i o którym chciáł mowić nie poymującému jego języka, lub nieobecnému, a natychmiáſt uyźrzáł wyobrażénié ſwojé odmalowané. Nie doſtawało tylko powtarzać częſto takie zakuſy, aby z nich zacząć kunſzt znaczący myśli.

Chciano wyobrazić myśl o człowieku, o ptáku, o drzewie; malowano poſtać człowieka, ptaka, drzewa. Malowano te poſtacie w tych ſtanach i náwrotach, w których o nich myślano. Chciano oznaymić popełnioné zabóyſtwo, zaryſowano jedną oſobę trupem rozciągnoną na ziémi, drugą ſtojącą na przeciwko niéy z wymierzonym orężém. Chciano donieść o cudzoziémcu, który morzém przywijáł do lądu, zaryſowano oſobę wychodzącą z korabiu i t. d. *h)* Takié malowidło w obrazách rozpiérzchnionych zwané niewłáściwie *Piſmem*, było rzeczywiście piérwſzym ſtopniém piſma u wſzyſtkich Starożytnych Narodów, u których náy-

h) Origine des Loix, des Sciences & des Arts. T. I. L. II. Ch. VI. = Sztuka Piſania w trzech rozdziałach wyjętá z Encyklopedyi i pożytecznémi przydatkami pomnożona. w *Warſzawie* w Drukarni XX. Miſsyonarzów. 178..

dawniéy rolnictwo i handel zakwitły, to iest: u których náydáwniéy uczuto potrzebę malowaniá myśli.

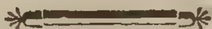
Egiptcyanie uchodzili w całéy Starożytności za Doskonalicielów takowégo malowidła - pisma. *i*) Chińczykowie ták pisali powszechnie pod panowaniém Y-A-O. Takiémi obrazami pisané były ich *Kingi* czyli początkowé ich xięgi. Zwali oni tén sposób pisaniá *Kou-ou-en*, którégo żadén ślad nie pozostał prócz podaniá w dziejach. *k*) Takiémi obrazami musiały bydź pisané piérwszé xięgi Indów zwané *Bedasy*, którym wraz z światem początek dają. Fenicyanie będąc piérwszémi w świecie Kupcami i Żeglarzami, musieli podobnémi obrazami znaczyć swe piérwotné towáry i wiadomości handlowé. Hafty Frygów wyrażającé różné postacie obmiotów na obiciach, kobiercach i szatach, których są tak częsté w Starożytności przykłady, nié mogłyż w wielu okolicznościach wyrázać malowidła-pisma, jak poźniéy u Partów czytano utykane w ich sukniach głoski? *l*)

Zeznaniém Dziejopisów i Krajowidzów obrazowé pismo znané było u Scytów, u Indów, u Fenicyán, u Etyopów,

i) Essay sur les Hieroglyphes des Egyptiens. *Paris*. 1744. SCHUMACHERS Versuch die Geheimnisse in den hieroglyphischen Denkbildern aufzuklären. Wolfenbütel und Leipzig. 1754.

k) Lettre de Pekin sur le génie de la langue Chinoise & la nature de leur écriture symbolique comparée avec celle des anciens Egyptiens. *Bruxelles*. 1773.

l) *Et tamen malunt Parthi vestibus literas intexere*. PLINIUS Hist. Mundi. L. XIII. C. XI.

u Hetrusków, *m*) a nawet znaleziono jego zakusy między dziczą leśników w Afryce i w Ameryce. *n*) U Greków samych, którzy długo nié mieli innégo tłumaczénia się sposobu, został tego wieczysty ślad w wyrazie γράφειν, które u nich zarówno znaczy *malować i pisać.*

Mexykanie na ostatek nie inaczéy dochowywali swych praw i dziejów tylko przez malowidło-pismo. Kiedy mieszkańcy nadmorscy mieli donieść Montezumie o przybyciu Korteza, odmalowali wiernie na płótnie Hiszpanów z ich brodami, strojém, końmi i strzelbą. *o*) Zostają po dziś dzień dwa nader ciekawe ułomki ich malarstwa-pisma już wiązanégo i wydoskonalonégo: jeden w *Eskuryale* wydany przez Purchasa, *p*) drugi w Bibliotece Césarskiéy w *Wiedniu* na 65 kartach opisany przez Nessela. *q*) Tak podo-

m) DIODORUS *Siculus*. Bibl. Hist. L. III. = Voyage de *Vincent le* BLANC. P. II. *Paris*. 1649. = *Jacques* SPON. Recherches curieuses d'antiquités. *Lyon*. 1683. = Essay sur les Hieroglyphes.

n) Letres édifiantes. T. XVII.

o) Giro del Mondo di GEMELLI CARERI *in Venezia*. 1719. = Histoire Naturelle des Indes Occidentales du Père ACOSTA. *Paris*. 1696. = Historia de la Conquista de Mexico de *Antonio* de SOLIS. *en Madrid*. 1609.

p) *Il reste encore aujourd'hui un modèle très-curieux de cette écriture en peinture des Indiens composée par un Mexicain & par lui expliquée dans sa langue, après que les Espagnols lui eurent appris les lettres. Cette explication a été ensuite traduite en Espagnol, & de cette langue en Anglais. PURCHAS a fait graver l' ouvrage qui est une Histoire de l' Empire du Mexique & y a joint l' explication.* Encyclopédie des Sciences, des Arts & des Métiers, à l'article *Ecriture*.

q) Catalogi Bibliothecæ Cæsareæ MSS. Parte IV.

bność dzieciństwa obydwoch światów w domyśle malarstwa zą sposób wyobrążania myśli i wiadomości, dowodzi statecznie jednostaynégo i wszędy zgodnégo głosu Natury mówiącéy do pojęcia piérwszych pokoléń Ludzi.

W jaki sposób ułatwiano zarysy właściwych obrazów rzeczy w pisaniu, ażeby były wyrażającemi, i rożniły się od prawdziwego malarstwa, domysł wnosić pozwala. Dosyć było jakkolwiek rysować, byle obrazy były uznane. Dosyć było zkracać też obrazy tak daleko, jak tylko zkrácané bydź mogły, byle znaczyły rzeczy cáłkowité. Wiadomy obyczay Egiptcyan ztwierdza to dostatecznie. Ich obrazowe pisma na pomnikach są bez kunsztownych rozmiarów, a co do zkracań, postrzega się, że oni wyobrażali krótko cały obmiót lub całe zdarzénié przez zarys celnieyszéy cząstki piérwszégo, lub celnieyszéy okoliczności drugiégo. Tak zamiást malować całégo wołu, całą owcę, całégo jelenia, malowali głowy zwiérzęcé z różnémi rogami. Zamiást malować dwa woyska uszykowané do bitwy, malowali dwie ręce, z których jedna trzymała łuk, a druga tarczę. Narzędziá były u nich obrazami dzieł samych. Tak pług znaczył rolnictwo, berło panowanie, drabina oblężénié, i t. d. Takié to piérwiastkowé obrazy piśmienne nazwane są od Klemensa *Alexandryyskiego*: *Kiryologi* (Κυριολόγοι od κύριος *właściwy i* λόγος *mowa*) *Pismo Własnorzeczowe*.

Ale człowiek zawsze więcéy ogarniał uwágą, niż mu się wyobrážało na oko w kształtach rzeczy widzianych. Jakżé było malować czas, mieyscé, namiętności, przymioty,

wady i t. p. które nié miały obrazu w całéy Naturze? Wkrótce piérwszy stopién pisma w prostych obrazach rzeczy widzialnych znaleziony był niedostatecznym, trzeba go było dopełniać. Trzeba było rószérzać znaczénia obrazów rzeczy podzmysłowych, które były wyciskami widowisk, przywięzuiąc do nich znaczénia rzeczy nadzmysłowych, których ani oko doyźrzeć, ani myśl barwić nié mogły. Trzeba było nadto podniéść téż obrazy do pewnych między sobą stosunków, ażeby razém stawioné mogły naprowadzić czytającego na zgadniénié ich związku, który cel myśli stanowił, a tak pismo własnorzeczowe stało się nowym stopniém pisma obrazowego: *Pismem Godłorzeczowem.*

Nié można dociec porządku stopniów, przez które ten nowy gatunek Pisma w obrazach rzeczy do swojéy doskonałości przyszedł, ale w różnych czasiech odbiérał przemiany aż do oddawania przenośni w myślach barzo dalekich. Egiptcyanie szczególniéy celowali w tych sposobach stopniowania malowidła-pisma, i oni piérwsi zaczęli upostácać rzeczy niewidzialné. Czuciá, namiętności, cnoty, występki, wyobráżané były od nich przez postacié zwiérząt, w których własnościach jakikolwiek upatrywali stósunek do swych poięciów, *r*) a wielé narodów zgádzało się na ich go-

r) *Primi per figuras animalium Aegyptii sensa animi effingebant.* TACITUS Annal. L. XI.

Nondum flumineas Memphis contexere byblos
Noverat, & saxis tantum volucresque feræque
Sculptaque servabant magicas animalia linguas. M. ANNÆUS LUCANUS. Pharsaliæ L. III.

dła w mowie żywéy. Tak oznaczano odwágę przez lwa, lękliwość przez zająca, umieiętność przez mrówkę, *s*) prostotę przez gołębia, rostropność przez węża, *t*) nanatręctwo przez muchę i t. d.

Klemens *Alexandryyski* opisuje Kościół w *Dyospolu* czyli w dáwnych *Tebach Egiptskich*, na którym widziano ryté postawy: dziécięcia, starca, jastrzębia, ryby i krokodyla. Dziécię znaczyło urodzénié, starzec śmierć, jastrząb Boga, ryba nienawiść, krokodyl wszeteczéństwo. Czytano więc w tén sposób: *O wy, którzy się rodzicie i umiéracie! wiedzcie, że Bóg nienawidzi wszeteczéństwa. u*)

Powszechnie niedostatek obrazów w Naturze czynił, iż musiano przywięzywać kilka znaczéń do jednéy postawy, których tylko z podziału nauk domyślać się możná było. U Egipcyan obráz słońca znaczył nie tylko słońce, ale oráz znaczył Boga, niebo, wieczność, rok, prawdę. Obráz jastrzębia wyrażał w Historyi Naturalnéy jastrzębia, w Nauce Zakonney Boga, w Gwiazdarskiéy wiatr południowy. Obraz skrzydła wyrażał, oprócz skrzydła, szypkość, wiatr, ucieczkę i t.d.

Zkrácania i godłowaniá zarysów Rzeczowego Pisma, które było gatunkiém Obrazowéy Filozofii, zapędziło tak daleko Uczonych zwłászcza Egiptskich, iż kiedy w piér-

s) *Idż, leniwcze! do mrówki, a przypatruy się iey drogóm, a ucz się mądrości.* SALOMON w Przypowieściach Rozdz. VI. w. 6.

t) *Oto ja was posełám, jako owce między wilki: Bądźcież tedy mądrymi jako wężowie, a prostymi jako gołębice.* JEZUS CHRYSTUS w Ewangelii według MATEUSZA Rozdz. X. w. 16.

Stromatum L. V.

wiástkach wiązaniá go oznáczano stósowniéy do poięciá pospolstwá i przez mnieyszą liczbę znajomszych obrazów prawa krajowé i powinności obywatelskié, rozmnożyli jé z czasém aż do nieskończoności, a natworzywszy zbyt wiele osobliwych znaczéń jednégo obrazu we wszystkich wydziałach nauk, zmiészali niejako wszystkié stopnie pisma, i biorąc z każdégo, co im się zdawało wyrażającégo náylepiéy, chociaż w rzeczy saméy było náyciémnieyszé dlá powszechności, zrobili z niego prawdziwé pismo zagádkowé, i w tém gniazdzie wylęgły się sławné w Starożytności zagadki (αἰνίγματα, γρῖποι, *aenigmata*, *gryphi*.)

Takowé pismo nazwané było od Greków: *Hieroglify* (Ἱερογλύφοι od ἱερὸς *święty* lub ἱερεὺς *Kapłan* i γλύφειν *rznąć*,) *Pismo Kapłańskie*, skoro za odkryciém pisma abecadłowégo, obrazowé zostało się przy samych Kapłanach, albo dlá tego, że ci chcieli z tego pisma tajemnicę zrobić dlá gminu zwyczajém dáwnych Mędrców, albo raczéy dlá tego, że za upowszechnieniém pisma głoskowégo zwanégo *Pismo Pospolite* (πανδήμοι χαρακτῆρες) zarzucono hieroglify, które w krótce ledwie od Kapłanów Zachowców Nauk i to nie od wszystkich zrozumiané bydź mogły. Mámy szacowny zabytek cząstki hieroglificznégo pisma w dziéle Horusa Apollina, *w*) Takiém pismém widzieć możná jeszcze okryté Obeliszki po Królach Egiptskich, *x*)

w) HORI APOLLINIS *Niliaci* Hieroglyphica.

x) *Etenim sculpturæ illæ* (Obeliscorum) *effigiesque, quas videmus, Aegyptiorum sunt literæ.* PLINIUS Hist. Mundi. L. XXXVI. C. VIII.

z jakich niektóré zdobią dziś piękné Place *Rzymu. y)* Uczony *Atanazy* KIRCHER usiłowáł barzo chwalebnie wytłumaczyć ich napisy. *z)*

Podobné odmiany w malowidle-pismie dziać się musiały u innych Narodów. Chińczykowie postępowali w zkrácaniu swégo rzeczowégo pisma *Kou-ou-en*, i na trzy wieki przed KONFUCYUSZEM mieli już wydoskonaloné i zwięzłé w obrazach pismo *Tho-ang-ze*, którégo dotąd jeszcze pokazują zabytki. *a)* Święté u Indów xiążki zwané *Szasty*, którym dają 4800 lat dawności, *b)* wyciągnioné z *Bedasów* już poprawném obrazowém pismém od Brachmanów układané były. Fenicyanie zawsze spółkuiący z Egiptcyanami upostącali poruszénia umysłu i czucia w obrazach źwiérząt jak oni. *c)* Godłowé wyobrażénia dziejów SATURNA uczącé początku i wzrostu rolnictwa są zapewne przelané z ich

y) Restes de l' ancienne Rome par d' OUVERBEK. *Amsterdam.* 1709. = *Mich.* MERCATI degli Obelischi di *Roma.* 1589.

z) Obeliscus Pamphilius. *Romæ.* 1650 = Obeliscus Aegyptiacus. *Romæ.* 1652. = Obelisci Aegyptii nuper inter Isæi Romani rudera effossi Interpretatio. *Romæ.* 1664. = *Nous devons louer*, ,,mówi Uczony de GUIGNES,, *les savans efforts de KIRCHER, dont les ouvrages sont remplis d' érudition, tous ceux, qui ont suivi son exemple, même en se trompant, méritent les plus grands éloges.* Dans les Mem. de l' Acad. des Inscr. de *Paris.* T. XXXIV.

a) Lettre de Pekin sur le génie de la langue Chinoise &c.

b) Religion of the Bramins by *Alexander* DOW.

c) *Phœnices animalium figuras literarum loco insculpebant lapidibus.* ALEXANDER ab ALEXANDRIS. Genialium Dierum. L. II. C. XXX. *Francoforti.* 1649.

pisma przedabecadłowégo. *d*) Co DYODOR *Sycyliyczyk* mówi o wieżach i murach, któremi SEMIRAMIS I opasała *Babilon*, i na których malowané były rozmaité zwierzęta, może się rozumieć o napisach rzeczowych pomnikach historyi tego miasta. *e*)

Nié można wątpić, żeby i Grecy nie zmieniali kiedyś swych obrazów pisniennych w dowcipné hieroglify swoim sposobém i smakiém, chociaż to nazwisko tylko pismu Kapłanów Egiptskich właściwé było. Przeświadczá o tém całe widowisko Mitologii, któréy obrazy musiały kiedyś zastępować pismo abecadłowé w naukach, i do którégo dlá wyrażénia pewnych poięciów, w niedostatku prostych obrazów, wprowadzono rozliczne potwory, jako to: hidry, chimery, harpie, syreny, gorgony, cyklopy, pegazy, hippocentaury i t. d. Dowiedziono iest, że malowidło XII prác HERKULESA było niegdyś kaléndarzém na 12 miesięcy wskazującym obroty niebieskié i práce ziémskié. *f*) Nie czytanoż na posągach DYANY *Efezkiey* rozmaitych obrazów znaczących język, tak jak na powoynikach Mumiy i na Kanopach u Egiptcyan? Wyborné godła w obrazach Wieczności nagradzającéy cnoty, a karzącéy występki, wyczérpnioné z hieroglifów Egiptskich, musiały bydź u Greków pismem áż do czasu KADMUSA.

d) Monde primitif analysé & comparé avec le monde moderne par M. COURT DE GEBELIN. *Paris*. 1773.

e) ἐνῆσαν δ' ἐν τε τοῖς πύργοις καὶ τείχεσι ζῶα παντοδαπὰ φιλοτέχνως τοῖς τε χρώμασι καὶ τοῖς τῶν τύπων ἀπομιμήμασι κατεσκευασμένα. Bibl. Hist. L. II.

f) Monde primitif analysé & comparé avec le monde moderne.

Zgoła Pismo Rzeczowé w obrazach prostych lub godłowych było niemal pismém wspolném wszystkim uczonym narodom odległey Starożytności, i długo się utrzymywało, nawet po odkryciu abecadła. Wszędy ogién i woda były godłem towarzystwa, miecz godłém zemsty, rózga oliwy godłém pokoju i t. d. Tysiąc przykładów tego daje *Walery* Pierius. *g*) Można to pismo przyrównać do owego języka powszechnego, jaki usiłowali ztworzyć w wieku ostatnim i na początku teraźnieyszego, między innemi: Wilkins, Dalegarme i Leybnitz. *h*)

Gdzie nie było dosyć zręczności do rysowania samych obmiotów, albo gdzie należało się tłumaczyć z większą mocą, dosyć było wytknąć samé rzeczy na mieyscu obrazów, a myśl była objawioná i zrozumianá. Tak Idanturas Król Scytów posłáł był Daryuszówi I Królowi Persów, odgrážającému wkróczéniém do *Scytyi*, pięć godeł: mysz, żabę, ptáka, pocisk i pług. Orontopagas jedén z Hetmanów Perskich wytłumaczył tak owé godła: *Chce Król Scytów, ażeby Persowie oddali mu swé miészkaniá, wodę, powietrzé, broń i rolę.* Xyfodres zaś, zwany inaczéy Gobryasz jedén z Magów z mocnieyszém rozumowaniém tak wyłożył: *Persowie! jeżeli się nie ukryjecie w ziémi jak myszy, lub nie zanurzycie w wodzie jak żaby, lub nie ulecicie na po-*

g) Hieroglyphica, *Lugduni*. 1626.
h) MICHAELIS. De l' influence des opinions sur le langage & du langage sur les opinions. *Brême*. 1762.

wietrze jak ptáki, nie uydziecie naszych pocisków, a zatém nie postoicie w kraju Scytów. i)

Taki jest gienijusz Człowieka, iż w wszelkiém wyrażaniá się sposobie czy mówi, czy wskazuje, czy maluje, czy pisze, lubi dwoić swojé weyźrzeniá; i pod zasłoną pozornégo obrazu ukrywá inny nieskończénié wyższy od zasłaniającégo. Tén gienijusz ożywiáł wyroki i nauki Starożytności godłami piszącéy, i jako w abecadłowéch pismach, gdy czytámy to owé pełné ognia poezye, to owé dowcipné rozhowory źwiérząt, to owé wielkié porównaniá i przypowieści Wschodnich Narodów, czujémy słodycz z takowégo sposobu widzéniá rzeczy, takbyśmy równy smák znaydowali w obrazowych dziéłach dalekiey Starożytności, gdyby klucz do wielu z nich nie był dlá nas ztracony.

§. III.

Pismo Rzeczowé w obrazach jakkolwiek zkrácané do cząstek postaci, i do ucinków zdarzéń, jakkolwiek godłowané przez nadawanié wielokrotnych znaczéń jednému obrazowi, nié mógło bydź tylko z istoty swoiéy nudné i pracowite w ryciu i malowaniu, a z wzrostém wiadomości i dostrzeżéń w naukach, kiedy Uczéni przymuszéni byli wielé pisać, nié mogło nie grubić i nie mnożyć aż do zbytku ich xiążek. Znaki pojęciów i czuciów rosły zawsze aż do nieskończoności, a nié mając żadnégo stosunku do słów tylko do myśli, do których samych rozciągała się przeno-

i) CLEMENS *Alexandrinus.* Strom. L. V.

śniá w malowidle-pismie; zdawało się bydź raczéy pismém wszystkich języków, niż pismém jakiéy szczególnéy mowy, i tylko tylé przypuszczało różnic w rozmaitych narodach, ilé się té różniły sposobém zapatrywaniá się na obmioty, i smakiém w przenoszéniu znaczéń od rzeczy podzmysłowych do nadzmysłowych. Oprócz tego pismo takowé miało w sobie niedostatek znaków, któréby ukazywały stały związek myśli wyobrážanych przez malowidła, co było zostawiané zgadywaniu czytaiących, i co stało się przyczyną różnych tłumaczeń, a zatém niezgód i błędów nawet między témi, którzy w tym gatunku pisaniá za náybiegleyszych uchodzili. Zostawało więc prácować około tego, ażeby dané już zkróconé obrazy mogły bydź jeszcze z pełności swoiéy wycieńczoné tak daleko, jakby tylko skład ich dopuszczał, żeby je tak zciéńczoné podniesiono wráz każdy, do znaczéniá pewnych słów narodowégo języka, i żeby nadto obmyślone były pewné znaki, któréby stanowiły widzialny na oko czytającego związek między obrazém i obrażém, jak w mowie głośnéy uczuty bywá na ucho słuchającégo związek między słowém i słowém. Nie wiemy z historyi, tylko o Chińczykach i Egiptcyanach, którzy tén dalszy krók w obrazowém piśmie uczynili.

Chińczykowie zamiénili swé zkrócone obrazki w cechy dotąd w ich drukowanych xiążkach używané, które są ich pospolitém pismém zwaném *Hing-chou*. Dziejopisowie, którzy náyszczęśliwiéy wyjaśnili historyą kunsztów Chińskich upewniają i dowodzą, że teraźnieyszé ich cechy pismienné wy-

nikły z rzetelnych obrazów rzeczy podzmysłowych, któremi dáwniéy pisali, i nié może o tém nie przekonywać już postać tych cech májących w sobie cién i kościéniec, iż tak rzekę, pełnych niegdyś obrazków, ktoré z swéy pełności obnáżoné zostały, już potęga ich rozciągająca się tylko do malowaniá słów całych, a nigdy aż do malowaniá głosek, już liczba ich wzrosła przeszło do 80000, co nié może mieć mieysca tylko w pismach obrazowych. *k*)

Egiptcyanie zaczęli od ogáłacaniá swych hieroglifów z ich gęstych rysów i rozwodów, i obnażali jé stopniami aż do zostawiéniá z nich samych, iż tak rzekę, żeber, czyli przywodząc je do kształtu teraźnieyszych cech Chińskich, i przywięzując do każdéy cechy razém znaczénié myśli i słowa. Kółko ogołoconé z promiéni i plam wewnętrznych zaczęło znaczyć słońce. Para kres poziomych ogołocona z wężykowatych wáłów i nurtów, zaczęła znaczyć wodę. Para kres obłączastych odwrotnie położonych i zpajających się w śrzodku, zaczęła oznaczać bliźnięta wyráżané w hieroglifach przez dwoje dzieci trzymające się za ręce i t. d.

k) *La langue de la Chine n' a rien de commun avec les langues mortes ou vivantes que nous connaissons. Elle n' en a ni les figures, ni la construction. Toutes les autres langues ont un alphabet d' un certain nombre de lettres, qui par leurs combinaisons differentes forment des syllabes & des mots. Celle-ci est sans alphabet, elle a autant de caractères differens que de mots.* DU HALDE Description de la Chine. T. II. = Reflexions sur les principes généraux de l' art d' écrire & en particulier sur les fondemens de l' écriture Chinoise par FRERET. = China Illustrata *Athanasii* KIRCHERI. *Amstelodami.* 1666.

Pozostały się jeszcze takowé znaki w Nauce Gwiazdarskiéy.

Tén gatunek pisma *obrazowego*, zkróconégo w ostatnim stopniu i zmiénionégo na pierwszy stopień *cechowego*, może się nazwać *Rzeczogłosowym*, jako mający powinowactwo i z rysami rzeczy i z brzmieniami głosu. Jego znaki chociaż nie malowały tak obecnie obmiotów, jak obrazy pełné, znaczyły téż samé obmioty sposobém celnieyszym przez siłę nadaną sobie od postaci tych samych obrazów, z których obnażonych i zcieńczonych wypadły, a oszczędzały tę trudność, iż nie trzeba było uczyć się przymiotów samych rzeczy wyobrážanych, jak trzeba było dlá zrozumiéniá obrazów pełnych, ale dosyć było przypomnieć sobie słowa wyobráżané przez cechy z rzeczowego pisma wywiedzione, aby myśl przeczytać.

Trzech sławnych Uczonych objaśniają dostatecznie istotę i moc Rzeczogłosowégo Pisma. De Guignes dowiodł, że Chińskié cechy takié powinowactwo mają z hieroglifami Egiptskiémi, iż doskonałé ich poznanié mogłoby służyć do czytaniá i wykładaniá hieroglificznych napisów na Egiptskich pomnikach, *l*) Bannister pokazał, jak Chińczyk i Japończyk mogą czytać rzeczowé pismo Egiptcyán, nie rozumiejąc ich języka głosowégo, *m*) a Court de Gebelin przeświád-

l) Essay sur les moyens de parvenir à la lecture & à l' intelligence des Hieroglyphes Egyptiens. Dans les Mem. de l' Acad. des Inscr. de *Paris.* TT. XXIX. & XXXIV.

m) Tableau des Arts & des Sciences depuis les tems les plus reculés jusqu' au siécle d' *Alexandre le Grand*, traduit de l' Anglois de *Jacques* BANNISTER. *Paris.* 1780.

czony u siebie, że wszelkié pismo jest hieroglificzné, arcy dowcipnie wyprowadził wszystkié głoski Abecadła z obrazów rzeczy. *n*)

Pismo *Słowowe* otrzymało u Egiptcyan nazwisko *hieroglifów ścigłych*, bo pochodziło z hieroglifów pełnych, i bez porownaniá śpieszniéy możná było rysować cechy, niż obrazy. W tém już pismie zaczęły mieć mieyscé pewné znaki żadnégo wypádku z obrazów nié mające, na które się Kapłani między sobą zgodzili, do oznaczaniá związku cechy z cechą; to jest, słowa z słowém. Takowé znaki można postrzégać na poźnieyszych pomnikach Egiptcyán, a szczególniéy między przegrodami i na krawędziach Stołu Izydy postawami ludzkiémi okrytégo. *o*) Takowe pismo powtórné Kapłańskié w Egiptcie, *p*) znané od Greków pod imieniém *cech świętych* (Ἱερογράμματα) i równie jak hieroglify czyli *obrazy święte* używane do spisu xiąg zakonnych zwanego *Świętopismem* (ἁγιογραφία,) było przedostatnim krokiém do Pisma Abecadłowégo.

§. IV.

Skoro ráz cechy piśmienné wyrážały słowa, łatwo mogło przychodzić na myśl dowcipnym, szukać w tych samych słowowych cechach pomocy, ażeby te jako zbyt liczné

n) Monde primitif analysé & comparé avec le monde moderne. L. IV, Ch. VII.

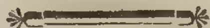
o) *Laurentii* PIGNORII. Mensa Isiaca. *Amstelodami.* 1669.

p) Encyclopédie à l' article *Ecriture.*

i mordujące pamięć człowieka, jeszcze do mnieyszéy liczby ograniczyć, i tym sposobém kunszt pisania ułatwić.

Zjawiały się zapewné owé rzákié i szczęśliwé Gienijusze, jakié czasém wskrzészá Opatrzność na zaszczyt Rodu Ludzkiégo, i udoskonalanié jego wygod, co przeglądają obszerniéy i daléy, niż wzrok pospolity. Między usiłującémi czynić rozbiór języka byli zapewné tacy, co natrafiwszy na *syllaby* czyli *zgłoski*, i oné wyrachowáwszy mieli się za dosyć szczęśliwych z tego odkryciá, i nie domyślili się postąpić śmieléy. Znáydując w rozlicznych słowach téż samé zgłoski powtárzáné, ograniczyli liczbę cech do wyrážaniá zgłosek, których użycié jakkolwiek jeszcze zatrudniające znaleźli pismém daleko krotszém i zręcznieyszém niż pismo całosłowe, i utworzyli *Pismo Syllabiczné* czyli *Zgłoskowé*.

W tym powtórnym stopniu cechowego pisma možná już było po części oddać nagięciá głosu ludzkiégo, czego nie podobná było dokazać w poprzedzających. Wyraz n. p. *Chaos*, piszący się w piśmie obrazowém jednym znakiem, a w piśmie abecadłowém pięcią, pisało się w zgłoskowém dwiema, to jest: cechą *cha* i cechą *os*, i na pozor tylko rozmnážały się cechy w pisaniu musząc bydź powtárzané tylé razy w różnych słowach, ilé razy jaká zgłoska do powtarzaniá w nich zachodziła, w istocie zaś liczba cech byłá pewná i stała w piśmie zgłoskowém, kiedy w całosłowém liczba cech, a w dáwnieyszych liczba obrazów w miarę bogacéniá języka w nowé obmioty i wyrazy musiały się powiększać. Možná było nawet miáwszy wyrachowané zgłoski na-

znaczać im cechy dowolné bynáymniéy nie pochodzące z obrazów rzeczy prawdziwych lub ich godeł, i mogące stanowić *Pismo Głosowé* nic wspólnégo z *Rzeczowém* nie mającé.

Możnáby się domyśláć, że w piérwiástkach zarzucania hieroglifów ścigłych, narody Azyatyckié, wyjąwszy tylko Chińczyków, którzy się statecznie przy swych cechach słowowych pozostali, a zwłaszcza Narody oznaczoné u Starożytnych imieniém Assyryyczyków lub Syryyczyków, używały takowégo pisma zgłoskowégo, czego ślad dostrzégá się w dawném podaniu przywłaszczającém wynalazek pisma cechowégo Assyryyczykóm, a odmiénienié i wydoskonalénié cech jego Fenicyanom. *q*)

Cożkolwiek bądź, barzo mało narodów chwyciło się Pisma Zgłoskowégo. Mają takowé pismo od niepamiętnych czasów Siamczykowie. *r*) Takież pismo przyjęté jest od Etyopów i od niektórych narodów Indyy Wschodnich. *s*) Tén zapewné był ostatni krok ku *Pismu Abecadłowému*, czyli *doskonale Głosowému*, i lubo możná przypuścić szczęśliwszy i prostszy krok do Abecádła od Pisma Rzeczogłosowégo; atoli doświádczénié codzienné uczy, że w każ-

q) *φασὶ τοὺς Φοίνικας οὐκ ἐξ ἀρχῆς εὑρεῖν, ἀλλὰ τοὺς τύπους τῶν γραμμάτων μεταθεῖναι μόνον, καὶ τῇ γραφῇ τοὺς πλείστους τῶν ἀνθρώπων χρήσασθαι, καὶ διὰ τοῦτο τυχεῖν τῆς προειρημένης προσηγορίας.* DIODORUS *Siculus.* Biblioth. Hist. L. V.

r) le Président *Charles* de BROSSES. Mechanisme du Langage. T. I. *Paris.* 1765.

s) Memoires de Trévoux. *Mars.* 1740.

dym niemal wynalazku ważnym zaczyná się pospolicie od rzeczy náytrudnieyszéy.

Ale jak wielkiégo i jak bystrégo potrzeba było Gieniju-szu, któryby był jeszczé jedén krok daléy uczynił! Pismo Zgłoskowé jeszcze nié mogło bydź przystósowané do wy-daniá na oko nieskończonych różnic brzmiéń, które się wy-dają na ucho, nie tylko w językach ogładzonych, ale na-wet w náychropawszych gadaninach. Trzeba było nadpo-spolitégo weyźrzéniá Rozumu, któryby się był zastanowił nad składém brzmiéń mowy i nad naczyniami głosu ludzkiégo; któryby był doświádczył, ilé współczynią do wybijaniá słów: płuca, gardło, podniebiénié, język, zęby, wargi, nozdrza, tudziéż ich nerwy i muszkuły; któryby był rozczłonkowáł nie-jako ich nakłony i uderzaniá; któryby był owé brzmiéniá wy-dającé się zrazu nieskończonémi umiáł odnieść do nay-mnieyszéy liczby ich piérwiástków, któryby był rozró-żnił té pierwiástki na pojedyncze i na zkładané náyprościéy, i obmyślił stósownie takié znaki, coby się mogły nieskoń-czénié jednoczyć, nie będąc samé tylko w małéy bardzo liczbie, i coby wyrážały myśli tak dzielnie, jak samé brzmié-nia głosowé, nié mając nawet żadnégo podobieństwa z rze-czami, jak sama mowa.

Czyli cechy tych piérwiástków głosu powinné były bydź wykſztáłtowane z obrazów rzeczy, jak sądzą. Johnes. *t*)

t) Hieroglyphic or a Grammatical Introduction to an universal hieroglyphic Language. *London*. 1768.

Nelme *u*) i Court de Gebelin *w*), i jak upatruią się ślady tego w Abecadłach Egiptskiem i Etyopskiém, tudzież w nakamiennych głoskach Ormiańskich, czy z postawy naczyń głosu ludzkiégo rozmaieie w wymáwianiu naginanych, jak utrzymują Wachter *x*) i Van Helmont; *y*) nic to nie przyczyniało się do wynalazku tego trzeciégo i ostatniégo stopnia cechowégo Pisma, które miało bydź Pismém náyszczęśliwiéy potrzebie oświécaniá się dogodném. Sam rozbiór takich piérwiastków tak mało licznych, do których oznaczaniá wszelkié dowolné cechy mogły bydź zręcznie użyté, był istotną wynalazku *Pisma Głoskowégo* zasadą, a dostrzeżénie jego samo stanowi chwałę i zasługę Wynalezcy.

u) Essay on the enquiry of the origin and the elements of the language and the letters or of the sounds and the symbols wherein is consider'd its analogy and its power, to express the radical ideas, wherupon the Language seems to by form'd. *London.* 1772. = Nazwiska cech naydawnieyszego z znajomych abecadła dają pochop do wnoszenia, że też cechy ciągnione były z obrazów rzeczy, jeżeli tylko nie są zwane tak dla wsparcia pamięci uczących się głoskowego pisma, jak u Rossyyczyków głoski mają nazwiska: *Az*, *Buky*, *Widy*, *Hlahol* i t. d. nie mające związku z ich postaciami. Hebrayskie Głoski mają te znaczenia: ALEPH tłumaczy się *wół*, *wódz*; BETH, *dom*; GHIMEL, *wielbłąd*; DALETH, *wrota*; WAU, *hak*; ZAIN, *grot*, *chwała*, *pałka*; CHETH, *zwierz czwornogi*, *wór*; THETH, *błoto*; JOD, *ręka*; KAPH, *dłoń*; LAMED, *bodziec*; MEM, *plama*, *woda*; NUN, *ryba*, *ród*, *matnia*; SAMECH, *podpora*; AIN, *oko*; PHE, *usta*, *twarz*; TSADE, *boki*; KOPH, *małpa*; RESCH, *głowa*; SCHIN, *zęby*; TAU, *koniec*, *granica*.

w) Monde primitif analysé & comparé avec le monde moderne.

x) Concordia Naturæ & Scripturæ. *Lipsiæ.* 1752.

y) Alphabeti veri Hebraici Delineatio. *Sulzbaci* 1667.

Łatwo było podobno dokazać prácy takowégo rozbioru głosu, ráz trafiwszy na domysł iego, ale, żeby trafić na ow domysł, że takowy rozbiór mógł bydź czyniony, trzeba było usiłowaniá Gienijuszu wyższégo porządku. *z*) Znalazł się na reszcie taki, co na tén domysł trafił, i ztworzył *Pismo Abecadłowé*, które za pomocą kilkunástu znaków nieskończenié jednanych daje mowie ludzkiéy miąższość i barwę. *a*)

§. V.

Tu każdy odzywá się ciekawie z zapytaniém, kto był ow Wielki Człowiek co piérwszé abecadło ułożył? *b*) ale z żalém dlá potomności, którąby rada uczcić pamięć Wy-

z) *Si l' on y reflèchit, le premier qui ait fait dès observations, qui ne sont pas moins délicates, que justes, on voit que cet art ayant été une fois conçu, dût être formé presqu' en même tems, & c' est ce qui relève la gloire de l' Inventeur. En effet, après avoir eu le génie d' appercevoir que les sons d' une langue pouvaient se decomposer & se distinguer, l' énumération dût en être bientôt faite. Il était bien plus facile de compter tous les sons d' une langue que de découvrir qu' ils pouvaient se compter. L' un est un coup de génie, l' autre simple effet de l' attention. Charles Dineau* DUCLOS. Remarques sur la Grammaire Générale de Port — Royal. *Paris.* 1764.

a) — — — — — — *cet art ingénieux*
De peindre la parole & de parler aux yeux
Et par des traits divers des figures tracées
Donner de la couleur & du corps aux pensées. George de BREBEUF sur la Pharsale de *Lucain. Paris.* 1658.

b) *Quis sonos vocis, qui infiniti videbantur, paucis literarum notis terminavit?* M. T. CICERO. Quæstionum Tusculanarum L. I.

nalezcy tak użytecznégo i tak przedziwnégo kunsztu, imię Jego rzetelné uwikłane iest w ciemnościach i przeciwieństwach starożytnych powieści, i dotąd náytroskliwszym poszukiwanióm nié mogło bydź dostatecznie odsłonione.

Zbyt wielé jest niezgody między domysłami śladujących, a pomnikami náydáwnieyszégo abecadłowégo pisma, ażeby z nich co pewnégo stanowić możná. Nad xiążki Joba i Moyżesza, tudzież ułamki Sanchoniatona niémamy żadnégo zabytku starożytnieyszych pism abecadłowych, a zatém cokolwiek jest rózmaitych zdań jedno drugié obalających o wynalazku abecadła w nadto odległych epokach od tych Pismienników, nie są tylko szczéré mniemaniá na żadnym nie wspiérające się pomniku.

Swidas czyni Adama Wynalezcą kunsztów i głosek. *c*) Xiążka Talmudowa: Bava-Bathra (*Tylné Wrota*) udaje go za Autora Psalmu XCI. *d*) Inné dwa Psalmy pod imiéniém Adama pokazują w jedném z rękopism Eskuryalnych w *Hiszpanii*; *e*) ale te urojéniá dosyć załatwić odpowiedzią, że nám tego Prawé Xięgi Moyżesza nie podają, których samych świadectwo w téy mierze miałoby wágę; a wiadomo jest nadto, ilé innych pism bardzo poźni Pisarze zwłászcza w Szkole Alexandryyskiéy náysławnieyszym w Starożytności

c) Τουτοῦ τέχναι καὶ γράμματα. Lexici *voce* Ἀδαμ.

d) *Jo: Alberti* FABRICII Codex Pseudepigraphus Veteris Testamenti. *Hamburgi.* 1723.

e) *Jo: Eusebius* NIEREMBERGIUS De origine Sacræ Scripturæ L. II. *Lugduni.* 1641.

Ludzióm fałszywie przyczytali. Taka była Xiążka Jezyrah (*Stworzenie*) przywłąszczaná Abrahamowi. Taki był rzekomy Testamént XII Patryarchów, chociaż od Orygienesa przytoczony. *f*) Takié były liczné Ewanielie w piérwiąstkach Chrześcijaństwa, z których Kościoł Prawowierny tylko cztéry za *Kanoniczné* uznáł. *g*)

Józef *Żydowin* przeczący Grekóm znajomości pisma aż do czasu Homera przeciw Apionowi, a zbyt stronny przy starożytnościach swego Narodu twiérdzi, że Synowie Setha wynalązki i postrzeżéniá swojé na dwóch słupach, jednym kamiennym, drugim z palonéy cegły zpisali, ażeby w przypadku potopu lub pożaru jédén z nich przynaymniéy dlá uwiadomiéniá potomności mógł ocaleć, i przydaje, że z tych słup kamienny jeszcze za jego czasu widziany był w *Syryi*; *h*) ale że tego pomniku przed Jozefem nikt nie opisał, i nikt go procz niego niewidziął, słusznie Calmet wyráżá swoié zadziwiénié, iż on się sam o tém przekonał. *i*)

Niektórzy utrzymują Tworcą Głosek Enocha znanégo na Wschodzie pod imiéniem Hidrysa czyli *Dowcipnego*, o ktorym czytamy w Katolickim Liście Judy *Apostoła*, że proroko-

f) FABRICII Codex Pseudepigraphus.

g) Decretum GELASII Papæ in secunda Synodo Romana factum — in Bullarum, Privilegiorum ac Diplomatum Romanorum Pontificum amplissima Collectione opera *Caroli* COCQUELINE. *Romæ*. 1739.

h) Καὶ πλινθίνην δ᾽ ὑπ᾽ ἀυτῶν ἀνατεθῆναι· μένει δ᾽ ἄχρι τοῦ δεῦρο κατὰ τὴν Συριάδα. Antiquitatum Judaicarum L. I. C. III.

i) Dissertation sur la forme des Livres chez les Hébreux. à *Paris*. 1729.

wał, *k*) i którégo powieści ułamek znayduje się w Latopiśmie *Jerzégo* SYNCELLA; *l*) ale z słów Proroctwa ENOCHA przytoczonych od Apostoła nie koniecznie się wnosi, że ENOCH używał pisma abecadłowégo, i że Xiążkę napisał. Proroctwo to mogło bydź pamiętané w długich pokoléniach przez pieśń, jak się zwykły uwieczniać podania náydáwnieyszé, i ta mogła bydź dochowaná w całości aż do wieków piśmiennych. Ułamek zaś w SYNCELLU o związkach Aniołów z Córami Ludzkiémi jest baśnią od Hellenistów utworzoną, a przekładanié Proroctwa ENOCHA, które Anglik BRUCE niedawno z *Abissynii* wywiózł i Bibliotece Królewskiéy w *Páryżu* ofiarował, jest tylko powtórzéniém téy baśni w Afrykańskim języku. *m*)

Nie okazuje się z żadnégo wyrazu Historyi MOYŻESZA, ażeby NOE i Jego Synowie znali litery czyli głoski. Narody nawet poźnieysze długo nie znały głoskowego pisma, *n*)

k) „ *Prorokował ci o tych siodmy od Adama* ENOCH, *mówiąc: Oto przyy-* „ *dzie Pán z tysiącmi świętych swoich, aby uczynił sąd przeciwko* „ *wszystkim, ażeby karał wszystkie bezbożné za wszystkié uczynki ich* „ *niepobożné, które niepobożnie pobroili, i za wszystkié przykré słowa,* „ *które mówili przeciwko niému ci niepobożni grzesznicy*,, ww. 14. i 15.

l) Chronologici Canonis L. I.

m) *Dan. Georgii* MORHOFII Polyhistor sive Notitia Authorum & Rerum. L. I. C. II. *Lubecæ*. 1732.

n) ὀυδὲ γὰρ γράμματα ἐστὶ πω τοῖς ἐν τουτῷ τῷ μέρει τῆς περιόδου γεγονόσι, PLATO de Legibus. L. III. = Toż świadczy o Indach i Persach STRABO: ὀυδὲ γὰρ γράμματα ειδέναι ἀυτοὺς, καὶ ἀπὸ μνήμης ἑκάστα διοκεῖσθαι. Geographicorum L. XV. = O Trakach ELIAN: Τῶν ἀρχαίων, φασὶ Θρακῶν μηδένα ἐπίσταστθαι γράμματα. Variæ Historiae L. VIII. C. VI.

tylko przez podaniá ustné, przez obrazy i godłá nauk sobie udzielały, i osobliwsze było przedsięwzięcié niektórych dopiéro ostatnioczesnych Uczonych, którzy wszystkich Patryarchów *Literátami* porobili. *o*)

W poszukiwaniu wynalazku tak dowcipnégo, jakim jest pismo abecadłowé, należy utrzymać pewén środek między ową mniemaną dáwnych wieków przépaścią, których żadnégo śladu nié masz na naszéy ziemi, i między epoką rzeczywistych oszcządków prác ludzkich, które w miarę swoiéy doskonałości pozwalają uważającym domyślać się, ilé trzeba było czasu, aby przez sam początek kunsztu tén stopién ich był poprzedzonym.

Owi, którzy się zgubili w rachunku wieków, krociami je naznaczając dáwności Chinczyków, Jndów, Egiptcyan i t. d. co uwiodło Pliniusza *Starszégo* w zapale nad temi rachunkami aż do wniesieniá wieczności pisma, *p*) znaleźli się zbyt lekkowiernémi, skoro Orfeusz zwiedziwszy *Egipt* owych Królów i Bohatyrów przedtysiącowiecznych do nieporównanie świeższéy poztrącáł daty, a pytanié Makrobiusza: dlá czego wygody życiá i wszystkié kunszty, samo nawet pismo, nie zawsze były znané Ludzióm? nie jest

o) *Joach: Joannes* MADERUS de Scriptis Antediluvianis. *Helmestadii.* 1660. = VOCKERODII Historia Societatum & Rei Litterariæ ante diluvium. *Gothæ* 1702. = REIMANNI Historia Litteraria antediluviana. *Halæ.* 1704. = Wzglądając na czoła tych xiążek nie przychodziż wraż na myśl z HORÁCYM: *Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu?*

p) *Ex quo apparet aeternus literarum usus.* Hist: Mundi L. VII. C. LVI.

dotąd rozwiązané. *q*) Ci zaś, którzy pismo abecadłowé po zburzéniu *Troi* datują, płocho chcą bydź nowémi.

Są, którzy podanié piérwszégo abecadła przyznają Moyżeszowi dodając, że Mu je sam BÓG natchnął; *r*) ale znowu ta epoka pisma jest zapoźna i nieugruntowaná, bo *naprzód*: abecadło Hebrayskié jest zbyt niedokładné na natchniénié Boskié, *s*) *powtóré*: Moyżesz nigdyby był nieprzepomniał uwielbić tak znakomitégo dobrodzieystwa BOGA, o czém jednak nigdzie nie wzmiénia, *potrzecié*: musiało bydź pismo abecadłowé już dáwniéy przez pewny czas dosyć rozkrzewioné, aby było doszło do tego stopnia, w którym się znalazło za Moyżesza, na ostatek są przekonywające dowody, że kunszt pisanià abecadłowy tak już był znany przed Moyżeszem, iż ten Prawodawca nie dopiéro się go uczył z *Tablic Dziesięciorga Przykazań*, jak dowodzą Saldén *t*) i Cuperus. *u*)

Toż okazuje się z samych wyrazów xiąg Moyżeszowych. W wtórych jego xięgach są wzmianki o pismie gło-

q) *Si enim ab initio, imo ante initium fuit mundus, ut Philoſophi volunt, cur per innumerabilium ſeriem ſæculorum non fuerat cultus, quo nunc utimur? non literarum uſus, quo ſolo memoriæ fulcitur æternitas?* In Somnium *Scipionis* L. II. C. X.

r) Conjectural obſervations of the origin and progreſses of the letters. *London*. 1771. = HAMBERGERS Nachrichten von den vornehmſten Schriftſtellern. II. Abh. §. II.

s) HEUMANNUS Actorum Philosophicorum Vol. I.

t) Otia Theologica. *Amſtelodami*. 1684.

u) Lettres à LA CROZE.

skowém świadczącé, że za czasu Jego niebyło rzeczą nową. *w*) U Chananeyczyków było za czasu JOZUEGO miasto zwané DABIR, które początkowo zwało ſię KARIATH-SEPHER, to jeſt, podług źrzódła Hebrayſkiego: *Miasto Xiążek*, a podług Przekładu Greckiégo: *Miasto Głosek* czyli *Liter*. *x*) Na oſtatek rzecz jeſt pewná, że dáwniéy jeszcze znané było pismo w *Arabii* za czaſu JOBA, *y*) który za zgodą nayoświécéńſzych Krytyków wſpołcześnym był Patryarſze JAKUBOWI, i żył w *Arabii*. *z*) Można ſię nawet domyślać, że MOYŻESZ wyćwiczony już w Naukach Egiptſkich *a*) znalazł obcowanié

w) „ *Napiſz to* (Zwycięztwo nad Amalekiém) *w Xięgi dlá pamięci*: „ Rozdz: XVII. w. 14. = „ *Napiſał MOYŻESZ wſzyſtkié słowa Pańskié*. „ Rozdz: XXIV. w. 4. = „ *Napiſz ſobie té słowa, którémi i z tobą i z ſynmi Jzraelskimi uczyniłém przymierze*. „ Rozdz: XXXIV. w. 27. „ = *Albo im odpuść tę winę, albo jeźli tego nie uczyniſz, wymaż mnie* „ *z Xiąg Twoich, któreś napiſał*. „ Rozdz: XXXII. w. 33.

x) *DABIR, które piérwiéy zwano KARIATH-SEPHER, to jeſt, Miaſto Nauk*. = τὸ δ' ὄνομα Δαβὶρ τὸ πρότερον πόλις γραμμάτων. (*Miaſto Głoſek.*) JOZUE. Rozdz. XV. w. 15. Wyraz *Literæ* w Łacińskiem Piśmie będąc równie znaczącym *nauki* i *głoski* dał pochop tłumaczącemu na Polski język Biblią z Przekładu Łacińskiégo do przełożénia go raczey przez wyraz *nauki* niż przez wyraz *ćcionki* lub *litery*.

y) „ *Ktoby mi to dał, aby zpiſané były mowy moje! Kto mi to dá,* „ *aby były wyrznioné na xięgach prącikiém albo grafką żelazną, albo* „ *wzdy złotém wyryté na krzemiéniu!* „ JOB. Rozdz: XIX. ww. 23 i 24.

z) GOGUET. Diſsertation ſur l' authenticité & l' antiquité du Livre de *Job*. *Paris*. 1759.

a) *I nauczon był MOYŻESZ wſzelkiéy mądrości Egiptskiéy, i był możny w słowiech i uczynkach ſwoich*. DZIEJE APOSTOLSKIE. Rozdz: VII. w. 22.

z Uczonémi i ſposobność poznaniá pism tego kraju znanégo także pod imieniem *Madyanu*, w którym on lat kilka przed ſwém poſelſtwém przepędził. *b*)

Z podań zaś Starożytnych, którym w téy mierze bezpieczniéy jeſt zaufać, jako bliżſzym źrzodła podań i zniſzczonych dla nas pomników, niż wierzyć ſaméy powadze náydowcipnieyſzych Piſmienników zbyt poźnych, którzy na ſámym przeſtając domyśle, nie zawſze potykają prawdę, tyle wnośić można, że piſmo abecadłowé muſiało bydź wynalezioné w przeciągu czaſu między XX i XIX wiekiém przed Erą Chrześcijańſką, i w tym właśnie czaſie ſtawają na widok Egiptcyanie i Aſsyryyczykowie dwa narody z oświeconych náydawniéy, któré w całéy Starożytności dobijały ſię o piérwſzeńſtwo w utworze głoſkowégo piſma, i z których jednému náyrozumniéy przyznać możná tę korzyść.

Za Egiptcyanami mówią PLATO, *c*) DYODOR *Sycyliy-*

b) I *usłyſzáwſzy Farao tę powieść, dał ſzukać na ztracénie* MOYZESZA, *który zbieżáł od oblicznośći jego, i mieſzkáł w ziémi Madyańskiéy.* EXOD. Rozdz: II. w. 15.

c) Ἐπειδὴ φωνὴν ἄπειρον κατενόησεν εἴτε τις θεὸς, εἴτε καὶ θεῖος ἄνθρωπος, ὡς λόγος ἐν Αἰγύπτῳ ΘΕΥΘ τινὰ τοῦτον γένεσθαι λεγων, ὃς πρῶτος τὰ φωνήεντα ἐν τῷ ἀπείρῳ κατενόησεν οὐχ᾽ ἓν ὄντα, ἀλλὰ πλείω· καὶ πάλιν ἕτερα; φωνῆς μὲν οὔ, φθόγγου δὲ μετέχοντα τινὸς, ἀριθμὸν δὲ τινὰ καὶ τούτων εἶναι· τρίτον δὲ εἶδος γραμμάτων διεστήσατο, τὰ νῦν λεγόμενα ἄφωνα ἡμίν; τὸ μετὰ τοῦτο διῄρει, τά τε ἄφθογγα καὶ ἄφωνα μέχρις ἑνὸς ἑκάστου, καὶ τὰ φωνήεντα καὶ τὰ μέσα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἕως αὐτῶν ἀριθμὸν λαβὼν ἑνί τε ἑκάστῳ καὶ ξυμπᾶσι στοιχεῖον ἐπωνόμασε: In Philaebo.

czyk, *d*) Cycero, *e*) Plutarch, *f*) Tacyt, *g*) i Laktancyusz. *h*) Wymiéniają nawet Wynalezcę Głosek sławnégo Tauta, który podług zmian powiatowych wygłosów nazywany był u Egiptcyan Thot, Thaut, Teuth, Thyot, Thoyt, u Feników Taat, u Greków ΤΑΑΥΘΟΣ, ῾ΕΡΜΗΣ, ΤΡΙΣΜΕΓΙΣΤΟΣ, u Rzymian Mercurius, u Celtów, Teutates; który piérwszy podzielił głoski na samogłoski i wspołgłoski; i który przy pomocy Kabirów podług Jamblicha 20,000, a podług Manetona 36,525 tablic pisma zostawił. *i*) Platozowié go *jednym z Bogów* lub *Boskim Człowiekiém* i *Oycém Głosek*. *k*) Dyodor i Cycero idą za powágą Platona. Ta-

d) Τίμᾶσθαι δ' ὑπ' αὐτοῦ [Οσίριδοσ] μάλιστα πάντων τόν ῾ΕΡΜΗΝ διαφόρῳ φύσει κεχορηγημένον πρὸς ἐπίνοιαν τῶν δυναμένων ὠφελῆσαι τὸν κοινὸν βίον· ὑπὸ γὰρ τούτου πρῶτου μὲν τὴν τε κοινὴν διάλεκτον διαρθρωθῆναι, καὶ πολλὰ τῶν ἀνωνύμων τυχεῖν προσηγορίας. τὴν δὲ ξυρετὴν τῶν γραμμάτων γένεσθαι. Biblioth. Hist. L. I.

e) *Quintus* (Mercurius) *quem colunt Pheneatæ, qui Argum dicitur interfecisse, ob eamque causam Ægypto præfuisse, atque Ægyptiis leges & literas tradidisse.* L. III. de Divinatione.

f) ῾Ερμῆς [ἔφη] λέγεται θεῶν ἐν Αἰγύπτῳ γράμματα πρῶτος εὑρεῖν. Symposiacorum L. IX.

g) *Literarum semetipsos inventores* (Aegyptii) *perhibent.* Annal. L. XI. C. XIV.

h) Divinarum Institutionum L. I.

i) Ταῦτα δὲ, φησί, πρῶτοι πάντων ὑπομνηματίσαντο οἱ ἑπτὰ Συδὲκ παῖδες ΚΑΒΕΙΡΟΙ, καὶ ὄγδοος αὐτῶν ἀδελφὸς Ἀσκλήπιος, ὡς αὐτοῖς ἐνετείλατο θεὸς ΤΑΑΥΘΟΣ. Fragm. SANCHONIATONIS ex Versione PHILONIS *Byblii.*

k) Ὦ τεχνικώτατε ΘΕΥΘ; — — καὶ νῦν σὺ πατὴρ τῶν γραμμάτων· In Phaedro.

cyt pozwálá ogólnie Egiptcyanóm mieć fię za wynalezców głofek. Laktancyusz świadczy fię Cyceronem. Sam tylko Antyklides u Pliniusza *Starfzego* przypifuje wynalazek głofek w *Egiptcie* Memnonowi. *l*) Ważna jeft jefzcze na ftronę Egiptcyán uwaga, że w całéy Starożytności náydáwnieyfze napify gdziekolwiek odkryté, gdy innym narodóm były cale nieznajomémi, pokazane Kapłanóm Egiptfkim od nich famych z łatwością tłumaczoné i objaśniáné bywały.

Pod imiéniém Afsyryyczyków ftawają już Fenicyanie, już Chaldejowie, już dáwni Syryanie fzczégolniéy tém nazwifkiém oznaczani, trzy narody niegdyś jedno zkładające Mocarftwo. Za Fenicyanami mówją Krycyasz u Ateneusza, *m*) Lukan, *n*) Pliniusz *Starfzy*, *o*) i Kurcyusz *p*) nie wymiéniając żadén Wynalezcy. Za Syryyczykami mówi Dyodor *Sycyliyczyk* nie godząc fię z tém, co powiedział o Taucie, *q*) a Euzebiusz *Cezaryeńfki* wzmiéniając podobnież o

l) *Anticlides in Ægypto invenifse literas quendam nomine Memnona tradit XV annis ante Phoroneum antiquifsimum Græciæ Regem, idque monumentis approbare conatur.* Hist. Mundi. L. VII. C. LVI.

m) Φοίνικες ἔυρον γράμματ᾽ ἀλεξίλογα· ΔΕΙΠΝΟΣΟΦΙΣΤΩΝ. L. I.

n) *Phænices primi, famæ si creditur, ausi*
Manfuram rudibus vocem signare figuris. Pharfaliæ L. III.

o) *Ipfa gens Phænicum in magna gloria literarum inventionis.* Hist. Mundi L. V. C. XII.

p) *Si famæ licet credere, haec gens* (Tyriorum) *literas prima docuit, aut didicit.* Historiæ *Alexandri M.* L. IV.

q) Σύροι μὲν ἔυρεται γραμμάτων εἰσί· Bibl. Hift. L. V.

Syryyczykach podciągá pod nich Hebrayczyków. *r*) Pliniusz *Starſzy* jeſzcze raz zdanié odmiéniając, gdy przywodzi mniemaniá innych mających za wynalezców głoſek to Egipteyán, to Syryyczyków, ſam ogólnie rozumié, że jé wynaleźli Aſsyryyczykowie. *s*) Jeżeli jeſzcze można wierzyć, co Dyodor *Sycyliyczyk* przytácza o napiſie Syryyſkiémi głoſkami położonym od jednéy z Semiramid na górze *Bagistan*, i o liście do téy Królowy od Stabrobatesa Króla Jndów, *t*) ſą pozory, że Aſsyryyczykowie, czyli to Fenicyanie, czy Chaldejowie, czy Syryanie mają niemniéy jak Egiptcyanie prawo do ſławy w zaczęciu Abecadła.

Wśrzód tak przecznych zdań i świadectw nieugruntowanych na żadnym z pozoſtałych pomników, jakże można nieomylnie ſtanowić o epoce przypadłéy przed trzydzieści i kilka wieków między Afryką i Azyą, jeżeli dotąd nie można doſyć bezpiecznie rozſądzić w ſprawie o wynalazek druków przed trzéma dopiéro wiekami zjawiony w Europie, między Niemcami, Francuzami i Hollendrami Narodami dziś kwitnącémi, dlá których pomniki *Moguncyi*, *Strazburga* i *Harlemu* nie ſą jeſzcze zatarté od czaſu?

r) Εἰσὶ δὲ οἱ Σύρους γράμματα ἐπινοῆσαι λέγουσι πρώτους· Σύροι δ' ἂν εἶεν καὶ Ἑβραῖοι. Præparat. Evang. L. X.

s) *Literas ſemper arbitror Aſsyrias fuiſse, ſed alii apud Ægyptios, ut Gellius, alii apud Syros repertas volunt.* L. VII. C. LVI.

t) Οὗ [βαγιστάνου ὄρου] τὸ κατώτατον μέρος καταξύσασα τὴν ἰδίαν ἐνεχάραξεν εἰκόνα, δορυφόρους αὐτῇ ἐπιστήσασα ἑκατόν· ἐπέγραψε δὲ καὶ συρίοις γράμμασι εἰς τὴν πέτραν· — ἡ δὲ Σεμίραμις ἀναγνοῦσα τὴν ἐπιστολὴν, καὶ καταγελάσασα τῶν γεγραμμένων· κ. τ. λ. Bibl. Hiſt. L. V.

Z jednéy ſtrony chce ſię przypuścić, że wynalazek piſma abecadłowégo mógł nie należeć koniecznie do przenikniéniá jedynégo gienijuſzu, i że mogły powſtawać w kilku razém mieyſcach równie ſzczęśliwe dowcipy, które od piſma obrazowégo do abecadła równie nie zawodné czyniły kroki. Z drugiéy ſtrony uważając powinowactwo náydáwnieyſzych abecadeł, a nawet náypoźnieyſzych, nié można ſię nie domyślać jednégo Wynalezcy, który zaryſowáł piérwſzé głoſki, i podáł wzór do tworzéniá innych.

Takim zdaje ſię bydź Taut czyli Hermes, od którego imienia *ἑρμηνεύειν* znaczy dotąd u Greków *tłumaczyć myśli.* Można to wnośić z świadectwa Sanchoniatona *Fenicyanina*, który piſáł przed woyną Trojańſką, i który zaſadzony na pómnikach Egiptſkich náytroſkliwiéy poſzukiwanych, godzi Egiptcyán z Aſsyryyczykami, godząc ſwé zdanié z rozumném latopiſmém. Dziejopis tén, w ułamkach piſm ſwoich wyłożonych z języka Fenickiégo na Grecki przez Filona z *Biblos*, a dochowanych u Euzebiusza *Cezaryeńſkiégo* uznaje Wynalezcą *Głoſkowégo Piſma* Tauta, wyſtawując go czyniącym i w *Egiptcie* i w *Fenicyi. u*) Mógł więc Taut u-

u) Πρὸ δὲ τούτων Θεὸς ΤΑΑΥΘΟΣ [περὶ Βύβλον] μιμήσαμενος τὸν Οὐρανὸν τῶν Θεῶν ὄψεις, Κρόνȣ τὲ καὶ Δαγῶνος, καὶ τῶν λοιπῶν διετύποσεν τȣ̀ς ἱέρȣς τῶν στοιχείων χαρακτῆρας — — Ἐλθὼν δὲ ὁ Κρόνος εἰς Νότȣ χώραν ἅπασαν τὴν Αἰγύπτον ἔδωκε θεῷ Τααύτθῳ, ὅπος βασίλειον αὐτῷ γένηται — — Ὧν [ἱεροφάντων] εἷς ἦν ΙΣΙΡΙΣ τῶν τρίων γράμματων εὑρετῆς, Ἀδελφὸς ΧΝΑ τȣ̃ πρώτȣ μετωνομασθέντος ΦΟΙΝΙΚΟΣ. Fragmen. SANCHONIATONIS ex Versione PHILONIS *Byblii*,

łożyć cechy Abecadła bywszy w *Fenicyi*, a doskonalić je i krzewić z KABIRAMI bywszy w *Egiptcie*. Tym sposobém mogło pismo bydź znané w jednym niemal czasie Egiptcyanóm, Chaldejóm, Fenikóm, Arabóm, i Syryyczykóm, a od tych dopiéro wcześniéy lub poźniéy pomykało się do innych Starożytnych Narodów.

Ilé wiadomo z zgody náypowáżnieyszych Pismienników, KADMUS, *Fenicyanin*, od którégo pamiątki głoski zwané były: *czarne cory* KADMUSA, *w*) i od którégo Oyczyzny ἐκφοινίξαι (*fenicyować*) znaczyło u dawnych Greków jedno co *czytać*, *x*) wprowadził pismo do *Grecyi*. *y*) Grecy zaś

w) *Cadmi nigellas filias*
Pingens = D. MAGNUS AUSONIUS. Epist. IV. ad *Theonem*.
Cadmi filiolis atricoloribus. IDEM. Epist. VI. ad Eundem.

x) HESYCHIUS L. de Aqua & Jgne.

y) Οἱ δὲ Φοίνικες οὗτοι σὺν Κάδμῳ ἀπικόμενοι — — ἐσήγαγον διδασκάλια ἐς τοὺς Ἕλληνας ϗ δὴ γράμματα οὐκ ἐόντα πρὶν Ἕλλησι. HERODOTUS *Halicarnassæus* in *Terpsichore*. =
Εἰ δὲ πάτρα Φοίνισσα, τίς ὁ φθόνος; ἦν ϗ ὁ Κάδμος·
Κεῖνος, ἀφ' οὗ γραπτὰν Ἑλλὰς ἔχει σελίδα. ZENODOTUS apud DIOGENEM *Laertium* in *Zenone* Stoico. = ἐκ Φοινίκης γράμματα μνημόσυνα λήθης. PLUTARCHUS *Chæronensis* L. Aquane an ignis utilior? = *Fama est Cadmum classe Phænicum vectum rudibus adhuc Græcorum populis artis ejus Authorem fuisse.* TACITUS Annal. L. XI. = Κάδμος δὲ φοίνιξ, ὁ τῶν γραμμάτων Ἕλλησιν εὑρετὴς, ὥς φησιν Ἔφορος, ὅθεν ϗ φοινικήια τὰ γράμματα Ἡρόδοτος κεκλῆσθαι γράφει. CLEMENS *Alexandrinus* Strom. L. I. = ξένα ϗ τὰ γράμματα, ἐκ Φοινίκης γὰρ ἦλθεν. PHILOSTRATUS *Lemnius* in Epistolis. = *Græcarum literarum usum primi Phoenices repererunt.* = *Hinc est, quod phoeniceo colore librorum capita describuntur, quia ab ipsis literæ initium habuerunt.* ISIDORUS Orig: L. I.

znani pod imieniem *Pelazgów*, którzy mieli osady na wielu wyspach morza Egieyskiégo, w *Tessalii*, w całéy dáwnéy *Helladzie*, w *Argolidzie*, w *Arkadyi* i na brzegach *Peloponnesu*, wnieśli go do *Italii*, gdzie Aborygienesy uczyli się go od EWANDRA z *Arkadyi*, z) a Hetruskowie od DEMARATA z *Koryntu*. a) Hiszpanie mogli miéć piérwsze pismo od Fenicyan przez *Gades*, a Gallowie od Focejensów Założycielów *Massylii*. Od tych znowu mogło się szerzyć ku północnéy części Europy, jeżeli tam raczéy nie było przeniesioné z *Tracyi*.

Ani to powinno zadziwiać, że pismo abecadłowe, będąc tak dáwnym kunsztém Ludzi krzewiło się tak leniwie, i że tak mało mámy pism pozostałych z piérwszégo tysiąca lat jego użyciá. Wielé się razém wiązało przyczyn fizycznych i moralnych, które postępek pisma tamowały. Tylé ziémia nasza wyciérpiała klęsk, powodzi, wstrząśnień, pożarów, wojén, które niszczyły roboty ludzkié tak doszczętnie, iż odnawiané musiały się nieráz zdawać dopiero znalezionémi! Było takié zjawisko już za czasu Gotów. Po upadku Gmachu Państwa Starorzymskiégo nauka pisaniá tak była zarzuconá z innémi, iż le-

z) *Evander tum ea profugus ex Peloponneso authoritate magis quam imperio regebat loca, venerabilis vir miraculo rei novæ inter rudes artium homines, venerabilior divinitate credita.* T. LIVIUS *Patavinus.* Hist. Rom. L. I.

a) *In Italia Hetrusci ab Corinthio Demarato, Aborigènes Arcade ab Evandro* (literas) *didicerunt.* TACITUS Annal. L. XI.

dwie przy samych Duchownych pozostała, a dla rządkości umiejętnych, złoczyńcy nawet uwalniani byli od śmierci, jeżeli umieli czytać i pisać. Zwano tén przywiléy *prá_ wém pismiénniczém* (*jus literaturæ*, *jus clericatus*, *droit de clergie.*) dziś jeszcze w Sądach Angielskich na raz jeden ważący.

U owych dáwnych Narodów, które poprzedziły epokę piérwszéy Olimpijady jeszcze gminy były tak ciémné i tak zciśnioné potrzebami, iż się zdawały bydź ztworzoné do dziwiénia głosek, a bynáymniéy do oswojénia się z niémi; Rządczy zaś wtedy tylé mieli przesądu lub obłudy, iż albo sławy szukáli w zdobyczach nie w naukach, albo pismo zostawiali w swych ręku, jako sprężynę do władania ludźmi niepodzielną tylko z náymnieyszą liczbą pomocników. Wielé się téż mogł przyczynić do zpoźniénia rozkrzewu tego kunsztu niedostatek trwałego i wygodnego materyału pod pisma. Dosyć przykładu na Grekach i Rzymianach. W *Grecyi* znane było pismo głoskowe na lat 1300 przed Erą Chrześcijańską, a dopiero w lat 700 zjawił się Homer. Do *Lacyum* wniesione było takież pismo na lat 800 przed tąż Erą; a dopiero za czasu Scypionów zaczęto słyszeć o Pismiennikach.

§. VI.

Widoczné powinowactwo starożytnych abecadeł zastanáwiá Uczonych, i po większey części przymusza ich do uznania, że głoski (*στοιχεῖα*, *γράμματα*, *elementa*, *literae*,)

jakkolwiek od rożnych Narodów rożnym ſnakiem kſztáłcone, z iednégo muſiały wypłynąć źrzódła. Jeżeli za pomocą ſaméy dowodliwości ſzczęśliwie jeſt okázáné powſzechnie zpowinowaconém *Piſmo przez godła*, (Γραφὴ διὰ συμβόλων, *Scriptura Symbolica*;) daleko ſzczęśliwiéy przez ſamo doświádczénié okazuje ſię zpowinowaconém mniey lub więcéy, u wſzyſtkich niemál Narodów znajoméy Starożytności *Piſmo przez głoſki*, (Γραφὴ διὰ στοιχείων, *Scriptura Elementaris*.) Zbliżającym do ſiebie náydawnieyſzé *abecadła* czyli *piſma głoſkowé* nietrudno jeſt wyśledzić owé dwa celné ich powinowactwa oznaki, które náybiegleyſi w językach ſtarożytnych Piśmiennicy upatrzyli. *Naprzód*: że piérwſze abecadło muſiało bydź złożoné, jeżeli nie z mniéy, to nie z więcéy głoſek, jak z XVI, które z czaſém lub przez zmnieyſzanié ich liczby ułatwiano, lub przez pomnáżanié doſkonalono. *Powtóré*: że piérwſzé abecadło muſiało mieć poſtać Fenicką czyli Samarytańſką graniaſtą, które z czaſém w rozmaité kſztałty zaokrąglané dało początek poźnieyſzym ścigłym. Nadto poſtrzegali i to już Starożytni, *b*) że wſzelkie piſmo głoſkowé jakkolwiek zmiénioné i pomnożoné miało piérwſzé w porządku gło-

b) αὐτίκα δὲ καὶ τῶν πρώτων τῆς γραμματικῆς στοιχείων μὲν οὐκ ἂν ἔχοιεν τὰς ἐτυμολογίας εἰπεῖν, οὐδ᾽ αὐτός γ᾽ ἂν φαίη Πλάτων τὸν λόγον ἢ τὸν λογισμὸν — τῶν φωνηέντων ἢ τῶν συμφώνων· Ἑβραίων δ᾽ ἂν εἴποιεν παῖδες, τοῦτε ἄλφα τὴν αἰτίαν, ὃ παρ᾽ αὐτοῖς καλεῖται ἄλεφ, τοῦτο δὲ σημαίνει μάθησιν, καὶ τοῦ βῆτα, ὅπερ βὴθ φίλον αὐτοῖς προσαγορεύειν· οὕτω δὲ τὸν οἶκον ὀνομάζουσιν· EUSEBIUS *Pamphilius Ep. Caeſarienſis* Præparat. Evang. L. X. C. VI.

ſki A, B, i nie inné nazwiſko tylko *Abecadło* (Ἀλφάβητον, *Alphabetum*) utworzoné z piérwſzych dwoch głoſek Fenickiégo lub Syryyſkiégo piſma Aleph, Beth. Przekonywaią o tém wzorami Swinton, c) Barthelemy d) i Dutens, e) którzy zebrali náydáwnieyſzé abecadła z napiſów ſtarych monet i kamiéni Hiſzpańſkich, Maltańſkich, Punickich, Maurytańſkich, różnych Azyatyckich, i porownali jé między ſobą.

Piérwiáſtkowé abecadło Hebrayſkie złożoné tylko z głoſek xvi, z czaſém do liczby xxii powiękſzoné było Samarytańſkiém, a używané dziś, które *Hebrayſkiém* zowią, jeſt poźnieyſzé Aſsyryyſkie czyli Chaldeyſkie. *f*) Z tego wynikło Syryyſkié zwané *Eſtrangelos* (Στρογγύλος) *okrągłé*, i z niémi zpowinowaconé dáwne Perſkié Abecadła *Zend* i *Pehlvi*, które wydał Anquetil. *g*) Abecadło Arabſko-Kufickié do Syryyſkiégo podobné widzieć można w Encyklopedyi Ywerduńſkiey. Abecadło Palmireńſkié czyli dáwnéy

c) Philoſophical Tranſactions VV. XLVIII. & LIV. *Edit. Witteb.*

d) Memoires de l' Acad. des Jnſcr. & Belles-Lettres de *Paris*. TT. XXVI & XXX.

e) Explication de quelques medailles de peuples, de villes & de rois grecques & pheniciennes. *Londres*. 1773.

f) *Certum eſt Eſdram Scribam Legiſque Doctorem poſt captam Hieroſolymam & inſtaurationem Templi ſub Zorobabel alias literas reperiſse, quibus nunc utimur, cum ad illud uſque tempus iidem Samaritanorum & Hebræorum characteres fuerint.* HIERONYMUS in Prologo Galeato.

g) Mem. de l' Acad. des Jnscr. de *Paris*. T. LVI.

Tadmory mające powinowactwo z Hebrayſkiém i Syryyſkiém okázané jeſt na pomnikach rozwalin Perſepolitańſkich przez BARTHELEMY. *h*) Abecadła Fenickiégo zwanégo *Baſtul* używanégo niegdyś w wſchodnich powiatach *Hiſzpanii* równie z XVI głoſek złożonégo wydáł wzór VELASQUEZ. *i*)

Náydáwnieyſzé głoſki Egiptſkié mają wielé podobności do Fenickich, jak dowodzi Gráf CAYLUS z dwóch ſztuk płótna, którémi powita była Mumija. *k*) Na jednéy z nich nawet zdawało mu ſię poſtrzegać ſłowo Hebrayſkié EDEN. (*ray* czyli *ogród.*) PLUTARCH daje abecadłu Egiptſkiemu głoſek XXV, ale ich muſiało nié mieć tylé owé piérwiáſtkowé, którégo piérwſzá głoſka A była utworzona z obnażenia hieroglifu wyrażaiącego ptaka *Jbis* czyli *Egiptſkiégo Żorawia*, i poświęconá TAUTOWI. *l*) Abecadło Koptów czyli Egiptcyán teraźnieyſzych liczy głoſek XXXII, a zatém jeſt nierównie poźnieyſzé; wſzelako i z tych jedné mają podobność do głoſek Arabſkich, drugié do głoſek Greckich, jak okazuje w ſwych wzorach WILKINS. *m*)

Jedno z barzo dáwnych, ale zapewné nie piérwiaſtko-

h) Reflexions ſur l' alphabet & la langue dont on se ſervait autrefois à *Palmyre.*

i) Eſsay ſur les Alphabets ou les lettres inconnues des anciennes medailles Eſpagnoles par Don *Louis. Joſeph* VELASQUEZ.

k) Recueil d' Antiquités T. I. *Paris.* 1752.

l) *διὸ κ̀ τῶν γραμματων Αἰγύπτιοι πρῶτον Ἶβιν γράφουσιν, ὡς Ἑρμεῖ προσήκουσαν.* Symposiacorum. L. IX.

m) Diſsertatio de Lingua Coptica. à la ſuite de l' Oraiſon Dominicale par CHAMBERLAYNE. *Amſterdam.* 1715.

wé abecadło Brachmanów Jndyyſkich zwané *Schanſkreton*, złożoné z głoſek XXII, okazujące w niektórych podobność do Hebrayſkich wydał MORTON w wybornym zbiorze abecadeł BERNARDA, *n*) Poźnieyſze pomnożoné zoſtało do głoſek L. Z tego poźnieyſzego powſtały zpowinowaconé z Syryyſkiémi abecadła Mongalſkie i Tybetańſkié, które wydali BAYER *o*) i GEORGI. *p*)

Naydawnieyſzé abecadło Greckié czyli Pelazgańſkié, zwané właściwie *Kadmeyſkiém*, złożoné z głoſek tylko XVI, jak świadczą PLINIUSZ *Starſzy*, *q*) PLUTARCH *r*) i EUZEBIUSZ, *s*) kończącé ſię na T, z czaſém dopiéro pomnożoné zoſtało do liczby XXIV przez dodatek zwanych *nadcechowemi*, (ἐπισήμονες.) i dodatek nadcechowych VIII do pierwiaſtkowych XVI jeſt zawſze pewny, chociaż trudno poſzlakować, czy to pomnożenie wprowadzone było od PALAMIDESA ſłynącégo podczas woyny Trojańſkiéy, od którégo

n) De ceux, qui vont de droite à gauche. N. VII.

o) Memoriarum Academiæ Petropolitanæ T. III.

p) Alphabetum Tibetanum etc: Fr: *Auguſt. Ant.* GEORGI. *Romæ.* 1762.

q) *Utique in Græciam intuliſse e Phœnice Cadmum ſedecim numero.* Hiſt. Mundi L. VII, C. LVI. O pierwſzem pomnożonem abecadle w *Grecyi* do głoſek XVIII wprowadzone ieſt niżéy świadectwo ARYSTOTELESA: *Ariſtoteles X & VIII priſcas fuiſse*: A, B, Γ, Δ, E, Z, I, K Λ, M, N, O, Π, P, Σ, T = Y, Φ, IDEM ibidem. = Memoire ſur l' origine des lettres grecques dans les Mem. de l' Acad. des Jnſcr. de *Paris*. T. II.

r) *τὰ δὲ πρῶτα καὶ φοινίκεια διὰ Κάδμον ὠνομασθέντα τετράκις ἡ τέτρας γενομένη παρέσχε.* Symposiacorum L. IX.

s) Chronic. Num. 1617.

Poetowie nazwali głoſki *Ptakami Palamedowemi*; *t*) czy od Jończyków; na których piſmo zgodziły ſię niegdyś wſzyſtkié Narody Greckié; *u*) czy naoſtatek od Samianów uchodzących za náydawniéy oświéconych w *Grecyi*. *w*)

Podanié kilku Piśmienników, że KADMUS z *Miletu* wynalazł głoſki Z, Ξ i Ψ, a głoſki Θ, Φ i X podług jednych, SYMONIDES z *Ceos*, podług drugich, EPICHARM *Sycyliyczyk*; zdaje ſię bydź wymyſł Grammatyków Greckich, bo już dawniéy *Jliada* HOMERA podzielona była na XXIV głoſek czyli tyleż pieśni. Atoli można pozwolić, że EPICHARM rodém z *Syrakuzy* cokolwiek w ſkładzie abecadła odmiénił, ilé że w rzeczy ſaméy Z, Ξ i Ψ nazywano *głoſkami Syrakuzańſkiemi*. *x*)

Náydawnieyſzé głoſki Greckié, jakié jeſzcze w ſwoim czaſie czytał HERODOT na napiſach trzech troynogów w Kościele APOLLINA *Jſmeńſkiego* u Beotów, *y*) były barzo podobné do Łacińſkich, i takié uważał PLINIUSZ *Starſzy* na Táblicy Delfickiéy poświęconéy MINERWIE w pierwſzéy z Bi-

t) *Turbabis verſus, nec litera tota volabit.*
Unam perdideris si Palamedis avem. M. VAL. MARTIALIS ξενίων Egigr. LXXIV.

u) *Gentium conſenſus tacitus primus omnium conſpiravit, ut Jonum literis uterentur.* PLINIUS Hiſt. Mundi L. XXXVI. C. LVII.

w) SUIDAS in Σαμίων ὁ δῆμος.

x) Γυμνὴν ἣν ἐσίδῃς Καλλίστιον, ὦ ξένε, φήσεις
Ἤλλακται διπλοῦν γράμμα συρηκόσιων. Epigramma MELEAGRI L. VII. Antholog. *Pariſiis.* 1566.

y) In *Terpſichore.*

bliotek Rzymſkich. *z*) Takich wzor widzieć na napiſié ſłupa marmurowégo, któren znalazł na wyſpie *Melos* dziś *Milo* zwanéy na Archipelagu *Bernard* NANI *Wenecyanin*, gdzie zamiáſt głoſek przydatkowych Φ, Ψ, Χ, Ω, czytá ſię ΠΗ, ΠΣ, ΚΗ, i Ο. *a*) Takiéż widzieć na podſtawowym poſągu bez głowy ſtoiącym przed kościołém Chrześcijańſkim w lichéy wioſce na mieyſcu dáwnégo *Sigaeum*, któren był SHERARD Konſul Angielſki w *Smyrnie* odkrył, a CHISFULL *b*) i CHANDLER *c*) odſztychowany wydali. Okazują ſię takiéż na innym marmurowym napiſie odkrytym przez l' Abbé FOURMONT w uczonéy jego podroży do *Sachobori*, które jeſt dáwná *Amyclaea*, *d*) Dwa oſtatnié pomniki mają około 2200 lat dawności.

Abecadło Hetruſkié, używane także od Osków i Samnitów, równie z głoſek XVI złożone, jak widzieć u GRUTERA *e*) i na kamieniach w *Gubio* znalezionych, zgádzá ſię po-

z) *Veteres Græcas* (literas) *fuiſse easdem pene, quæ nunc ſunt Latinæ; indicio erit Delphica Tabula antiqui æris, quæ eſt hodie in Palatio dono Principum Minervæ dicata in Bibliotheca cum inſcriptione tali:* ΝΑΥΣΙΚΡΑΤΗΣ ΤΙΣΑΜΕΝΟΥ 'ΑΘΗΝΑΙΟΣ ΚΟΡΑι ΚΑΙ 'ΑΘΗΝΑι 'ΑΝΕΘΗΚΕΝ. Hiſt. Mundi L. VII. C. LVIII.

a) Spiegazione di due antichiſsime iſcrizzioni Grecche &c. da *Odoardo* CORSINI. *in Roma*. 1765.

b) Antiquitates Asiaticæ Aeram Chriſtianam antecedentes. *Londini.* 1728.

c) Inſcriptiones antiquæ. *Oxonii*. 1744.

d) Mem: de l' Acad. des Inſcr. de *Paris*. T. XV.

e) Corpus Inſcriptionum. *Amſtelodami*. 1707 = Remarques ſur quelques Inſcriptions en langue Etrusque dans les Mem: de l' Acad. des Inſcrip: de *Paris*. T. I.

ſtacią z abecadłém Fenickiém czyli Pelazgańſkiém, a razém i Łacinnik upatruje w niém podobności do ſwégo.

Łacińſkié abecadło w piérwiaſtkach tylko głoſek XVI mające, jak wyraźnie przywodzi ſtary Grammatyk PRYSCYAN, *f)* różnemi czaſy wzráſtało aż do liczby XXIV. *g)* O oſtatniém i bezſkutecznéni uſiłowaniu KŁAUDYUSZA Ceſarza w przydaniu trzech nowych głoſek wſpóminają SWETONIUSZ *h)* i TACYT. *i)* Powinowactwo abecadeł Lombardòw, Gotòw, Saſòw, Frankòw i t. d. z Łacińſkiém, pomimo rozmaitość ich kſztałtu, jeſt oczywiſte.

Zabytki barzo dawnégo piſma Łacińſkiégo okazuje ſławna Trunna starożytna przez WINKELMANA objaśnioná, *k)* i *Słup Okrętozwycięski* KAJA DUILIUSZA (*Columna Rostrata*,) którén mu poſtawiono za pomnik piérwſzéy wygranéy morſkiéy nad Kartagińczykami, ſtoiący dotąd na Kapitolium dziſieyſzégo *Rzymu*. Wzór jego znáyduje ſię u GRAWIUSZA. *l)*

f) *Apud antiquiſsimos Graecorum non plus quam ſedecim erant literæ, quibus ab illis acceptis Latini antiquitatem ſervaverunt perpetuam.* Grammatices L. I. C. IV.

g) *Sed nobis quoque paucæ* (literæ) *primum fuere, deinde additæ ſunt.* TACITUS. Annal. C. XI. = *Latinis primo nonnisi XVI Literæ. Kappa Salluſtius Ludimagiſter invenit. Gamma Sp. Carvilius: literam X ætas Auguſti.* JUSTUS LIPSIUS in hunc *Taciti* locum.

h) De *Claudio.*

i) Annal. C. XI.

k) Storia delle Arti del Diſegno preſso gli Antichi tradotta dal Tedeſco. in *Milano.* 1779.

l) Theſauri Italiæ Parte IX. — Diſsertatio GAUGIS de Gazze.

Dáwné abecadła Runickié zwané *Czarnoxięzkiemi* (*Runæ Magicæ*) w wiekach ciémnych, kiedy do słów przywiązywano moc dziáłaniá nadprzyrodzonych skutków, jakich używały Narody Północné, także z głosek XVI złożone, i do dáwnych Greckich podobne, *m*) widzieć można na Tablicach wyciągnionych przez *Jerzego* HICKES z Historyi HIALMARA Króla *Thulè* i *Biarm*, *n*) tudziéż w náydáwnieyszych rękopismach EDDY. Pismo Hunnoscytyyskié u *Macieja* BELIUSZA. *o*) Dáwné Teutońskié na ostatek do Runickiégo podobné, wyięté z barzo starégo rękopisma Opactwa Fuldéńskiégo, znáyduje się u HEINSELIUSZA. *p*)

Wszystkié dáwné Abecadła z piérwiástek XVI głosek mające, a nawet u niektórych Narodów Wschodnich obchodzących się bez cech na wyrážanié samogłosek dosyć mające XI, jak przezornie w przykładzie Starożytnych dostrzégł PLUTARCH, *q*) i mogące wystarczać skąpéy, nieogła-

m) *Joh.* UPMARK de Antiquitate & origine Literarum Græcarum & Runarum. *Upsaliæ.* 1716. = *Verelii* OLAI Manuductio ad Runographiam Scandicam antiquam. *Upsaliæ.* 1675.

n) Linguarum Veterum Septemtrionalium Thesaurus Grammatico-criticus & archæologicus. *Oxonii.* 1705.

o) De Vetere Literatura Hunnoscythica. *Sect.* II. *Lipsiæ.* 1718.

p) Harmonie des Langues. *Chez Homann.* 1754.

q) ὥσπερ τὰ στοιχεῖα ποικίλλουσιν οἱ τὰ πνεύματα καὶ τὰς δασύτητας αὐτῶν, ἐκτάσεις τε καὶ συστολὰς ἐνίων αὐτὰ καθ᾽ αὑτὰ στοιχεῖα τιθέμενοι, πάθη μᾶλλον ὄντα καὶ συμβεβηκότα καὶ διαφορὰς στοιχείων, ὡς ἐδήλωσαν οἱ παλαιοὶ διὰ τῶν ἑκκαίδεκα φράζοντες ἀποχρώντως καὶ γράφοντες: in Platonicis Quæstionibus.

dzonéy i niemieszanéy z cudzoziemczyzną mowie, wzrástały w miarę potrzeby i losu bogacénia się języka każdégo Narodu stósownie do składu piersi i nagięcia naczyń głosowych każdému właściwych, a często do siły wyrazów z obcych języków przyswájanych.

Rozrożnianié brzmień miększych i twardszych wprowadzało stopnie między wspołgłoskami tak, jak n. p. w naszym oyczystym języku L i Ł. U wielu Narodów zębowé S i Z, językowé D i T, wargowé B i P, których Huronowie w swym języku nié mają r) gardłowé i nosowé u Narodów zwłaszcza Wschodnich przypuszczały różné stopnie w wymawianiu, a często i różnémi oznáczały się céchami. Tak F, V, i W, wártające zrazu jedną głoskę rozdzielone zostały u Eolów, Rzymián i Celtów. Samogłoski na ostatek ściśléy lub otwarciéy wyrażané nakształt stopniowania dzwięków Muzyki, mogły poddzielać i mnożyć cechy pojedyncze. U niektórych Narodów zgłoski nie dosyć na swé części rozebrané tworzyły często nowé céchy. Tak n. p. u Greków ξ mogło się wyrázać zupełnie przez głoski κ, σ, i t. d.

Do tego przydać trzeba, że różność stanów i różność umieiętności piszących wprowadzały rozmaite gatunki abecadeł w jednymże języku. Tak zapatrując się na abecadła Hetruskié znáyduje się kształt jednéyże głoski troja-

r) Monde primitif analysé & comparé avec le monde moderne. L. II. Ch. III.

ki lub czworaki, czego nié możná przypiſywać, tylko albo odmianie wieku, albo rożnóści klass Uczonych. Starzy Grecy do piſaniá dziejów i umów domowych używali głoſek Attyckich, które były poźniéy przekſztáłcóné, do przymierzów zaś z obcémi, którzy od nich zwani byli *niezrozumialnemi* (βάρβαροι) używali dawnych głoſek Jońſkich. *s*) Tak u Chińczyków od niepamiętnych czaſów inny gatunek piſma mają Mandaryni, inny Bonzowie, inny Prawnicy, inny Lékarze i t. d. Mamy tego ślad u dziſieyſzych Wſchodnich Narodów: Turcy i Perſowie liczą aż do XIV gatunków piſmá. Jak takowé przemiany i pomnażaniá abecadeł działy ſię w Starożytnosci, okazáł to wybornie na ſwych głoſkowych Táblicach CHISFULL. *t*)

§. VII.

Niemniéy ciekawé i wáżné jeſt zaſtanowiénié ſię nad ſzykiem, którym Starożytni układali ſwé piſma. Łatwo jeſt wyſtawić ſobie trojaki ſpoſób ſzykowaniá głoſek: *kolisty*, *pionowy* i *poziomy*. Wſzyſtkié trzy znané były Starożytności.

Wzór koliſtégo ſzyku głoſek znaleziony jeſt u dáwnych Greków na Talerzu JFITUSA, na którym obwe-

s) THEOPOMPUS Philippica XXV. = HARPOCRATION in Αττίκοις γράμμασι.

t) Antiquitates Asiaticæ Chriſtianam Æram antecedentes.

ſzczénié zawiesin oręża przy wſkrzeſzéniu igrzyſk Olimpickich piſané było, *u*) Ten to jeſt zapewne ſzyk piſma, którén Grecy nazywali *Piſmem Pierścienistem.* (σπυριδὸν albo σπειριδὸν od σπυρίς *koſz* lub od σπειρίς *pierścień*) ale mógł takowy ſzyk nie bydź używanym w poſpolitych piſmach, tylko na naczyniach lub táblicach koliſtégo obwodu. Dáwné Narody Północné piſywały częſto koliſto na ſwych pomnikach, czego przykłád mámy u Hickes nagrobowym kaméniu, napis przenośny, który wytłumaczony jeſt o związku przyjaźni z miłością. *w*)

Pionowy ſzyk piſma, w którym głoſka pod głoſką lub ſłowo pod ſłowém układá ſię, zwany był *Piſmém Słupistém.* (κιονηδὸν od κίων *ſłup*) Festus Pompejus zowié ten ſzyk piſma wyrazém zawiłym i od Greków zapewné z obcégó im język a przyswojonym: Taepocon. *x*) Był czas, kiedy Grecy używali tego ſzyku w piſmach, jak świadczy Eu-

u) ἐς κύκλου σχῆμα περιεισιν ἐπὶ τῷ δίσκῳ τὰ γράμματα. Pausanias Deſcriptionis Veteris Græciæ L. V.

w) Antiquitates Asiaticæ Chriſtianam Æram antecedentes.

x) *Taepocon ſoliti ſunt appellare Græci genus ſcribendi deorſum verſus, ut nunc dextrorſum ſcribimus.* De Verborum Significatione ſub T. = *Jozef* Scaliger do tego mieyſcá Festusa dopiſuje: *Oedipo opus eſt.* = Takiego ſzyku głoſek używano w gatunku wierſzá zwanego *wierſzogłowy* [ἀκρόστιχα, *acroſticha*,] gdzie wierſze tak układano, iż pierwſze głoski każdego z gory na dół czytane myśl w ſwym ſzeregu wyrażały. Znane były gęſto takie ſzyki wierſzów wiekóm średnim, a w Starożytności Sybilla *Kumeyska* niektóré wieſzczby tak piſane zoſtawiła, jak świadczy Cycero L. II. de Divinatione.

Statyusz pierwszy Obiaśniciel *Iliady*. y) Tak pisali niegdyś Etyopowie. z) Podziśdzień tak piszą z gory na dół Tartarowie-Jngurezy, niektóre Narody Jndyyskie, Japończykowie i Chińczyki, z dołu zaś do góry Filippinianie, Malaycy, i Malakkanie. a)

Co do poziomégo szykowania głosek zawód od prawéy ku lewéy ręce zwyczayny był Egiptcyanóm, Fenikóm, Chaldejóm, Syryyczykóm, Żydóm, Arabóm, i dotąd tym Narodóm, które na obaliskach tamtych powstały, jest właściwy. Tym szykiém czytamy położoné napisy Hetruskié na Herkulaneńskim Stole Junony, na podziémnéy Scianie *Groty Peruzyńskiéy* i na posągu miedzianym wykopanym w Stanie Papiezkim przy *Corneto* roku 1770. b)

Starzy nawet Grecy zwłaszcza w *Arkadyi*, długo takiégo zawodu w piśmie używali. Pronapidas, którégo Dyodór *Sycyliyczyk* daje za Nauczyciela Homerowi, miał piérwszy wprowadzić do *Grecyi* zawód pisania od lewéy ku prawéy ręce, zárzucając dáwny jako niewygodny,

y) ὅυς [στίχους] οἱ παλαιοί ὀυχ' ὡς νῦν ἡμεῖς κατὰ μετωπὸν, ἀλλὰ κατὰ βαθὸς ἔγραφονι Ad Iliados Ψ.

z) *Aethiopes perplexo scripturæ genere usos, ut non ex lateribus digestis, uti mos communis habet, sed à summo literarum ductus exararent, quod Taepocon Græci appellant.* ALEXANDER ab ALEXANDRIS Genial. Dier. L. II. C. XXX.

a) Nouveau Traité de Diplomatique T. I. II. *Sect:* II. C. VII.

b) Alphabetum Veterum Hetruscorum & nonnulla eorundem monumenta. *Romæ* 1771.

w którym ręka i narzędzie pisarskié zasłaniały oku piszącégo wspak szykowané głoski. c) Herodot świadczy, że już za jego czasu Grecy od lewéy ku prawey pisali i rachowali. d)

Bianconi przywodzi jedyny w świecie pomnik pieniądz Hebrayski przed niewolą Babilońską bity, na którym głoski wyciśnięte są od lewéy ku prawéy ręce przeciw stałému tego Narodu zwyczajowi. e) Hunnoscytowie pisywali także od prawéy ku lewéy. f) Wszystkié Narody na Zachodzie Europy poźno przyjąwszy pismo zostały się przy znanym nám zawodzie.

Nié można pominąć osobliwszégo szyku pisma, który wieloma Krytykóm zdawał się bydz náydawnieyszym, i podobno piérwszym, jaki się mógł nawinąć za náyzgodnieyszy piérwszé abecadło rysującému, to jest szyk, w którym prowadzono w jednéy warszcie szereg głosek od lewéy ku prawéy, a w następującéy prowadzono go od prawéy ku lewéy, lub przeciwnie, tak iż zawsze koleyno zaczynano następującą warsztę pisma od téy strony, u któréy się kończyła poprzedzającá. Takowé szykowanié warszt pisma wyrážało wzór oraniá, kiedy woły pług ciągną po roli, gdzie zrobiwszy brozdę w jednym zagonie, zwracają się do przyległégo od téy samey ściany, u któréy się

c) *Jo: Albertus* FABRICIUS Bibliothecæ Græcæ. L. I. *Hamburgi* 1718.

d) *ἕλληνες μὲν ἀπὸ τῶν ἀριστέρων ἐπὶ τὰ δέξια φέροντες τὰς χεῖρας:* in *Euterpe.*

e) De Antiquitate Literarum.

f) *Mathias* BELIUS De Vetere Literatura Hunnoscythica. *Sect,* II.

tamtén kończy. Od tego podobieństwa szyk taki pisma na przemian poziomy zwany był u Greków *Wołowrót*, (*βουστροφηδὸν* od *βοῦς* *wół* i *στρέφειν* *obracać*) czyli *Pismo Brozdziste*, (*Scriptura Sulcata*,) i u Łacinników ztąd wziął nazwisko *wiérsz* (*versus*) wyráz właściwie znaczący *zwrot*. *g*)

Ci, którzy mają tén szyk pisma za piérwiastkowy, wyśledzają pomniki, które tak Egiptcyanie i Fenikowie pisywali, a *Gerard Ján* Wossyusz przywodzi dáwné podanié Żydowskie, że przed Ezdraszem Hebrayczykowie tak szykowali swé pismo. *h*) Rzecz niezaprzeczná, że w *Grecyi* długo się utrzymywáł szyk naprzemienny. Prawa Solona dané Atenczykóm na lat 595 przed Erą naszą zpisané były broździsto. *i*) L'Abbé Fourmont wywiózł ze Wschodu *Napis Sygiéyski*, wzmiéniony wyżéy, ryty takżé broździsto, którégo data przypadá na piérwszy rok woyny między Lacedemonczykami i Messéńczykami, to jest; na rok 742 przed Erą naszą. *k*) Widzieć można podobny szyk na napisie przytoczonym od *de la* Bastie u Murato-

g) *Versus autem vulgo vocati, quia sic scribebant antiqui, sicuti aratur terra. A sinistra enim ad dextram primum ducebant stylum, deinde convertebantur ab inferiore, rursum ad dextram versus, quos & hodie rustici* versus *vocant.* JSIDORUS *Hispalensis* Originum sive Etymologiarum L. VII.

h) Artis Grammaticæ L. I. C. XXXIV. *Amstelodami.* 1698.

i) SVIDAS in *κάτωθεν νόμος.* = HARPOCRATION in *κάτωθεν νόμος.*

k) Inscriptio Sigaea antiquissima *βουστροφηδὸν* exarata cum Commentario Edmundi CHISFULL. *Londini.* 1721.

REGO, *l*) i na niektórych z ſkrzyń CYPCELUSA opiſanych w Podróży Greckiéy PAUZANIASZA. *m*)

Oprócz przykładów Greckich, tym ſzykiém ułożoné piſmo poſtrzegł MARTORELLI na ſtarożytnym obrazie Łacińſkim, wykopanym przy *Turizzo*, a złożonym w *Portici*, gdzie na rachunkowéy táblicy Wexlarza lub Bankiera pokazują ſię głoſki naprzemiénnémi warſztami ſzykowané, *n*) a VALLANCEY odkrył takowyż ſzyk na pomnikach Jrlandzkich, które LELAND odnosi do wieku VIII. Ery Zwyczaynéy. *o*)

§. VIII.

Jeżeli zapatrzymy ſię jeſzcze na utok głoſek i wyoſobnianié brzmiéń i członków mowy w piśmie Starożytnych, poſtrzeżémy znaczné ich rożniénié ſię od obyczaju poźnieyſzych. Okazuje ſię to ſzczególniéy w rozmierze głoſek i w znamionowaniu języków piſanych.

Starożytni w wſzelkiégo rodzaju piſmach zwykli kſztałtować wſzyſtkié głoſki rownéy miary i poſtaci graniaſtéy, to jeſt ſamé té, które zowiémy dziś *wielkiémi*, a które od PETRONIUSZA ARBITRA zwané ſą *czworgrannémi*, *p*) (*literæ quadratæ*) od S. HIERONIMA zwyczajém Jego wie-

l) Novi Theſauri Veterum Inſcriptionum T. I. *Mediolani*. 1739.

m) Deſcriptionis Veteris Græciæ L. V.

n) De Regia Theca Calamaria. in Additamentis. *Neapoli*. 1756.

o) Hiſtory of Jreland. *London*. 1773.

p) *Canis ingens catena vinctus in pariete erat pictus ſuperque litera quadrata ſcriptum*: CAVE. CANEM. In Satyrico.

ku *palcowemi* czyli *calowemi, q)* (*unciales*) w wiekach zaś śrzednich używané do celniéyſzych wykazów *głownémi* lub *rozdziałowemi.* (*literæ capitales, initiales*) Przekonywają nás o tém wſzyſtkié napiſy nakamiénné i napiéniężné, wſzyſtkié rękopiſma ſtarożytné, jakié ſą n. p. *Xięgi Nowégo Zakonu* Alexandryyſkie świéżo wydané na widok publiczny z Muzeum Brytannickiégo przez *Karola Gotfryda* Woyde, *r*) Wirgiliusze Florentſki i Watykańſki, Dyoskorydes Wiédeńſki, i t. d. Zkąd należy przypuścić za niezawodną cechę práwdziwéy

q) *Habeant, qui volunt veteres libros, vel in membranis auro argentoque deſcriptos, vel uncialibus, ut vulgo ajunt, literis, onera magis exarata, quam codices.* Præfat. in JOB. = Takié głoski dlá zbytniéy czaſém wielkości nazwał żartém *łokciowémi* PLAUTUS: *Cubitum hercle longis literis signabo jam uſquequaque.* In Rudeute ACT. V. SC. II.

r) NovumTeſtamentum Græcum e Codice MS. Alexandrino, quod Londini in Bibliotheca Muſei Britannici aſservatur, deſcriptum a *Carolo Godofredo* Woide S. Th. D. Soc. Reg. & Antiq. Lond. Reg. Goetting, & Phys. Ged. Socio, Eccles. Unit. Conf. Bohem. in Pol. Maj. Seniore, Sacelli Regii Belgici & Prot. Ref. Germanici Miniſtro; Muſei Britannici Bibliothecario. Ex Prelo *Jo: Nichols.* Typis Jakſonianis. 1786. — Uczony Wydawca tych ſzacownych Xiąg ſtarał się wyrazić w ſwym Wypisie wybornie drukowanym wſzyſtkié ich ſtarożytnicżé cechy z oſtateczną wiernością, tak dalece, iż kto posiadá Wypis, może się chlubić, że posiadá iſtné Rękopiſmo Alexandryyskié. Poprzedził Wydawca ſwóy Wypis Przemową pełną wiadomości i krytyki nad hiſtoryą i włáſnościami oryginału, a na końcu przyłączył rozmaité odmiany tych Xiąg Nowozakonnych (*Varietates*) w ſześciu ich edycyach poſtrzeżone. Szkoła Głowná Koronna zachowuje w ſwéy Bibliotece Publicznéy *Exemplarz* tego koſztownégo dzieła darowany ſobie od ſamégo *Wydáwcy Polaka*, który honór czyni ſwéy Oyczyznie na téy ſzczęśliwéy wyſpie *Albionu*, zkąd zwyczaynie pochodzą náyrzadſzé i náyſzlachatnieyſzé przykłady usług dlá Ludzi w wſzelkim rodzaju.

dawności pism głoſki równoległé.

W ſzybkiém nawet piſaniu, jako to w liſtach i ſpieſznych robotach, chociaż nie zawſze Starożytni ani tak równo, ani tak okázale uſtawiali głoſki, jak je widzimy cięté na ich marmurach i wyciſkané na ich piéniądzach, zawſze jednak dawali im poſtać graniaſtą i równoległą rzeczonych *wielkich*, *s*) któréy nie odmiéniali nawet w *drobnopiſmach* (ἐν μικρογράφοις) znanych bez wątpiénia Starożytności, o jakich wſpominają PLAUTUS, *t*) SENEKA, *u*) PLINIUSZ *Starſzy*, *w*) PLINIUSZ *Młodſzy*, *x*) SWETONIUSZ, *y*) i WOPISKUS, *z*) i jakiémi były *piſma prawnicze ścigłe* (*Scriptura Forenſis*) nie kſztałtem głoſek lecz pochyleniém i wiązaniém od zwyczaynégo rożniące ſię.

Zdwojénié Abecadła, w którém widzieć ſię dają głoſki rzeczone *więkſzé* i *mnieyſzé* (*literæ majuſculæ & minuſculæ*) właściwiéy dzielić ſię mogące na *równoległe* i *nierównoległé*, zaczęło bydź znané poniękąd między wiekiém IV i V Ery Naſzey, ſzczególniéy zaś między VII i VIII; lecz te dwojakié głoſki aż do Wieku niemal XI znáydują ſię w rękopiſmach bez

s) PALMERIUS & alii apud *Hugonem* HERMANNUM de prima ſcribendi origine & omni Literaria Antiquitate. *Trajecti ad Rhenum.* 1738.

t) *Euge, literas minutas.* In Bacchidibus ACT. I. SC. IX.

u) *Recitator hiſtoriam ingentem attulit minutiſsime ſcriptam.* Epiſt. XCV.

w) *In nuce incluſam Iliada Homeri carmen in membrana ſcriptum tradidit Cicero.* H. M. L. VIII. C. XXI. = Część prawdy w bayce drobność głosek.

x) *Commentarios reliquit — — — minutiſsime ſcriptos* L. III. Epiſt. V.

y) *Flagitante populo Romano propoſuit quidem legem, ſed & minutiſsimis literis & anguſtiſsimo loco, ut ne cui deſcribere liceret.* In Caligula.

z) *Legit ſane ſenex minutulas literas ad ſtuporem.* In *Tacito.*

żadnégo rozróżniania jedné z drugiémi miészané, a od Wieku XI głoski *mnieyszé* w powszechné użycié weszły, i statecznie były wyosobniané od *większych*, którym pewné tylko mieysca wyznaczono.

Podobnież w Wieku VIII Arabowie wziąwszy od Indów ich *głoski ścigłé* za cechy rachunkowé zwané *cyframi*, wnieśli jé do Europy. Maurowie naprzód rozkrzewili jé pod imiéniém *Arabskich* w *Hiszpanii*, a powoli przyswájané w reszcie Europy stały się powszechnémi w Wieku XII, i dotąd są używané zamiást głosek martwych Językòw Uczonych, które w Starożytności wyrażały liczby zawsze z innèm pismém równolegle kładzioné. Dáwné liczémné głoski Greków i Rzymian zostawioné są jedynie napisóm publicznym, Łacińskié zwłászcza używané są stale w teraźnieyszéy Kancellaryi Rzymskiéy, i ztąd Liczba Starorzymská zowié się *Liczbą Kościelną*.

Co do znamionowaniá pism w Starożytności, rozróżnić należy dwojakié znamiona, jakowé w pospolitém prawopiśmie upatrujémy. Z tych jedné służą do kréskowaniá dzwięku głosek, drugié do rozgrádzaniá przestanków mowy pisanéy. Znáydujémy ślady piérwszych rzadkie, drugich nie stałe.

Znamioná piérwszégo gatunku czyli *znamiona głosek* zwane *wtorówki* (*προσῳδίαι*, *accentus*, *apices*) i *dehy* (*πνεύματα*, *spiritus*) były niemal obcémi dlá Starożytnych Greków i Rzymian, którzy znając doskonale w żywych na ow czas językach brzmiéniá i siłę każdéy głoski, nié potrzebowali żadnych przestróg w wymáwiániu słów czytając pismo, i nié masz przykła-

du takowych znamion w náyważnieyfzych Sarożytności pifm zabytkach tylko w tych, które przez ręce wytwornych Grammatyków przefzły. *a*) Wzmianki iloczafów u Starych Autorów świadczą zapewne, ze ściśle zachowané były w mowie żywéy, ale któżby ztąd wnosił ich potrzebę w pofpolitych pifmach? Że Starożytni nigdy fię nie zgodzili na to, ażeby u nich, jak u nas, było nauką ftałą *Prawopifmo*, (Ὀρθογραφία) i że Powfzechność odrzucała zawiłości od Grammatyków do pifm wprowadzané, náywięcéy przekonywá to, iż w rękopifmach Wieku IV i V niedoftrzegá fię żadnych znamion głofkowych, kiedy już Naftępcy dwoch flawnych Narodów przymufzéni byli pouczać fwych języków zkazionych i po wielkiéy części martwych, i kiedy potrzeba tych znamion mogła bydź uczutą mocniéy niż w odlegleyfzéy Starożytności. Żydzi tylko fami, jak i inné Narody Wfchodnié, przez zagładę wfpółgłofek w fwém Abecadle mogli czuć potrzebę takowych znamión, i w rzeczy famèy za zgodą Krytyków zaczęli ich używać w *Tyberyadzie*, gdzie rzeczéni *Mafsoreci*

a) *Burchardus* STRUVIUS de Criteriis Manufcriptorum. §. XXIX. = BARINGII Clavis Diplomatica. = Wtórowane głoski na dwóch Grobowcach Pizańskich przywiedzionych przeciwko tysiącom bezznamiennych napifów od Kardynała NORYSA dowodzą tylko, że owe nadgrobki w Wieku AUGUSTA układáł Grammatyk, ale każdy uznać musi, że tákowe napisy były nadzwyczayne. Poftrzegając na jednym z tych nadgrobków wtórowany wyráz MANIBUS, nie można wierzyć, ażeby mogł bydź kiedy w Starożytności Czytelnik tak ciemny, któryby przez wyráz MANIBUS bez wtórowki rozumiáł *Ręce* zamiáft *Niebofzczyków* czyli *Bogów Podziemnych*, chybaby tak wykładáł wykwintny jaki Grammatyk dlá żartu.

rzucili piérwſzé naſiona Hebrayſkiégo Prawopiſma., *b*) wſzakże wiadomo jeſt, że dotąd Uczéni tego Narodu obchodzą ſię zwyczaynie bez tych znamion, potrzebując ich jedynie do wprawy ſwéy młodzi w czytanié i w piſanié.

Znamiona wtórégo gatunku czyli *znamiona mowy*, zwane *przecinki* (*διακρίσεις, στίγματα, notæ diacriticae*) zdały ſię bydź ważnieyſzemi, aby zaſtanáwiały daleką Starożytność. Domyślano ſię ich już w piſmach obrazowych; atoli w Piśmie Głoſkowém, jako mocniéy mówiącém do zmysłów, długo Starożytni żadnémi znamionami nie przegrádzali przeſtanków mowy. Náydawniéy nie przedziélano nawet ani wyrazu od wyrazu. Z czaſém zaczęto oznaczać w piśmie myśli zakończoné przez układanié piſma *wierſzowato*, (*στιχηρῶς* od *ςιχὸς wiérſz*) to jeſt; potąd tylko na jednéy warſzcie ciągniono ſzereg słów, pokąd większy lub mnieyſzy przeſtanek mowy wyciągał. *c*) Ztąd w náyſtarſzych rękopiſmach, poſtrzégá ſię piſmo dłużſzémi lub krótſzémi warſztami ſzykowané bez żadnych przecinków, a ślad tego dawnégo zwyczaju zoſtaje ſię w podziałach *Piſma Świętégo* na wiérſzyki.

Piśmiennicy Greccy Wieków Oświécénſzych, a zwłáſzcza Wieku Alexandra *Wielkiégo* obmyślali już rozmaité przecinki mowy piſanéy, ale te były ſzczególné dlá każdégo z piſzących, i nie były rozumianié ani przyjęté od wſzyſtkich.

b) *Jo*: BUXTORFII Tiberias sive Commentarius Maſoreticus Triplex. *Basileæ*. 1665. = LIGHTFOOT apud *Adamum* RECHENBERGIUM in Hierolexico art. *Academia Tiberiensis*.

c) *Bernardus* MONTFAUCON Palæographiæ Græcæ L. I. C. IV. *Parisiis*. 1708.

Miał właściwé sobie znamiona PLATO, *d*) miał swojé ARYSTOTELES, *e*) Sławny Grammatyk ARYSTOFANES *Bizancyanin*, Bibliotekárz PTOLEMEUSZA *Ewergetesa* wprowadził w pisma Greckié trzy kropki zwané: *końcowé znamię* (τελεία ςιγμὴ) *spodnié znamię*, (ὑποστιγμὴ) i *srzednié znamię*, (μέση στιγμὴ) któremi ostatnie głoski myśli zupełnych lub niezupełnych oznaczał; ale ci wszyscy nie wiele mieli Naśladowców w *Grecyi*. *f*) Rzymianie zaś mieli przecinki Greckié za wolność, któréy w swych pismach ciérpieć nie chcieli, i chociaż w Wieku AUGUSTA Grammatycy Łacińscy na wzór Greckich stanowili pewné w tym celu układy, atoli większa część Uczonych sądzili jé mniéy potrzebnémi, i sam AUGUST w swoich własnopismach wcale ich nie zachował. *g*)

Náypowszechniéy Grecy i Rzymianie wieków pięknych w tym tylko znamionowaniá pism sposóbie zgodnémi byli, iż każdé słowo jedno od drugiego kropkami przegradzali, co się nazywało *przekalać*, (διαστίζειν, *interpungere*) i co jeszcze zachowuje się w napisach nakamiennych, a mysli zkończoné nawiasami zamykać zwykli. *h*)

d) DIOGENES *Laertius* in *Platone*.

e) Rhetorices L. III. C. V.

f) SALMASII Epistola ad SARRAVIUM apud MORHOFIUM.

g) *Notavi & chirographi ejus illa præcipue: non dividit verba, nec ab externa parte versuum abundantes literas in alterum transfert, sed ibidem statim subjicit, circumducitque; Ortographiam id est formulam rationemque scribendi a Grammaticis institutam non adeo custodit, ac videtur eorum potius sequi opinionem, qui perinde scribendum, ab loquamur, existimant.* C. SUETONIUS TRANQUILLUS in *Augusto*,

h) *Clausulas atque interpuncta verborum animæ interclusio atque angustiæ*

Obydwa rodzaje znamion prawopiſarſkich u Starych nie-zkończonéy podlegały odmianie, i poſpolicie ograniczały ſię w Klaſsie Grammatyków. Ztąd ich pogodzenié jeſt zbyt trudné, i poprawy zbyt ciemné. Xiążki Dyogenesa z *Cyzyku* o znamionach piſm Greckich, i Swetoniusza o Rzymſkich nie doſzły do Potomności, a zabytki niéktórych widzieć jeſzcze można u Epifaniuzsa i Izydora.

Rzecz pewná, iż znamiona tak głoſek jak mowy aż do naſzych czaſów przesłané, a po części z podaniá dáwnych Grammatyków zaſięgnioné, *i*) wprowadzili do rękopiſm piérwsi Alkuin i Warnefryd za Karola *Wielkiégo*.

§. IX.

Przychodzi mi wſpomnieć o ſtanie piſzących w Starożytności, i o ich uſiłowaniach w podnoſzéniu Kunſztu Piſarſkiégo do ſtopniów łatwości i ſzybkości. Nie mówię tu o owych, którzy obdarzéni ſzczęśliwym talentém użyli tégo kunſztu za śrzodék podaniá nám na piśmié ſwych doſtrzeżéń i uwág w wſzelkiém rodzaju wiadomości, jakié w nich ſmak i doświadczénié wſkrzeſiły. Jaką cząść odbiérali Uczéni Piſmiénnicy (Συγγραφεῖς, *Scriptores*, *Auctores*) w każdym wieku i u wſzyſt-

ſpiritus attulerunt. CICERO de Oratore L. III. = *In græcis hanc licentiam tuleris, nos etiam, cum ſcribimus, interpungimus.* L. ANNAEUS SENECA Epiſt. XL.

i) *Claudius* DAUSQUEJUS Antiqui noviqüe Latii Ortographia. *Tornaci.* 1632. = *Gio. G.* TROMBELLI L' Arte di conoſcere l' età de' Codici Latini e Italiani. in *Bologna.* 1756.

kich Narodów Starożytnych, byłoby obſzérné polé mówiéniá gdzieindziéy. Że jednym z źrzódeł ich chwały była biegłość w uwiecznianiu ſwych myśli przez piſma, doſyć oſądzić ztąd, iż w całéy Starożytności niewiadomé gminy oznáczané były imieniém *bezabecadłowych*, (*ἀναλφάβητοι, ἀγράμματοι*, *illiterati*) a u Greków Ludzie Wielcy wſławiający ſię użytecznémi dlá Spółeczności wynalazkami od piérwſzéy głoſki Abecadła Ἄλφα zwani byli Ἀλφησαὶ. U Chińczyków, którzy ſami z Starożytnych Narodów, choć pod rożnémi Panami, zatrzymali odwieczną ſwych rzeczy poſtać, kiedy inne odmiéniwſzy religią, rząd, prawa, obyczaje, zwyczaje, a nawet język i nazwiſka oſad, zagasły, wiekuje dawne uſzanowanié Ludzi Piśmiennych, którzy tam dòtąd pod imieniém *Literatòw* piérwſzych doznają względów, i piérwſzy ſtán zkładają. Mówię o owych tylko, dlá których kunſzt Piſaniá był, iż tak rzekę, powołaniém, i którzy tén kunſzt, jako kunſzt, utrzymywali, doſkonalili i rozſzerzali.

Nauka piſaniá odkąd znajomá ludzióm, stanowiła wſzędy zaſadę początkowéy inſtrukcyi młodzi do ważnych ſpraw w Oyczyznie przeznaczonéy. Czérpać światła i wiadomości tylko za pomocą piſma možná było, żtąd wſzyſtkié nauki w Starożytności Uczonéy wzięły nazwiſko *Głoſki*, (*Γράμματα*, *Literæ*) i Kunſzt Piſaniá względém Nauk nazywáł ſię *piérwſzym do Nauk wstępém*. *k*) (*Prima Literatura*) Ci,

k) *Prima illa, ut antiqui vocabant, literatura, per quam pueris elementa traduntur, non docet liberales artes, ſed mox percipiendis locum parat,* SENECA Epiſt. LXXXVIII.

którzy pokazywali prawidła pisania, zwali się powszechnie zwyczajém Greckim *Głoskarzami* (Γραμματικοὶ, *Grammatici*) zwani naprzód od Rzymian *Literati*. *l*) Jak byli Nauczyciele Pisma użyteczni, rzecz sama mówi, jak poważani, świadczą honory wyrządzáné im od Osób náyzacniéyszych, jako piérwszym Wodzóm ich młodości, w Życiopismach Starożytnych do nas przesłané.

Rządy Narodów nié mogły obéyźdź się bez pisma, przez które ułatwiać się musiały wszystkié związki towarzyskié między Narodém i Narodém, między rządém i poddanemi, między obywatelém i obywatelém; ztąd powstały od niepamiętnych czasów urzędy Pisarzów Publicznych, którzy u Greków nazywali się Γραμματεῖς, u Rzymian *Scribae*. U Żydów inni byli *Pisarze Prawa*, jakim był Ezdrasz, i ci mieli szczególnieyszé przywileje w Synagogach, inni *Pisarze Ludu*, którzy ugody i spory obywatelskié zpisywali, i ci dlá swéy nauki i wierności wielé znaczyli w Sanhedrynach. *m*) U Greków Pisarze Publiczni oboyga Stanów wpływali w rządy krajowé, i náyznakomitsi Mężowie mieli sobie za zaszczyt dzielić tak ważny urząd. U Rzymian wszystkié Zgromadzéniá Kapłanów, wszystkié Magistratury

l) *Appellatio Grammaticorum græca consuetudine invaluit; sed initio Literati vocabantur.* SUETONIUS de Illustribus Grammaticis.

m) Cérémonies & Coûtumes qui s' observent aujourd' hui parmi les Juifs traduites de l' Italien de LEON *de Modène* Juif de *Venise* per *Richard* SIMON. *Lyon.* 1684.

Rzeczypoſpolitéy miały ſwoich Piſarzów, z których piérwſi nazywali ſię *Piſarzami Kapłańſkiémi*, *n*) (*Scribae Publici Pontificum*, *Scribae a Libris Pontificalibus*) a nawet *Kapłanami Mnieyſzémi*, *o*) (*Pontifices Minores*) drudzy *Piſarzami Rzeczypoſpolitey*, *p*) (*Scribae Publici Magistratuum: Quæstorii*, *Aedilitii*, *Praetorii*, *&c.*). Urzędy té były czynné i zyſkowné tak dalece, iż ſię ich częſtokroć drogo dokupowano. Podzielano Piſarzów Publicznych dla ich mnóſtwa *na dzieſiątki*, (*in decurias*) ztąd u CYCERONA *kupić dzieſiątek* (*decuriam emere*) jedno znaczy co *urząd piſarſki kupić*. *q*) Piſarze Duchowni, jako *Świętopiſowie*, (Ἱερογραμματεῖς) byli powſzechnie znakomitſzémi niż Piſarze Świeccy. Tamtych ſama Religia ſzanować kazała, tych tylko pewná część narodu umiała cénić. W *Rzymie* ſamem barzo długo Piſarze Świeccy nié mieli tylé uſzanowaniá co w *Grecyi* nierównie dawniéy z naukami oſwojonéy, *r*)

n) M. VARRO L. IV. de Lingua Latina. = AGRIAI. TRYPHOSAE. VESTIFICAE. LIVIUS. THEONA. AB. EPISTULIS. GRAEC. SCRIBA. A. LIBRIS. PONTIFICALIBUS. CONJUGI. SANCTISSIMAE. B. D. S. M. Inſcriptio apud ONUPHRIUM.

o) *Cum Scriba Pontificum eſset, quos hodie Pontifices minores vocant, Pontificem Maximum appellavit.* JUL. CAPITOLINUS in *Opilio Macrino.*

p) CAPITONI. SCRIBAE. AEDILITIO. Inſcriptio apud REINESIUM. = *Scribas Quæſtorios negotiantes ex conſuetudine ſed contra Clodiam legem venia in præteritum donavit.* SUETONIUS in *Domitiano.* = L. TARQUINIO. L. F. POM. ETRUSCO. SULPITIANO. SCRIBAE. QUAESTORIO. EX. TESTAMENTO. DE. HS. XX. Inſcriptio apud DEMPSTERUM.

q) In *Verrem.* III.

r) AEMILIUS PROBUS in *Eumene.*

zwłaſzcza w owych czaſiech tryumfów *Marſa*, kiedy nieſprawiedliwé zdobycze przekładano nad ſpokoyné i ſłodkie *Muzy*, i kiedy piſmo wráz z Nauczycielſtwém niewolnikóm powierzano; za rozkrzewioném jednak oświeceniém i uznaniém *Pięknych Nauk Wyzwolonémi* (*Artes Liberales*) przyſzli do znacznéy powagi, i nie wzywano do publicznégo Piſarſtwa tylko ludzi wolnych i ſzczególnieyſzémi przymiotami zaleconych. *s*) Powinności i korzyście Piſarzów opiſáł wybornie *Jan Andrzey* ESCHENBACH. *t*)

Panujący i majętnieyſi Obywatele miéwali poſpolicie ſwych Piſarzów domowych *u*) częſtokroć po kilku Uczonych Wyzwoleńców zwanych *Piſarzami Pokojowemi*, *Podrękopi-*

s) *Scribam autem non tantum ſcribendi celeritas commendat, ſed & memoria, ſcientia & conſuetudo, imprimis vero fides.* CICERO pro *Sylla.* = *Ordo* (Scribarum) *eſt honeſtus, quis negat?* IDEM in *Verrem.* V.

t) Diſsertatio de Scribis Veterum in *Jo:* POLENI Utriuſque Theſauri Antiquitatum Romanarum Graecarumque novis Supplementis. Vol. III. *Venetiis.* 1737.

u) *Occupationum mearum tibi signum ſit librarii manus.* CICERO ad *Quintum* Fratrem L. III. Epiſt. III. = *Et jam velim mihi mittas de tuis librariolis duos, quibus Tyrannio utetur glutinatoribus.* IDEM ad *Atticum* L. IV. Epiſt. IV. = = *Teſtamentum factum ab eo duobus codicillis partim ipsius, partim libertorum Polybii & Hilarionis manu ſcriptum.* SUETONIUS in *Auguſto.* = *Famæ celebris Hadrianus tam cupidus fuit, ut libros vitæ ſuae ſcriptos á ſe libertis ſuis literatis dederit, jubens, ut eos ſuis nominibus publicarent.* AELIUS SPARTIANUS in *Hadriano.* = = *In ea* (familia) *erant pueri literatiſsimi, anagnoſtæ. o-*

ſami, (Γραμματισταὶ, *Librarii*, *Libertini Literati*, *Pueri Literati*, *Scribæ Cubicularii*, *Admanuenſes*) Odbywali oni po domach różné prácy wydziały. Inni byli od liſtów, inni od pamiętników, inni od rachunków i t. d. *w*) Dlá ſwéy biegłości bywali częſtokroć na doſtoyne pomykáni urzędy aż do wſkrzeſzenia zawiści. *x*) HADRYAN Céſarz piérwſzy do ſwégo Dworu Podrękopiſów dobiérał z ſamégo Stanu Rycérſkiégo. *y*)

Náylicznieyſza była klaſsa z powołaniá piſzących, którzy na zawołanié każdégo ofiarowali ſię piſać, i którzy w całéy Starożytności nieznającéy druków rozmnáżać zwykli dziélá Uczonych do Bibliotek i Sklepów Xięgarſkich

ptimi & plurimi librarii. CORN. NEPOS in Vita *Attici* = = *Ad ea, quæ ſcripsi, commodius equidem poſsem de singulis ad te ſcribere, si M. Tullius Scriba meus adeſset.* CICERO Fam. L. V. Epiſt. XX. = *Scribam pro Rege obtruncat.* LIVIUS Hiſt. Rom. L. II. = AUGUSTALIS. SCRIBA. LIBRAR. Inſcriptio apud GRUTERUM = JANUARIUS. DOMITIANI. CAESARIS. L. SCRIBA. CUB. CONTUBERNALI. OPTIMAE. FECIT. Inſcripto apud EUNDEM. = = *Cum admanuensibus ſuis per ludum jocumque certantem imitari chirographa, quæcunque vidiſset, ac profiteri ſe maximum falſarium eſse potuiſse.* SUETONIUS in *Tito.*

w) *Poſtmeridianas horas ſcriptioni & lectioni epiſtolarum ſemper dedit, ita ut ab epiſtolis & libellis & a memoria ſemper aſsiſterent.* AELIUS LAMPRIDIUS in *Alexandro Severo.*

x) *Sed ante omnes Narciſsum ab epiſtolis & Pallantem a rationibus quæſtoriis prætoriiſque ornamentis ornari paſsus eſt.* SUETONIUS in *Claudio.*

y) *Ab epiſtolis & a libellis primus Equites Romanos habuit.* AELIUS SPARTIANUS in *Hadriano.*

zwani *Xięgopisami z)* (Βιβλιόγραφοι, *Librarii.*) Ci, oprócz wprawy w szybkié pisanié, która ich roboty złatwiała i przysparzała zysków, posiadali zręczność naśladowaniá ręki obcéy, a szczególniéy poprawianiá i odnáwianiá starych rękopism, nadwerężonych lub przytartych, od czego z Wiekiém III nazywani byli u Rzymian *Staropisami a)* (*Antiquarii.*)

Między Pisarzami ci, którym kunszt Pisaniá winién był szczególniéy podniesiénié swojé do náywygodnieyszégo użyciá, byli rzeczéni *Skoropisowie.* (Ταχύγραφοι, *Tachygra-*

z) Βιβλιόγραφον δὲ [εὑρήσεις] παρὰ Κρατίνῳ ἐν χείροσι· βιβλιογραφὸς δὲ παρὰ Ἀντιφάνει ἐν Σαπφοῖ. JUL. POLLUX Onomastici L. VII. = *Aliquando tamen me designato, lex in publicum proponitur, concurrunt jussu meo plures librarii, descriptam legem afferunt ad me.* CICERO pro Lege Agraria. = *Cujus loquacitas habet aliquid argutiarum, nec id tamen ex illa erudita Græcorum copia, sed ex librariolis latinis.* IDEM de Legibus. = *In L. Scipione malim equidem librarii mendum, quam mendacium Scriptoris esse in summa auri atque argenti.* LIVIUS Hist. Rom. L. VIII. =

Ut scriptor, si peccat idem, librarius usque
Quamvis est monitus, venia caret. Q. HORATIUS FLACCUS in Arte Poetica. =
Si qua videbuntur chartis tibi, Lector! in istis
Sive obscura nimis, sive latina parum,
Non meus est error, nocuit librarius illis. M. VAL. MARTIALIS L. II. Epig. VIII. ad Lectorem.

a) *Qui videt literas in codice optime scripto, laudat Antiquarii manum.* AUR. AUGUSTINUS Serm. XLIV de Verbis Domini. = *Antiquarios ad Bibliothecæ codices componendos vel pro vetustate reparandos quatuor græcos & tres latinos scribendi peritos legi jubemus.* Imperator VALENS ad *Clearchum* apud *Cæsarem* BARONIUM Annal. T. IV. *Venetiis.* 1705.

phi, *Exceptores*.) Náyzwyczaynieyſzy rodzáy ſkoropiſma u Starożytnych Hebrayczyków, Greków i Rzymian był przez zkrácaniá ſłów, przez które tak ſzybko umieli piſać Skoropiſowie, jak wymawiających ſłyſzeli. Zkracaniá ſłów zwyczayné zawiſły na ſzczególnych początkowych głoſkach lub zgłoſkach wyrazów, które między znającémi umowę całé ſłowa oznaczały, i ztąd nazywały ſię *ſzczegółkami*, (*σίγλαι*, *ſiglæ*, *ſigla*.) Takié ſzczegółki poſtrzégámy barzo gęſto na pomnikach publicznych, i té ſtanowią wielką część Staronapiſowéy Nauki. Egiptcyanie muſieli kiedyś mieć w ſwém piśmie podobné zkrácaniá, o których wſpominá AMMIAN MARCELLIN. *b*)

Daleko dowcipnieyſzy był rodzáy ſkoropiſma tych, których nazywano *Pętłopiſami*, *c*) (*Σημειόγραφοι*, *Notarii*) Ci *d*) za pómocą pewnych znaków rozmaicie kryślonych i

b) *Ita priſci quoque ſcripſerant Aegyptii, ſed literæ ſingulis nominibus ſerviebant, & verbis nonnunquam ſignificabant integros ſenſus.* Hiſt. R. L. XVI.

c) *Qui notas didicerint, proprie Notarii appellantur.* AUGUSTINUS L. II. de Doctrina Chriſtiana. = *Lud. Ant.* MURATORII Diſsertatio de Notariis, Antiquitatum Italicarum Medii Aevi T. I. *Mediolani.* 1738.

d) *Hic quoque erit felix ſcriptor, cui litera verbum eſt.*
Quique notis linguas ſuperet curſumque loquentis,
Excipiet longas nova per compendia voces. M. MANLIUS Ἀστρονομικῶν L. IV.
Currant verba licet, manus eſt velocior illis,
Nondum lingua, ſuum dextra peregit opus. MARTIALIS Ξενιῶν, Epigr. CCVIII.
Puer Notarum præpetum! ... *Vix dicta jam ceris tenes;*
... *Sentire tam velox mihi*
Tu ſenſa noſtri pectoris ... *Vellem dediſset mens mea!* AUSONIUS ad Notarium velociſsime excipientem. Epigr. CXXXVIII.

cale różnych od głoſek przez poſtać, nazywanych *pętłami*, (*σημεῖα*, *μήνυσεις*, *notæ*, *ſigna*) równie ſzybko piſali, jak zwyczayni Skoropiſowie przez ſzczegółki, ale ich kunſzt był tajémnieyſzy i mniéy poſpolity. Częſtokroć Podręko-piſowie poſiadali naukę pętel, i używani byli do wypiſów śpieſznych, lub zkrytych. *e*) Z czaſém nazwiſko *Pętłopi-ſów Tajémnych* (*Notarii Secretorum*) dane było Urzędnikóm Piſarzóm publicznym obowiązanym do milczenia, nawet nie poſiadającym klueza pętel. W wiekach oſtatnich Starożytności Pętłopiſowie, jeżeli piſali wraz za mówiącym, zwani byli *Chwytopiſami* (*Actuarii*,) jeżeli piſali rzeczy tajémné, a piſywali jé zwyczaynie ogrodzéni kratami, nazywani byli *Grodopiſami*. (*Cancellarii*) Wieki śrzednié nadały inné znaczénia tym nazwiſkóm, jakie dotąd ſą znané, kiedy już zgubiono iſtotną różnicę *f*) między piſaniém pętłami (*notis*) a piſaniém głoſkami. (*ſermonibus*)

e) *Ad latus* (Avunculi mei) *Notarius cum libro & pugillaribus, cujus manus hyeme manicis muniebantur; ut ne cæli quidem aſperitas ullum ſtudiis tempus eriperet.* PLINIUS *Junior* Epiſt. ad *Macrum*. = *Iſtæ literæ per notarium proditae illi puero multum apud milites obfuiſse dicuntur.* AEL. LAMPRIDIUS in *Diadumeno*. = *Adhibitis notariis opus omne deſcripsit, — & quia difficile, grandes libros de rebus myſticis diſputantes notarum poſsunt ſervare compendia, præſertim, qui furtim celeriterque dictantur,* HIERONYMUS ad *Avitum* de Libris περὶ ἀρχῶν. = *L. Titus miles Notario ſuo teſtamentum ſcribendum notis dictavit.* PAULLUS L. XL. D. de Teſtam. Milit.

f) *In foliis palmae interdum notis, interdum ſermonibus ſcribebat.* M. TERRENTIUS VARRO apud SERVIUM ad L. VI. Aeneidos.

Co do dáwności i wzroſtu pętłopiſm u Starożytnych; Żydzi doſyć pozno wprowadzili ſwoje pętła do *Kabały*. *g*) U Greków piérwſzy używál pęteł Xenofon, za pomocą których poſtrzeżenia ſwoje w podrożach, i wiadomości do ſwégo dzieła potrzebne, dlá oſzczędzenia czaſu zwięzło piſywál. *h*) W *Rzymie* Enniusz wymyślił był pęteł około 1,100, *i*) a pierwſzy nauczał ich Cycero, który Pętłopiſóm od ſiebie rozſtawionym jedną z Mów Katona *Młodſzégo* w Senacie mianych, w czaſie ſamym, gdy była mówioná, zchwytać roſkazál, *k*) i ſam podobnych pęteł używál piſząc o rzeczach tajemnieyſzych do poufałych przyjaciół. *l*) Tyro Wyzwoléniec Cycerona jedén z náyzręcznieyſzych Pętłopiſów *m*) ułożył porządny klucz pęteł, a po nim Persanniusz, Filargirus i Akwila Wyzwoléniec Mecenasa rozmnożyli jé znacznie. Jedén z Seneków wyliczył ich aż do

g) *Jo:* LANGIUS in Epiſtolis Medicinalibus.

h) πρῶτος ὑποσημειωσάμενος τὰ λεγόμενα εἰς ἀνθρώπους ἤγαγεν. DIOGENES *Laertius* in *Xenophonte.*

i) ISIDORUS apud FABRICIUM Biblioth. Latinae. L. II. C. IX.

k) Τοῦτον μόνον. ὧν Κάτων εἶπεν, διασώζεσθαι φασὶ τὸν λόγον, Κικέρωνος τοῦ ὑπάτου τοὺς διαφερόντας ὀξύτητι τῶν γραφέων σημεῖα προδιδάξαντος ἐν μικροῖς καὶ βραχέσι τύποις πολλῶν γραμμάτων ἔχοντα δύναμιν, εἶτα ἄλλον ἀλλαχόσε τοῦ βουλευτηρίου σποράδην ἐμβαλόντος· οὔπω γὰρ ἤσκουν οὐδ' ἐκέκτηντο τοὺς καλουμένους σημειογράφους, ἀλλὰ τότε πρῶτον εἰς ἴχνος τι καταστῆναι λέγουσιν. PLUTARCHUS in *Catone Minore.*

l) *Et quod ad te de decem Legatis ſcripsi, parum intellexti, credo, quia* διὰ σημείων *ſcripſeram.* L. III. Epiſt. XXXII. ad *Atticum.*

m) *At ego ne Tironi quidem dictavi, qui totas* περιοχὰς *perſequi ſolet, ſed Spintharo ſyllabatim.* IDEM L. XIII. Epiſt. XXIV. ad Eundem.

5000, *n*) ale zapewne nie SENEKA *Filozof*, który sam wyznaje w swych Listach, że takowéy prácy nie lubił, niewolniczą ją nazywając, *o*) lubo nauka pęteł dlá wielu znakomitych Ludzi była cząstką wiadomości ważną. MECENAS sam wielé się przyczynił do doskonaléniá tego rodzaju skoropisma. *p*) AUGUST przy głoskach uczył swych wnuków pęteł. *q*) TYTUS Cesarz tak był w nich biegły, iż częstokroć na wyścigi z swémi Podrękopisami w tym gatunku chodził. *r*) W Wieku i Ery Chrześciiańskiéy znacznie było rozkrzewioné pętłopismo. KWINTYLIAN uskarżał się na Pętłopisów, że jego mowy podchwytywané fałszywie wydawali. *s*) W Wiekach II i III nauka skoropisarska była

n) *Romae primus Tullius Tiro Ciceronis Libertus, commentatus est notas, sed tantum praepositionum. Post eum tertius Persannius. Philargyrus & Aquila Libertus Maecenatis alius alias addiderunt. Deinde Seneca contracto omnium digestoque & aucto numero, opus effecit in quinque millia.* JSIDORUS Orig. L. I.

o) *Quid verborum notas? quamvis citata excipitur oratio & celeritatem linguae manus sequitur? vilissimorum mancipiorum ista commenta sunt.* Epist. XC.

p) DIO. CASSIUS Hist. Rom. L. LV. in *Augusto*.

q) *Nepotes & literas & notare docuit.* SUETONIUS in *Augusto*. — W niektórych edycyach fałszywie się czyta *natare* zamiast *notare*.

r) *Et pluribus comperi notis quoque excipere velocissime solitum.* SUETONIUS in *Tito*.

s) *Nam caeterae* (actiones forenses) *quae sub nomine meo feruntur, negligentia excipientium in quaestum Notariorum corruptae minimam partem mei habent.* Institutionum Oratoriarum L. VII. C. II.

do Szkół zaprowadzoná, czego mámy przykład na KASSYANIE *Męczenniku*, który iéy nauczał publicznie z Katedry. *t*) S. GRZEGÓRZ *Nazyanzeńſki* polecając w jednym z ſwych Liſtów opiece Biſkupa TEODORA Synów Przyjaciela ſwego NIKOBULA do Szkół na nauki zjeżdzających, wyraźnie piſze, że owi młodzianie uczyć ſię mieli ſkoropiſma, *u*) a WEGIECYUSZ wzmiéniá, że *Piſarze Woyſkowi* (*Scribæ Militares*) obowiązani byli umieć rachunki i pętla. *w*)

Z czaſém ſzczegółki z pętlami miéſzané i częſto jedném oznaczane nazwiſkiém, wprowadzoné były do piſm Prawniczych. *x*) Juz CYCERO za czaſu ſwégo od układániá ſądowniczych poſtępków przez ſzczégółki czyli początkowe głoſki lub zgłoſki wyrazów nazywáł żartobliwie Praw-

t) *Magiſter literarum ſedebat*
Verba notis brevibus comprehendere cuncta
Peritus — — — — —
— — — — — — —
Raptimque cunctis dicta præpetibus ſequi
Fictis notare verba signis imbuens. AUR. PRUDENTIUS CLEMENS περὶ στεφάνων Hymno. I. de Paſsione *Caſsiani* Martyris in foro Corneliano.

u) Οἱ τοῦ τιμιωτάτε υἱῦ Νικοβούλȣ παῖδες ἥκασιν εἰς τὴν πόλιν ταχυγραφεῖν μαθησόμενοι. Epiſt. ad *Theodorum* Epiſcopum.

w) *Præter corporis robur, Notarium quoque & computandi artem in tyronibus eligendam,* — — *in quibusdam notarum peritia, computandi calculandique uſus exigitur.* L. II. de Re. Militari. C. II.

x) *Eum Notarium, qui falſum cauſæ breve in Consilio Imperatorio retulisset, incisis digitorum nervis, ita, ut nunquam poſset ſcribere, deportavit.* AEL. LAMPRIDIUS in *Alexandro Severo.* — *Eos, qui notis ſcribunt acta Praesidum, Reipublicae cauſa, non abeſse certum eſt.* MODESTINUS JC. L. XXXIII.

ników *Łowicielami Zgłoſek*, *y*) (*Aucupes Syllabarum*) a zwyczay tén upowſzechniony utrzymywał ſię aż do panowaniá Konstantyna *Wielkiégo*, który ich użyciá w ſprawach uroczyſtych wzbraniáć zaczął. *z*) Gdy zaś potém Nauka wykładaniá ſkoropiſm dlá częſtych wojén zaniedbaná ſtała ſię dlá poźnieyſzych ciémną, otworzyła w Prawié zrzódło barzo ſzkodliwych wybiegów. Trybonian, jakkolwiek głęboki Prawnik, pomylił ſię w wyłożeniu wielu zkrácáń ſkoropiſarſkich, *a*) ztąd poſzło, iż Justynian doſzczętnie i pod karą fálſzu zakazál ſzczegółek w Xięgach Prawniczych, a daleko barziéy pęteł już w jego wieku mało komu znanych. *b*) Były jednak doſyć częſto używané takowé zkrácania w innego rodzaju piſmach. Tak z wyrażów Galená, który mówi o lekarſkiém dziéle Menekratesa całkowitémi ſłowami (διὰ ὁλογραμμάτων) zpiſaném, ja-

y) L. de Oratore.

z) *Juris formulae aucupatione Syllabarum insidiantes cunctorum actibus, radicitus amputentur.* Titul. I. C. de Form. & Impetrat. act. ſublat.

a) *Jo. Thomas* FREIGIUS in Epiſtola Pandectarum.

b) *Nemo audeat eorum, qui libros conſcribunt, sigla in his ponere, & per compendium ipsi legum interpretationi vel compositioni maximum adferre diſcrimen.* In Conſtit. *Omnem* §. *Illud autem.* = *Eandem autem pœnam &c.* = *omnia enim id eſt & nomina Prudentium & titulos, & librorum numeros per conſequentias literarum volumus, non per sigla manifeſtari.* In Conſt. *Tanta.* §. *Hoc autem.* = *Pœnam falsitatis conſtituimus adverſus eos, qui in poſterum leges noſtras per siglarum obſcuritates auſi fuerint conſcribere.* In Conſtit. ad Senatum & omnes populos §. 22.

ko o rzeczy rzadkiéy, *c)* wnośić można, iż Lékarze Starożytni barzo pospolicie szczegółkami i pętłami pisywali, a MABILLON przywodzi Psalmy zpisané pętłami TYRONA już po czasach JUSTYNIANA. *d)*

Między zabytkami Starożytnych skoropism, nié mamy tylko dwa klucze pęteł Łacińskich, jedén pod imieniém Abecadła TYRONA, *e)* drugi pod imieniém SENEKI. *f)* Torém Starożytnych usiłowáł w wieku ostatnim wskrześić kunszt skoropisarski *Tomasz* SHELTON Anglik. *g)* Szczegółki Starożytnych trwają jeszcze niezatarté na wielu ich napisowych pomnikach. Hebrayskie zebráł náytroskliwiey *Ján* BUXTORF *Młodszy*. *h)* Greckie zebrali MAFFEI i CORSINI. *i)* Łacińskié z pomiędzy Starożytnych dochowują się zebrané przez WALEREGO PROBUSA. *k)* Zpomiędzy teraźnieyszych obszérnie je wyjaśnił *Ján* NICOLAI. *l)* Innego cale rodzaju i poźnieyszégo wynalazku są znajomé nám zkrácaniá piśmienné zwané *krotła* (*συντομίαι*, *abbreviationes*) od Wieku VIII do rę-

c) L. VI. de Medic. Compositione.

d) De Re. Diplomatica L. I. C. XI. §. VI.

e) Alphabetum Tironis seu Notas Tironis explicandi Methodus. labore D. CARPENTIER O. S. B. *Parisiis.* 1747.

f) Apud *Janum* GRUTERUM Corporis Inscriptionum T. II.

g) Zeclographia or a new art of short-writing. *London.* 1685.

h) De abbreviaturis Hebraeorum. *Nassoviæ.* 1708.

i) Græcorum siglæ lapidariæ. *Veronæ* 1748. = Notæ Græcorum, quæ in æreis atque marmoreis tabulis observantur. *Florentiæ.* 1793.

k) Libellus de Notis seu Siglis Romanorum interpretandis.

l) Tractatus de Siglis Veterum. *Lugduni Batavorum.* 1703.

kopiſm wprowadzoné, z jakich dlá objaśnienia Nauki Dyplomatycznéy prácowicie Słownik ułożył *Ján* WALTHER. *m)*

Do tajemnégo ſkoropiſma należy *Krytopiſmo* (Κρυπτογραφία, Στεγανογραφία, *Scriptura occulta*,) któré zawiſło na ſpoſobach ukrywania piſm nawet náyznajomſzych. W ſpołkach liſtowych umieli Starożytni korzyſtać z przeſzyku głoſek poſpolitégo abecadła, który odmiéniony ugodnie między ſpółkującémi, czynił piſmo niedocieczoném i pętłowém dlá niewchodzących w ſpółkę. SWETONIUSZ świadczy o CEZARZE, że piſząc co tajémnego do poufałych, zwykł był kłaźdź każdą czwartą głoſkę w porządku abecadłowym naſtępującą po owéy, którą w otwartém piſaniu położyć należało, *n)* a o AUGUŚCIE, że brál każdą náybliżſzą w tymże porządku, zamiáſt wypadájącéy zwyczaynie. *o)*

Náypowſzechnieyſzy w Starożytności rodzáy krytopiſma był *Rzemień Lakońſki* (Σκυτάλη Λακονική, *Scytala Laconica*,)

m) Lexicon Diplomaticum ſeu Abbreviationes ſyllabarum & vocum in Diplomatibus & Codicibus à Sæculo VIII. ad XVI. uſque occurrentes. *Ulmæ*, 1756.

n) Exſtant (Cæſaris epiſtolæ) *& ad Ciceronem, item ad familiares domeſticis de rebus, in quibus, si qua occultius perferenda erant, per notas ſcripsit, id eſt, sic ſtructo literarum ordine, ut nullum verbum effici poſset, quæ si quis inveſtigare & perſequi vellet, quartam elementorum literam id eſt* d *pro* a, *ac perinde reliquas commutet.* De *Julio Cæſare.* — *Eſt adeo Probi Grammatici Commentarius ſatis curioſe factus de occulta literarum significatione Epiſtolarum* C. *Caeſaris ſcriptarum.* A. GELLIUS Noctium Atticarum. L. XVII. C. IX.

o) Quoties autem per notas ſcribit, b *pro* a, c *pro* b. *ac deinceps eadem ratione ſequentes literas ponit, pro* z *autem* aa. De *J. Auguſto.*

który także podług umowy zasadzał się na pewnym uszyku głosek. Używano do tego dwóch drewnianych lub skórzanych walców, z których dwie umówioné strony każdá po jednym miała u siebie z karbami klucza abecadłowego, na jaki się zgodziły, a pasy pergaminowé, na których sobie wzajémnié pisma przesełano, nié mogły bydź przeczytané tylko za zniesiéniém z jednym z takowych walców. *p*) Takié było naprzód hasło porozumiéwaniá się między Eforami i Stratarchą w *Sparcie*, a z czasém od wielu Narodów przyswojoné za sposób spółkowaniá między Magistratami i Hetmanami Woysk pod czas woyny. *q*)

Oprócz tego przemysłu, doczytujémy się około 20 innych sposobów ukrywaniá pism przed nieprzyjacielém w dawnych Taktykach Eneaszu *r*) i Frontynie. *s*) Niektóré szczególné Kunszty utajaniá listów między przyjaciołmi napomknęli Owidyusz i Pliniusz *Starszy*; Auzoniusz zaś wyliczywszy kilka potocznych, chwáli się, że mógł okazać

p) *Vel Lacedæmoniam Scytalen, imitare libelle!*
Segmina Pergamei tereti circumdata ligno
Perpetuo inscribens versu, qui deinde solutus
Non respondentes sparso dedit ordine formas,
Donec consimilis ligni replicetur in orbem. AUSONIUS ad *Paulinum.* Epist. XXIII.

q) ATHENAEUS Δειπνοσοφιστῶν L. X. = Dykcyonarz Starożytności dla Szkół Narodowych przez X. *Grzegorza* PIRAMOWICZA, *w Warszawie u Michała Gröela.* 1779. wyraz: *Scytale.*

r) Commentarius Poliorceticus.

s) Stratagematica sive de solertibus Ducum factis & dictis.

niezkończoné w tey mierze wynalazki Starożytnych. *t)* Między poźnieyszémi Pismiennikami barzo dowcipné krytopisma wzory podali *Ján* PORTA *u)* i *Ludwik* HILLER. *w)*

§. X.

Po wzorach, szykach i różnych sposobach użyciá pisma, zostaje uważáć, na czém pisali Starożytni, i jak rozmaitych doświadczali materyałów, niżeli się domyślili wyrabiać kartę niemal tak doręczną, i tak łatwą do przyjęciá pisma, jak jest nasz papiér, od czego nawet długo zależeć musiał wzrost kunsztu pisaniá. Zobaczyć można materyały pod pisma w Starożytności ciągnione z trzech wydziałów Natury.

Z wydziału kopiénnégo kamiénie i skały były náydáwnieysze materye, na których Narody pamiątki swéy sławy w czynach i naukach obrazowém i głoskowém pismém uwieczniały. *x)* JOB w swym dokuczającym bólu życzył sobie, aby słowa Jego wyrznięté były na krzemiéniu. W *Chinach* náydáwnieysze pomniki znaydywano cięté na niezmier-

t) Lacte incide notas arescens charta tenebit,
Semper in adspicuis prodent subjecta favillis,
— — — — — — — —
Innumeras possem celandi ostendere formas
Et clandestinas Veterum reserare loquelas. ad *Paulinum* Epist. XXIII.

u) De Furtivis Literarum Notis. *Neapoli.* 1653.

w) Mysterium Artis Steganographicae. *Ulmae.* 1682.

x) Antiquissima monumenta memoriae humanae saxis impressa cernuntur. TACITUS Annal. L. XI.

nych głazach. *y)* W *Egiptcie*, *Grecyi*, *Indyach*, *Arabii*, ſławné były zwycięzkié ſłupy OZYRYSA, BACHUSA, SEZOSTRYSA i innych Zdobywców o ich wyprawach świadczącé, zkąd zaſięgniono piérwſzé początki krajopiſma, i rozrodu pokoléń ludzkich. *z)* Piramidy i Obeliſzki Królów Egiptſkich z granitu i różnych cioſowych kamiéni budowané, *świętopiſmém* okryté, były znakomitém Archiwém dlá piérwſzych Dziejopiſów. *a)* Owé ſłupy kamiénné, które podług bayki ATLAS długo ſwémi ramionami podpierający zdáł do dzwiganiá HERKULESOWI, były zapewné jakiéś uczoné marmury, które on jako poſiadający ich naukę Synowi JOWISZA tłumaczył. *b)* Na wyſpie *Krecie* widziano niegdyś zabytki barzo ſtarych kamiéni z opiſém obrządków Korybantſkich, z których HERODOT i EWEMER wielé wiadomości zabrali. *c)* Król Połnocny HARALD HILDETRAND już za czaſów GALLIENA Céſarza na ſkałach ryć kazál czyny ſwych Przodków. *d)*

y) Lettres édifiantes T. XIX.

z) DIODORHS *Siculus* Biblioth. Hiſt. LL. I. & IV. = APOLLODORUS *Atheniensis* Bibliothecæ ſive de Diis LL. II. & III. = THEODORETUS Serm. II. ad Græcos.

a) MANETHON apud SYNCELLUM = JAMBLICHUS de Myſteriis Aegyptiorum. Sect. XIII. C. II.

b) CLEMENS *Alexandrinus* Strom. L. II. = *Jo:* POTTER not. 12. ad CLEMENTEM *Alexandrinum*. *Lugduni Batavorum*. 1702.

c) PORPHYRIUS De Abſtinentia L. II.

d) OLAUS WORMIUS de Daniæ Literatura Antiquiſsima C. XVIII. *Hafniæ*. 1651.

Nie było i nie będzie nic pospolitszégo, jak napisy na kamiéniach i marmurach napominającé o dziéłach, posągach i grobach Ludzi. Wielkié namiętności, jakiémi są żądza sławy i wdzięczność tak się unieśmiertelniać zwykły nie ufając trwałości náydogodnieyszych, lecz wątłych materyałów pod pisma. W náyodlegleyszéy Starożytności śluby Bogóm czynioné (χαριστήρια, *tabulae votivae*) od bogatych często złoté i srébrné, od wszystkich zaś pospolicie kamienné zkładano w kościołach z napisami dobrodzieystw. *e*) Náyużyteczniéyszé były owé wiészadła dziękczynné, na których uzdrowiéni opisywali środki, jakié im do léczéniá ich chorób náyskuteczniéy pomogły, i którémi ściany Świątyń Eskulapiusza w *Epidaurze* i na wyspie *Koos* zdobili. Z takich to szacownych wiészadeł Hippokrates początki swéy zbawiennéy Nauki wyczérpnął. *f*) Pliniusz *Starszy* dochował ryty na progu Kościoła Eskulapijuszowégo opis dryakwi przeciw truciznóm szczęśliwie niegdyś od Króla Antyocha zażywanéy. *g*)

Prawa náydawniéyszé skoro mogły bydź na piśmie po-

e) *Jacobus Phil.* THOMASINUS de Donariis & Tabellis Votivis. *Patavii.* 1654.

f) *Is cum fuisset mos, liberatos morbis scribere in templo ejus Dei, quid auxiliatum esset, ut postea similitudo aliis proficeret, exscripsisse ea traditur,* (Hippocrates) *atque (ut Varro apud nos credit) jam templo cremato, instituisse medicinam hanc, quae* Clinice *vocatur.* PLINIUS Hist. Mundi L. XXIX. C. I.

g) Hist. Mundi L. XX. C. XXIV.

dáné, często ryté były na kamiéniu. Wiadomo jest, że *Dziesięcioro Przykazań* podané były na Táblicach kamiénnych. *h*) Jozue zpisał Piąte Xięgi Moyżesza (Δευτερονόμιον) na podobnych Táblicach. *i*) Prawa Tezeusza w *Aténach* ryté były na słupach kamiénnych, z których jedén ocalony czytał jeszcze w czasie swoim Demostenes. *k*)

Dzieje nawet i przymiérza Narodów widziano często na kamiéniach. Z początkiém wieku ostatniégo odkryto na wyspie *Paros* ułamki marmurowé dziejów Aténskich w epokach od piérwszégo roku panowania Cekropsa to jest od 1582 aż do 314 przed Narodzéniém CHRYSTUSA prowadzonych, które niewiadomość zaćmionych poźniéy Wyspiarzów pokruszyła używając ich na naprawy bruku, progów i kóminów, a które przeniesioné do *Anglii* i znané w *Oxfordzie* pod imiéniém *Marmurów Arundelowych* (*Marmora Arundeliana*) są znakomitém dziejów Starożytności światłém. *l*) Tamże widzieć zachowané słupy kamiénné, na których jest ryté przymiérzé między Smyrneńczykami i Magnezyjanami na lat 224 przed Erą Chrześciiańską. Ani spór Uczonych o dawność tych pism nie obálá téy prawdy, że Starożytność długié nawet pisma na marmurach

h) EXOD. Rozdz. XXIV. w. 12. = Rozdz. XXXI. w. 18. = R. XXXIV. ww. 1 i 2. = D. *Bernardus* LAMY de Tabernaculo Foederis L. III. Sect. IV. *Parisiis*. 1720.

i) JOSUE. Rozdz. VIII. w. 32.

k) In *Neaeram*.

l) Marmora Arundeliana publicavit *Joannes* SELDENUS J. C. *Londini*. 1629.

ryſowała. W *Rzymie* dáwnym, kalendárz, długo od Kapłanów i Senatu tajony, odkąd Knejusz Flawiusz Piſarz Arcykapłana Appiusza *Slepégo* wyjawił go poſpólſtwu, bywáł ryty na marmurach pod imieniém *Szczęśnodnie Mnieyſzé*, (*Fasti Minores*) jakich ułámki widzieć jeſzcze możná na teraźnieyſzém Kapitolium. (*al Campidoglio*) Podobnież ryto na marmurach imiona Konſulów i Tryumfatorów pod imiéniém *Szczęśnodnie Więkſze*. (*Fasti Majores*) Zwyczay tén zachowany był po wielu innych Miaſtach. O kalendarzu Preneſtyńſkim na marmurowéy ścianie wyrytym wſpominá Swetoniusz. *m*)

Rzeźby obrazów i głoſek na koſztownych kamykach pieczątek i pierścieni gubią ſwą dawność w czaſach niepamiętnych. U Hebrayczyków *Przyramek Sądu* Arcykapłańſki (*Rationale*) zkładáł ſię z drogich kamyków, na których wyryté były Imiona xii Synów Izraela. *n*) Podobny był *Obraz Prawdy* noſzony na piérsiach od Sędziów w *Egiptcie*. Z Starożytnych rycin Greckich i Rzymſkich układané były *Pierścieniarnié*. (*Dactyliothecae*) Celnieyſzé były: jedna Skaura Paſierba Sylli, drugá Mitrydatesa Króla *Pontu*, którą Pompejusz W. wniósł był do *Rzymu* zdobyczą, inné ſześć Cezar poświęcił *Wenerze Rodzicielce*, (*Veneri Genetri-*

m) *Statuam habet* (Verrius) *Præneſte in inferiori foli parte contra hemicyclum, in quo faſtos a ſe ordinatos & marmoreo parieti inciſos publicarat.* De Illuſtribus Grammaticis.

n) EXOD. Rozdz. XXVIII. w. 32.

ci) a MARCELLUS przyłączył był inną do Kościoła APOLLINA *Palatyńskiego*. *o*) O głoskach rzniętych na naczyniach z náytwardszych kopi, zaświadczają sławné dwa krysztalowé kubki NERONA wierszami Homerowemi ozdobioné. *p*)

Z rzędu kruszców zapisanych znakomité mamy wzmianki o ołowiu. Náydáwniéy o nim wspominá JOB. *q*) PAUZANIASZ w swéy podróży Greckiéy widział dzieła HEZYODA na blachach ołowianych, które w Skarbcu Kościoła Muz chowano. *r*) Ténże świadczy o EPAMINONDASIE, że znalazł na cienkich blachach ołowiu Xiążkę z opisém czci Bogów. *s*) ENEASZ *Taktyk* daje poznać, że na ołowiu inkaustém pisywano. *t*) HIRCYUSZ *Konsul* oblężony w *Mutynie* czyli dzisieyszéy *Modenie* na ołowiu utrzywywał spółkę listową z DE-

o) PLINIUS. Hist. Mundi. L. XXXVII. C. I.

p) *Nero amissarum rerum nuncio accepto duos calices crystallinos in suprema ira fregit illisos; hæc fuit ratio sæculum suum punientis, ne quis alius ex his biberet.* PLINIUS Hist. Mundi L. XXXVII. C. II. = *Literas prandenti sibi redditas concerpsit, mensam subvertit, duos scyphos gratissimi usus, quos Homericos a cælatura carminum Homeri vocabat, solo illisit.* SUETONIUS in *Nerone*.

q) JOB. Rozdz. XIX. ww. 23. i 24.

r) ϰ̀ μοὶ μολύβδον ἐδείκνυσαν, γέγραπται δὲ αὐτῷ τὰ ἔργα. Descriptionis Veteris Græciæ L. I.

s) ὁ [Ἐπαμίνονδας] θύσας ϰ̀ εὐξάμενος τῷ πεφηνότι ὀνείρατῳ. ἤνοιγε τὴν ὑδρίαν; ἀνοίξας δὲ εὗρε κασσίτερον ἐληλασμένον ἐς τὸ λεπτώτατον, ἐπείλικτο δὲ ὥσπερ τὰ βιβλία, ἐνταῦθα τῶν μεγάλων Θεῶν τελετή. L. IV.

t) πρὸς δὲ πηλὸς ϰ̀ τὰ ὕδατα εἰς κασσίτερον ἠλασμένον λεπτὸν γραφέσθω πρὸς τὸ μὴ ἀφανίζεσθαι ὑπὸ τῶν ὑδάτων τὰ γράμματα. Commentarii Poliorcetici. L. XXXI.

cyuszem Brutusem. *u*) U Jozeta *Żydowina* wſpominané ſą podobné piſma zwané *ołowianémi kartami*, *w*) (*χάρται μολυβδινοὶ*) a Pliniusz *Starſzy* twierdzi, że nawet pod publiczné piſma używané były Ołowiané Xięgi. *x*)

Poſpoliciéy jednak w takowych zdarzéniach przydatną była miédź dlá ſwojéy trwałości, i można ſię upewnić, że przez wielé wieków Archiwa Miáſt i Narodów zkładały ſię z táblic miedzianych. *y*) Grekóm dáwnym znané były trojakiégo kſztáłtu táblice miedziané, na których obrzędy zakonné i prawa krajowé ryſowano. *z*) Uchwały Ludu Rzymſkiégo i Zarady Senatu na miedzi zwyczaynie ryté były, ztąd Cycero zowié jé *Miedzie Uchwałowé*. *a*) (*Æra Legum*) Ta-

u) *μολύβδου λεπτὸν ἄγαν ποιήσαντες ἔλασμὰ ἔγραψαν ἐπ' αὐτῷ κ̀ ὡς χάρτην τῦτο ἑλίξαντες κολυμβητῇ διενέγκειν ἔδωκαν. Jo.* ZONARAS Annalium T. I. L. X. *Pariſiis.* 1686. = DIO CASSIUS L. XLVI.

w) Antiquitatum Judaicarum L. I,

x) *Poſtea publica monumenta plumbeis voluminibus — confici coepta.* Hiſt. Mundi L. XIII. C. L.

y) *Uſus æris ad perpetuitatem monumentorum jam pridem translatus eſt tabulis æreis, quibus Conſtitutiones inciduntur.* IDEM L. XIV. C. IX. = *Ut — mox lege jam in æs inciſa & in ærarium condita corrigeret errorem.* SUETONIUS in *Cæſare.*

z) *Δέλτοι χαλκαῖ, ὅις ἦσαν πάλαι ἐντετυπωμένοι οἱ νόμοι, οἱ περὶ τῶν ἱερῶν κ̀ τῶν πατρίων· Κύρβεις δὲ τρίγωνοι σανίδες πυραμοειδεῖς, ὅις ἦσαν γεγραμμένοι οἱ νόμοι· Ἄξονες δὲ τετράγωνοι χαλκοῖ ἦσαν ἔχοντες τὺς νόμυς.* JUL. POLLUX Onomaſtici L. VIII. C. IX.

a) *Nam profecto memoria tenetis Cotta & Torquato COSS. complures in Capitolio turres de cælo percuſsas, cum & simulacra Deorum immortalium depulſa ſunt, & ſtatuæ veterum hominum dejectæ & legum æra liquefacta.* In *Catilinam.* III.

kowych táblic ztopiło śię około 3000 pod czas okropnégo pożaru na Kapitolium za czáſu WESPAZYANA. Náycaléy dotąd zachowané ſą dwa oſzcządki rzeczonych pomników Rzymſkich. Zarada Senatu o Bachuſowych świętach (*S. C. de Bacchanalibus*) w Bibliotece Céſarſkiéy w *Wiédniu* objaśnioná od EGIPCYUSZA *b*) i Popis nakładów na wychowańce TRAJANA (*Tabula Alimentaria*) w *Placencyi* wyłożony od MURATOREGO. *c*) O przymiérzu rytém na miedzi między Rzymianami i Latynami czytamy u LIWIUSZA, *d*) a między Rzymianami i Żydami w Piérwſzych Xięgach Machabeyſkich. *e*) Z żądania AUGUSTA, który chciáł mieć ſprawy ſwojé na miedzi rznięté umieſzczonémi przy grobie, *f*) wnośić trzeba, że i dzieje Narodów częſtokroć na tym kruſzcu uwieczniano.

Do tego wydziału odnieść należy ziémie ſztuczne, na których wáżné pomniki piętnowali Starożytni. Tak Chaldejowie przez kilka wieków zpiſywali ſwé poſtrzeżéniá gwiazdarſkié na palonych cegłach. *g*)

b) Senatus Conſulti de Bacchanalibus Explicatio. *Neapoli*. 1729.

c) Exemplar Tabulæ Trajani — pro pueris & puellis alimentariis. *Florentiæ*. 1749.

d) Hiſt. Rom. L. II.

e) MACHAB. Xi. I. Rozdz. VIII. w. 14. — Rozdz. XIV. ww. 27. — 49.

f) *De tribus voluminibus — altero* (complexus eſt) *indicem rerum a ſe geſtarum, quem vellet incidi in æneis tabulis, quæ ante Mauſoleum ſtatuerentur.* SUETONIUS in *Auguſto*.

g) *Epigenes apud Babylonios DCCXX annorum obſervationes ſyderum coctilibus lateribus inſcriptas docet; gravis Author in primis: qui minimum, Beroſus & Critodemus CCCCLXXX.* PLINIUS Hiſt. Mundi L. VII. C. XVI.

Z wydziału roślinnégo utrzymują niektórzy za náydáwnieyszy pod pismo materyał drewno, a to dlá jego miękości. *h*) Horacy przyznaje w rzeczy saméy mądrość Starym w cięciu práw na drewnie, *i*) a zdanié to potwiérdzá na doświádczéniu zasadzoná myśl Pittakusa, jednégo z *Siedmiu Mędrców Grecyi*, który zapytany od Krezusa Królá Lidów, jakiby rząd był naymocnieyszy? odpowiedział: *rząd rozmaitego drewna*, rozumiejąc przez tén wyráz prawa na táblicach z różnégo gatunku drzewa wyryté. *k*)

Prawa Solona w *Aténach* wyrznięté były na zwyczaynych tarcicach, *l*) i ztąd po prostu zwané *Tarcicami Solonowemi*. Plutarch widział był ich ułamki za czasu swégo, *m*) a w Wieku IV małe ich szczęty kazał Teodozyusz *Młodszy* powléc bleywasém. *n*) Táblice drewniané biélone bleywasém, (*tabulæ cerussatæ, alba*) na których kalendarze i prawa po Miastach ludowi przekázywano, dawno i długo zna-

h) D. *Augustin* CALMET. Dissertatión sur la forme des Livres *chez les Hébreux.*

i) — — *fuit hæc sapientia quondam*

— — — — — — — — — —

— — — — *leges incidere ligno.* De Arte Poetica

k) Καὶ ὑπὸ Κροίσου [ἐρωτηθεὶς] τις ἀρχὴ μεγίστη, ἡ τοῦ ποικίλου [ἔφη] ξύλου, σημαίνων τὸν νόμον. DIOGENES *Laertius* in *Pittaco.*

l) *Athenis axibus ligneis incisæ* (leges Solonis) *sunt.* A. GELLIUS Noctium Atticarum L. II. C. II. = DIOGENES *Laertius* in *Solone.*

m) ἰσχὺν δὲ τοῖς νόμοις πᾶσι εἰς ἕκατον ἐνιαύτους ἔδωκε, καὶ κατέγραφησαν εἰς ξυλίνους ἄξονας ἐν πλαισίοις περιέχουσι στρεφομένους· ὧν ἔτι κατ' ἡμᾶς ἐν Πρυτανείῳ λείψανα μικρὰ διασώζετο. In *Solone.*

n) Codex Theodosianus L. XI. Tit. 27.

né były, *o*) a fzczególniey za rządu Gotów. Náydáwnieyfzé przymiérzé Rzymián z Albanami cięté było na proftém drewnie. *p*) Piérwfzé XII Táblic przez X *Mężów* ułożoné (*Leges Decemvirales*) były dębowé, i omylnie czytano w rękopifmie POMPONIUSZA Prawnika *tabulas eboreas* zamiáft *roboreas*, *q*) bo floniowá kość byłaby była zbytkiém niezgodnym z ubofłwém i proftotą obyczajów owych czafów Rzeczypofpolitéy Rzymfkiéy. U Żydów długo xiążki zkłádały fię z tablic drewnianych, i wyráz Hebrayfki SEPHER znaczący Xięgę przełożony jeft wielokrotnie od LXX Tłumaczów Greckich przez wyráz *defki* lub *tarcicé*, *r*) (Ἄξονες) i do takowych to drewnianych táblic przyrównané jeft fercé ludzkié z piętnowanémi czuciami, między innémi w Przypowieściach SALOMONA. *s*)

O napifach na drzewach rofnących różnego gatunku mámy liczné wzmianki u Starożytnych. *t*) W wyrábianiu

---

o) *Cn. Flavius faftos circa forum in albo propofuit non sine magna nobilitatis gloria.* LIVIUS Hift. Rom. L. IX. — CONSTANTIUS AUG. L. I. ad *Ablavium*. Cod. Theodof.

p) LIVIUS Hift. Rom. L. I.

q) De Origine Juris L. I.

r) CALMET. Differtation fur la forme des Livres chez les Hebreux.

s) ,, *Miłosierdzie i prawda niechay cię nie opufzczają, obwiń je fobie* ,, *około fzyje twey, i fpifz je na tablicach ferca twego.* ,, PROVERB. Rozdz. III. w. 3.

t) *Incifæ fervant a te mea nomina fagi,*
Et legor Oenone falce notata tua,
Et quantum trunci, tantum mea nomina crefcent,
Crefcite & in titulos furgite rite meos. P. OVIDIUS NASO Heroide V.

zaś tablic pod pisma tén czyniono wybór, iż jesiony, jodły, klony, lipy, brzozy, buki, wiązy i topole przekłádano nad inné drzew gatunki. Pisma droższé ryto na cedrze. *u*) Tak były niegdyś Prawa PLATONA ryté na táblicach cedrowych, z których jé FILIP *Opuncyanin* wypisał. *w*) Widziané były *x*) táblice cyprysowé przeznáczone pod napisy w Świątyniach Bogów, (*memoriæ cyparissinae*) a cytrowe do zkładu przypomków. (*pugillares citrei*)

Znany był Starożytnym Hetruskóm i Rzymianóm szczególny sposób pisaniá na táblicach drewnianych woskiém

Certum est in sylvis, inter spelæa ferarum
Malle pati, tenerisque meos incidere amores
Arboribus, crescent illæ, crescetis amores! VIRGILIUS Ecloga x. = *Vetustior autem Urbe in Vaticano ilex, in qua titulus æreis literis Hetruscis religione arborem jam tum dignam fuisse significat.* PLINIUS Hist. Mundi L. XVI. C. LXIV. = In Thuscis *viæ plures intercedentibus buxis dividunt alibi pratulum, alibi ipsa buxus intervenit in formas mille descripta literis interdum, quæ modo nomen domini dicunt, modo artificis.* PLINIUS *Junior* L. V. Epist. VI. *Apollinari.*

u) — — — *an erit, qui velle recuset*
Os populi meruisse & cedro digna locutus
Linquere nec scombros metuentia carmina nec thus? PERSIUS Sat. I.

w) ἔνιοι δὲ φασὶν ὅτι Φίλιππος ὁ Ὀπούντιος τοὺς νόμους αὐτοῦ μετέγραψεν ὄντας ἐν κέδρῳ. DIOGENES *Laertius* in *Platone.* W Edycyach, gdzie jest ἐν κήρῳ jest omyłka.

x) Γράψαντες ἐν τοῖς ἱεροῖς θήσουσι κυπαριττίνας μνημάς. PLATO Leg. L. V. =
Secta nisi in tenues essemus ligna tabellas,
Essemus Lybici nobile dentis onus. MARTIALIS Ἀποφορήτων Epigr. III. Pugillares Citrei.

lub maltą powleczonych, które zwano pospolicie *wofkami.* (*ceræ, tabellæ ceratæ, codicilli cerati, buxa, πύξια*) Na takich táblicach kłoto ftylém lifty do barzo poblizkich ofób, które chciano mieć po przeczytaniu zmazané, *y*) i od takich liftów zwanych ogólnie *tabellæ*, a w przefełaniu w płótno obwijanych Roznoficiéle ich (*Γραμματόφοροι*) zwani byli w *Rzymie Tabellarii. z*) Takowych tablic używali Rachmiftrze pod jednodziénné lub miefięczné rachunki zwané *dniówkami, a*) (*ἐφημερίδες, ephemerides, adverfaria*) które potém przenofzono na karty porządné całkowitych rachunków zwanych *rejestrami. b*) (*libri, tabulæ rationum*) Używali ich głofujący na Seymach i w Sądach pod fwé imio-

y) C. *Effer cito.* E. *Quid?* C. *Stylum, ceras, tabellas & linum.* M. ACTIUS PLAUTUS in Bacchidibus ACT. IV. Sc. IV. = *Per ceram & linum, literafque interpretes.* IDEM in Pfeudolo ACT. I. SC. I. =
Vulgari buxo fordida cera fuit. SEX. AUR. PROPERTIUS L. III. Eleg. XXII. de Tabellis buxeis deperditis. = *Cepi autem non mediocrem voluptatem, quod hunc librum, cuum amicis recitare voluiffem, non per codicillos, non per libellos, fed &c.* PLINIUS *Junior* L. III. Epift. XVIII.

z) *Duabus tuis epiftolis refpondebo, uni, quam triduo ante acceperam a Zeto, alteri, quam attulerat Phileros Tabellarius.* CICERO Fam. L. IX. Epift. XV.

a) *Ad Ephemeridem revertitur: invenitur dies profectionis.* IDEM ad *Quintum* Fratrem. =
Me miferum! his aliquis rationes fcribit avari,
Et ponit ceras inter ephemeridas. PROPERTIUS L. III. Eleg. XXII.

b) *Quid eft, quod negligenter fcribamus adverfaria? quid eft quod diligenter conficiamus tabulas? qua de caufa? quia hæc funt menftrua, illæ æternæ, hæc delentur ftatim, illæ feruantur fancte.* CICERO pro *Rofcio Amerino.*

na i zdaniá, jak świadczą cztéry *prawa tábliczkowe* (*leges tabellariæ*) Gabiniusza r. z. r. 614. Kassyusza r. 616. Papiryusza r. 621. i Celiusza r. 635, i jakich wyobrażénié zdarzá ſię widzieć na pieniądzach Familiy *Licyniuſzów* i *Kaſſyuſzów. c*) Prawnicy pod pozwy pociąganym do prawa. *d*) Lékárze pod recepty, jak widzieć w malowidłach Pompejańſkich. Na oſtaték *przypomki* (*πίνακες, διάνοιαι, codicilli, pugillares*) lub jak Swetoniusz nazywá *libri memoriales*, *e*) których uzycié znané było jeſzcze przed woyną Trojańſką, *f*) długo z woſkowanych táblic zkládały ſię u Rzy-

c) *Ceratam unicuique tabellam dari* (a Diribitoribus) *cera legitima, non illa infami ac nefaria.* CICERO in *Q. Cæcilium.* = *Meminiſti te ſæpe legiſse, quantas contentiones excitavit Lex Tabellaria.* — *omnes Comitiorum dies tabellas poſtulaverunt.* PLINIUS *Junior* L. III. Epiſt. X. = *Proximis Comitiis in quibusdam tabellis multa jocularia atque etiam fœda dictu* — — — *popoſcit tabellas, ſtylum accepit, demisit caput &c.* IDEM. L. IV. Epiſt. XXV.

d) *Aptius hæc capiant vadimonia garrula cerae,*
Quas aliquis duro cognitor ore legat. P. OVIDIUS NASO.

e) *Hic ſententias noſtras in codicillos & omnia verba referebat.* CICERO. = *Erat in proximo non venabulum aut lancea, ſed pugillares, & ſtylus, ut, si manus vacuas, plenas tamen ceras reportarem.* PLINIUS *Junior.* L. I. Epiſt. VI. = = *Epiſtolæ quoque exſtant ad Senatum, quas videtur primum ad paginas & formam memorialis libri convertiſse.* SUETONIUS in *Cæſare.*

f) *Pugillarium uſum fuiſse etiam ante Trojana tempora invenimus apud Homerum.* PLINIUS Hiſt. Mundi L. XVIII. C. VI. = Wzmianka przypomków w HOMERZE jeſt o *Bellerofoncie*, który był wysłany od *Pretuſa* do Króla Licyyskiégo, w wiérſzach naſtępujących:

mian, *g*) acz je i z wygodnieyſzych materyałów robiono.

Z czaſém táblice woſkowané ſamym zoſtawiono żakóm dlá wkłádaniá ich ręki w piſanié, *h*) a Piſmiennicy Rzymſcy wyrazu *ceræ* barzo częſto w przenośném używali znaczéniu, *i*) Poetowie brali go za liſty dlá tego, że bywały woſkiém pieczętowané. *k*) Dziejopiſowie za zwyczayné umowy. *l*) Prawnicy za piſma pieczęcią lub podpi-

Πέμπε δέ μιν Λυκίηνδε, πόρεν δ᾽ ὅγε σήματα λυγρὰ

Γράψας ἐν πίνακι πτυκτῷ θυμοφθόρα πολλά. Iliados ζ. = LEBEUF Memoire touchant l' uſage d' écrire ſur des tablettes de cire dans les Mem. de l' Acad. des Inſcr. de *Paris* T. XX. = WINKELMANS Sendſchreiben von den herkulaniſchen Entdeckungen. Dresden. 1792.

g) *Dolebam mehercle, quod pugillares & ſtylum non habebam, qui tam bellam fabellam pernotarem.* L. APULEJUS. *Madaurensis* Μεταμορφώσεων sive de Asino Aureo L. VI.

h) *Poſt finem autumni media de nocte ſupinum*

Clamoſus juvenem pater excitat: accipe ceras,

Surge puer, vigila. D. JUNIUS JUVENALIS Sat. L. V. = *Buxus quoque elementorum apicibus utilis exprimendis levi materia uſum manus puerilis informat, unde ait ſcriptura; Scribe in buxo.* = AMBROSIUS Hexem. L. III. C. XIII. =

Dant ceræ ingenium pueris primordia ſenſus. Anonymi apud ISIDORUM L. VI.

i) *Eſſe puta ceras, licet hæc membrana vocetur.*

Delebis, quoties ſcripta novare velis. MARTIALIS Ἀποφορήτων Epigr. VII. Pugillares Membranei

k) *Ecquid ab impreſſæ cognoſcis imagine ceræ*

Hæc tibi Naſonem ſcribere verba? Macer! OVIDIUS Ex Ponto L. II, Epiſt. X. ad *Macrum.*

l) *Audi* (inquit) *Jupiter! audi Pater Patrate Populi Romani! audi tu populus Albanus! ut illa palam prima poſtrema ex illis tabulis cerave recitata ſunt &c.* LIVIUS Hiſt. Rom. L. I.

ſém ręki ztwiérdzoné, *m)* a zwłáſzcza za piſma oſtatniéy woli. *n)* (*teſtamenta*, *ceræ*)

Grecy dáwni nie znali prawie kłóciá głoſek na woſku i tylko w wybiégach wojénnych do kryiomych liſtów używali woſku: i to barzo różnym od Rzymſkiégo ſpoſobém, jak ſię doczytać możná u Herodota o Demaracie, który był oſtrzégł Lacedemończyków o wtargniéniu Xerxesa, *o)* a o innych w dáwnych Taktykach. Żydzi Starzy nie znali podobnież piſm na woſkach, lecz poźnieyſi, jak i Grecy, hołdując Rzymianóm oſwoili ſię z tym ſpoſobém piſaniá. Wyznać zaś trzeba, że tylko u ſamych Rzymian między nadgrobkami znáydujémy *Zgromadzeniá Woſkowników*, którzy takowé táblice robili. (*Collegia Cerariorum*)

Liście drzew i krzewów niektórych znalazły ſię zdatné pod piſmo. Palma między 360 użytków, któré iéy przy-

m) *Nec mihi credideris, exſtant decreta, quibus nos*
Laudat, & immunes publica cera facit. OVIDIUS ex Ponto L. IV. Eleg. IX. ad *Græcum.*
Præcipuam in tabulis ceram ſenis abſtulit orbi. JUVENALIS. Sat. L. I.

n) *Nihil Ammiano præter aridam veſtem*
Moriens reliquit ultimis pater ceris. MARTIALIS L. IV. Epigr. LXXX.

o) Δελτίον δίπτυχον λαβὼν τὸν κηρὸν αὐτȢ̃ ἐξεκνήσε, ϗ̀ ἔπειτα ἐν τῷ ξύλῳ τȢ̃ δελτίȢ ἔγραψε τὴν βασιλέως γνώμην· ποιήσας δὲ ταῦτα ὀπίσω ἐπέτηξε τὸν κήρον ἐπὶ τὰ γράμματα, ἵνα φερόμενον κεινὸν τὸ δελτίον μηδὲν πρῆγμα παρέχοι πρὸς τῶν ὁδοφυλάκων. in Polhymnia. Coś podobnégo piſze o *Azdrubalu* lub innym Kartagińczyku, któręgo ſobie ſam nie przypominá A. GELLIUS Noct. Attic. L. XVI. C. IX. Toż o *Hamilkarze* JUSTINUS L. XXI. C. VI.

włáſzczali Babilonczykowie, *p*) liczyła zapewne tę, iż náydawniéy na jéy liściach piſywano. *q*) Od piſania na liściu u Łacinników *folium* zaczęło znaczyć liſt karty. Sybilla *Kumeyska* u Wirgiliusza zpiſywała ſwé odpowiedzi na liſtkach. *r*) Dyodor *Sycyliyczyk* świadczy o Syrakuzanach, że na obradach Narodowych, kiedy oſkarżano którégo z obywatelów o przemoc, piſano imię iego na liściu oliwy, co było ukazém pięcioletniégo wygnaniá, *s*) ztąd prawo o tém ſtanowiącé zwało ſię *Prawém Listkowém* (πεταλισμὸς od πέταλον *listek*.) Izydor Biſkup *Hiſpalſki* przytáczá wiérſzé Cynny zpiſané na liściu ślazowém. *t*)

W Indyach Wſchodnich wprzód, niżeli tam Europeyczy-

p) Βαβυλώνιοι μὲν γὰρ ὑμνοῦσι καὶ ᾄδουσιν [τὸν φοίνικα] ὡς ἑξήκοντα καὶ τριακόσια χρειῶν γένη παρέχον αὐτοῖς τὸ δένδρον. PLUTARCHUS Symposiacorum L. VI.

q) *In palmarum foliis primo ſcriptitatum.* PLINIUS Hiſt. Mundi L. XIII. C. XI.

r) *Inſanam Vatem adſpicies, quæ rupe ſub ima*
Fata canit, foliiſque notas & carmina mandat.
Quæcunque in foliis deſcripsit nomina Virgo.
Digerit in numerum, atque antro ſecluſa relinquit. VIRGILIUS Aeneidos L. III. =
Credite me vobis folium recitare Sibyllæ. JUVENALIS Sat. L. III.

s) παρὰ δὲ τοῖς Συρακουσίοις εἰς πέταλον ἐλαίας γράφεσθαι τὸν δυνατώτατον τῶν πολίτων. Biblioth. Hiſt. L. XI.

t) *Hæc tibi Aratæis multum invigilata lucernis*
Carmina, queis ignes movimus aethereos,
Levis in aridulo malvæ deſcripta libello
Prusiaca vexi munera navicula. Orig. L. VI,

kowie wprowadzili swóy papiér, pisywano pospolicie na liściach drzewa zwanégo *Musa* lub *Banan*, i na liściach palmy dzikiéy. *u*) Missyonarze Duńscy wywieźli ztamtąd Biblią pisaną na takowém liściu. W *Oxfordzie* znayduje się rękopismo Tulingańskie na liściach palmy Malabarskiéy. Na wyspach Maldywskich piszą jeszcze na liściu drzewa zwanégo *Macaraquean*. *w*) Na Wyspie *Ceylan* przed przybyciém tam Osady Hollenderskiéy pisywano na liściu drzewa *Talipot*. *x*)

Kora zpodnia drzew była daleko zdatnieysza pod pismo, niż liście lub drżeń, jak doświadczénié samo przekonać może, przeto też Starożytni na niéy pisywali zwłaszcza przed wynalezieniém Karty. *y*) Od takowéy kory zwanéy *liber*

u) *Hieronymus* OSORIUS de Rebus *Emmanuelis* Lusitaniæ Regis L. III. *Ulyssipone*. 1575.

w) *Jo:* RAY. Historiae Plantarum. T. II. L. LXXII. *Londini*. 1686.

x) KUOX. Histoire de *Ceylan*. L. III.

y) *Scriptitatum deinde in quarundam arborum libris.* PLINIUS Hist. Mundi L. XIII. C. XI. = *Scribit in recenti* (cortice vel libro) *ad duces explorator incidens literas a succo.* IDEM. L. XIII. C. IX. =

Accipe, quæ super hæc cerasus, quam cernis ad amnem,
Continet inciso servans mea carmina libro. OLYMPIUS NEMESIANUS *Carthaginensis*. Ecl. I. =

Dic age, nam cerasi tua cortice verba notabo
Et decisa feram rutilanti carmine libro. CALPHURNIUS *Siculus*. Ecl. III. =

— — — *nonnullas licet hic cantare choreas*
Et cantus viridante licet mihi condere libro. IDEM. Ecl. IV. = *Mallem Aborigenum more dictionem salutis alternæ ligno aut corticibus scri-*

lub *cortex* z) Xiążka wzięła u Łacinników swoje nazwisko, i Pisarze nazwani są *Librarii*. a) Musiano używać náyczęściéy powłoki lipowéy, i ztąd Greckié nazwisko lipy φίλυρα obrócone zostało do oznaczania listu czyli arkusza, jakich garść papiéru Egiptskiégo (*scapus chartæ*) za Pliniusza *Starszégo* trzymała 20, a poźniéy 10. Dáwni Niémcy musieli barzo pospolicie pisywać na korze lub táblicach bukowych, ztąd u nich Xiążka má dotąd nazwisko Buch. b) Na ko-

bere. SYMMACHUS L. IV. Epist. XXXIII. = *Et Martiorum quidem Vatum divinatio caducis corticibus inculcata est.* IDEM. L. IV. Epist. XXXIV. = εἴθε ὦ δένδρα καὶ νοῦς ὑμῖν γένοιτο καὶ φωνὴ, ὅπως ἂν εἴπητε μόνον, Κυδίππη Καλὴ, ἤγουν τοσαῦτα κατὰ τῶν φλοιῶν ἐγκεκολαμμένα φέροντε γράμματα. ARISTAENETUS. L. I. Epist. X.

z) *Trunci obducuntur libro aut cortice, quo sint a caloribus & frigoribus tutiores.* CICERO L. I. de Natura Deorum. =

— — — — *Huc aliena ex arbore germen*
Includunt, udoque docent inolescere libro. VIRGILIUS Georgic. L. II.
Mollia cinguntur tenui præcordia libro. OVIDIUS Μεταμορφώσεων L. I.

= *Ita librum arboris inolescere sinito.* L. JUNIUS MODERATUS COLUMELLA De Arboribus L. V. C. X. = *Liber est interior tunica corticis, quæ ligno cohæret; in qua scribebant antiqui.* ISIDORUS. Orig. L. VI.

a) *Nam & rudes Italiæ homines, quos Ennius Cascos appellat, qui sibi, ut in Rhetoricis Cicero ait, ritu ferino victum quærebant, ante chartæ & membranarum usum aut in dolatis e ligno codicillis aut in corticibus arborum mutua epistolarum colloquia missitabant. Unde & portitores earum tabellarios & scriptores a libris librarios vocavere.* HIERONYMUS ad Nicæam Hypodiaconum. = *Hinc & priscorum opuscula libros appellavit antiquitas. Nam hodie quoque librum virentis ligni vocitamus exuvias.* MAGNUS AUR. CASSIODORUS. Variarum XXXVIII.

b) *Justus* LIPSIUS Instit. Epist. C. I. *Antverpiæ.* 1637. = *Jo: Georgii* WACHTERI Glossarium Germanicum in Buch.

rach drzewnych widziano w Starożytnóści zpiſane całe dzieło DYKTYSA *Kreteńczyka*. c) Tak jeſzcze widzieć możná na korze przepiſané właſną RUFINA ręką Xięgi JOZEFA FLAWIUSZA *Żydowina*, i jedno z rękopiſm Malabarſkich znáydujące ſię w Bibliotece Eſkuryalnéy.

W tym wydziale płótno, tylé innych użytków dające Starożytności, poſtrzégá ſię doſyć zwyczaynym materyałém pod piſma. Brachmanowie Indyyſcy barzo dáwno malowali ſwé piſmą na ręcznikach. d) W *Egiptcie* wyborny gatunek płótna zwany *biſior* (*Byſsus*) wyrábiany na ſzaty i przepaſki dla Kapłanów IZYDY, zwanych ztąd *płótniastemi*, e) okryty bywáł hieroglifami, jak wſpominá APULEJUSZ przyſtrojony pod czas ſwojégo przyſtępu do ich Tajemnic. f) Mógł mieć podobné użycié biſior w innych Narodach, którym go obficie i długo doſtarczáł *Egipt*. g) W ſamych Piſarzach Rzymſkich znaydujemy liczne wzmianki o piſmach

c) Q. SEPTIMIUS in Epiſtola Hiſtoriæ Belli Trojani præpoſita.

d) *Brachmanes literas non ceris, nec libris, ſed in syndonibus fullatis coloribus effinxere.* ALEXANDER ab ALEXANDRIS Gen. Dier. L. II. C. XXX.

e) *Nunc Dea linigera colitur celeberrima turba.* OVIDIUS. Μεταμ. L. I. = *Qui grege linigero circumdatus & grege calvo.* JUVENALIS. Sat. L. II. = *Linigeri fugiunt calvi ſiſtrataque turba.* MARTIALIS. L. XII. Epigr. XXIX.

f) *Quaqua tamen viſeres, colore vario circumnotatis insignibar animalibus: hinc Dracones Indici, inde Gryphi Hyperborei, quos in ſpeciem pinnatæ alitis generat mundus alter.* De Asino Aureo. L. XI.

g) *Quum ei* (Gallieno Seniori) *nunciatum eſset Aegyptum deſciviſse, dixiſse fertur, quid? sine lino Aegyptio eſse non poſsumus?* TREBELLIUS POLLIO in *Gallienis* duobus.

płóciennych. Był czas, kiedy w zwyczáy weszło na płótnie rysować pisma domowé: h) jako to listy, i) lotné wiérszyki, k) i t. d. Nadto jest wiadomo, że oszcządki przestróg Sybilli *Kumańskiéy*, po zpaleniu pod czas woyny z Marsami owych xiąg, jak chce Pliniusz *Starszy*, papiérowych, które był Tarkwiniusz *Dawny* zakupił, z wyrokami innych Sybil wraz zlané, i Urzędowi xv *Mężów* do strzeżénia i zaradzania z nich o losach Rzeczypospolitéy powierzoné pod imiéniém *Xiążek Sybillowych*, l) (*Libri Sibyllini*) zpisane były na płótnie. m) O Pamiętnikach Urzędowych na płóciennych xiążkach wielokrotnie wzmienia Liwiusz. n)

h) *Privata linteis voluminibus confici coepta.* PLINIUS Hist. Mundi L. XIII. C. XI.

i) *Stamina barbarica suspendit candida tela,*
Purpureasque notas filis intexuit albis. OVIDIUS Μεταμορφώσεων L. VI. =
— — — — *per licia texta querelas*
Edidit, & tacitis mandavit crimina telis. AUSONIUS Epist. XXIII.
= *Inveni nuper in Ulpia Bibliotheca inter linteos libros Epistolam D. Valeriani.* FL. VOPISCUS in *Aureliano.*

k) *Præter heroos, joca multa multis*
Texui pannis, elegos. SIDONIUS APOLLINARIS. L. IX. Epist. XVI.

l) DIONYSIUS *Halicarnassæus* Antiquitatum Romanarum L. IV.

m) *Monitus Cumanos lintea texta sumpserunt.* SYMMACHUS L. IV. Epist. XXXV. =
Quid meditentur aves? quid cum mortalibus æther
Fulmineo velit igne loqui? quid carmine poscat
Fatidico Custos Romani carbasus ævi? — CLAUDIANUS L. de Bello Getico.

n) *Licinius Macer Author est & in foedere Ardeatino, & in linteis libris ad Monetæ inventis.* — *In tam discrepanti editione & Tubero & Ma-*

Układy praw ku poprawie obwieszczané zpisywano na płóciennych pasach zwanych *obrusami*. o) (*mappæ*). W sławnéy Bibliotece Ulpijuszowskiéy znáydywały się xiążki płóciénné, między którémi dzienniki Aureliana. p) Powoyniki Mumiy Egiptskich hieroglifami i głoskami zapisywané, przeświadczają, że od lat 4000 płótno używané było pod pisma. W Ameryce także znaleziono malowidłá - pisma Mexykańskie na płótnie.

Ale náydogodnieyszym pismu materyałém był Papiér Egiptski robiony z gatunku trzciny rosnącéy w *Nilu*, q) zwa-

cer libros linteos Authores profitentur. — Licinio libros haud dubie sequi linteos placet, & Tubero incertus veri est. — si ea in re sit error, quod tam veteres annales, quodque magistratuum libri, quos linteos in æde repositos Monetæ Macer Licinius citat identidem Authores &c. Histor. Rom. L. IV.

o) *Æneis tabulis vel cerussatis aut linteis mappis scripta per omnes civitates Italiæ proponatur lex, quæ parentum manus a parricidio arceat.* CONSTANTIUS AUG. L. I. ad *Ablavium*. Cod. Theodos.

p) *Omnia ex libris linteis, quibus ipse* (D. Aurelianus) *quotidiana sua scribi præceperat, pro tua sedulitate condisces. Curabo autem, ut tibi ex Ulpia Bibliotheca & libri lintei proferantur.* JUNIUS TIBERIANUS apud FL. VOPISCUM in *Aureliano*.

q) *Perque papyriferi septemflua flumina Nili*
Victrices egisse naves — — OVIDIUS Μεταμορφώσεων. L. XV. =
Perdite Niliacas, Musæ! mea damna papyros. MARTIALIS ξενιῶν Epig. I. =
Melonis (Nili) *albam paginam.* AUSONIUS Epist. IV. ad *Theonem*. =
Plurima Niliacis tradunt mendacia byblis. COECILIUS SEDULIUS in Paschali Carmine.

néy *Papiér*, (Βύβλος, Δέλτος, Πάπυρος, *Papyrum*) w języku dáwnych Egiptcyan Bepirin, *r*) od teraźniéyſzych mieſzkańców *Egiptu* Berd, *s*) znanéy od poźnieyſzych Botaników pod imiéniém *Cyperus Niliaca*. *t*) Grecy wyráz βύβλος obrócili do oznaczaniá Xiążki; wyráz Δέλτος do oznaczaniá wſzelkiéy táblicy piśmiennéy, a ſzczególniéy papierowéy. U Piſarzów Rzymſkich wyraz *Papyrum* oznaczał roślinę papiérową, a wyrazy *Charta*; *Papyrus* oznaczały zwyczáynie wyrobioną pod piſmo tęż roślinę. *u*) *Charta* oznaczała także Xiążkę. *w*)

r) Scala Coptica in Naturæ & Scripturæ Concordia. *Lipsiæ*. 1764.

s) MONTFAUCON. Diſsertation ſur la plante appellée *Papyrus*. dans les Mem: de l' Acad. des Inſcr. de *Paris*. T. VI.

t) *Andreas* CESALPINUS de Plantis. *Florentiæ*. 1583.

u) *De Republica breviter ad te ſcribam, jam enim charta ipſa ne nos prodat, pertimeſco*. CICERO ad *Atticum* L. II. Epiſt. XX. = *Velim Cæcilio papyre! dicas Veronam veniat*. — — C. VAL. CATULLUS ad *Cæcilium* = *Invitus invito* (Burrho) *cum chartam protuliſtet, traderetque, exclamaſti: Vellem neſcire literas*. SENECA de Clementia L. II. C. I. = *Priusquam digrediamur ab Aegypto, & papyri natura dicatur, cum chartæ uſu maxime humanitas vitæ conſtet, & memoria*. PLINIUS Hiſtoriæ Mundi L. XIII. C. XI.

w) *Chartæ quoque, quæ priſtinam ſeveritatem continebant, obſoleverunt*. CICERO pro *Cælio*. =
Scribendi recte ſapere eſt & principium & fons
Rem tibi Socraticæ poterint oſtendere chartæ. HORATIUS in Arte Poet. =
Admittas timidam brevemque chartam. MARTIALIS L. V. Epigr. VI. =
At chartis nec furta nocent, nec ſæcula præſunt,
Solaque non norunt hæc monumenta mori. IDEM. L. X. Epigr. II. = *Chartis legatis papyrum ad chartam non contineri*: ULPIANUS in D.

Wielokrotnė użytki papiérowéy rośliny, które musiały bydź znané po części jeszcze przed MOYŻESZEM, *x*) i między którémi można było mieć pokarm, napóy, odziénié, obuwie, szałásze, naczyniá, rogóżki, czółna, liny, żagle, opał, wieńce Bogów, xiążki, *y*) a nawet lekarstwa, *z*) opisuje TEOFRAST; *á*) sposób zaś robiéniá z niéy karty pisarskiéy PLINIUSZ *Starszy*. *b*)

Trudno jest poszlakować epokę, w któréy zaczęto robić Kartę Papiérową w *Memfis*; *c*) nie wiadomo jest nawet, kiedy tak ważné rękodziéło zaczęto naśladować w *Syryi*,

x) „ *Alić Córka Faraona idzie, żeby się opłokała w rzéce,* (Nilu) *a Frau-* „ *cymer jéy przechadzáł się po brzegu nad rzeką. Ona gdy uyźrzała ko-* „ *szyk w rogozinie,* (papiérze) *posłała poń jednę z służebnic swoich.* „ EXOD. Rozd. II. w. 5. Że tu przez rogozinę przy *Nilu* oznacza się trzcina papiérowa, dostrzegł to S. HIERONIM, który tak przekłádá to mieysce in Vulgatis: — *Descendebat filia Pharaonis, ut lavaretur in flumine,* (Nilo) *quæ cum vidisset fiscellam in papyrione, misit unam e famulabus suis.*

y) *Papyrum ergo nascitur in palustribus Aegypti, aut quiescentibus Nili aquis, ubi evagatæ stagnant — — semine nullo, aut usu ejus alio quam floris ad coronandos deos. Radicibus incolæ pro ligno utuntur, nec ignis tantum gratia, sed ad alia quoque utensilia vasorum. Ex ipso quidem papyro navigia texunt, & e libro vela tegetesque, necnon & vestem atque stragula, & funes. Mandunt quoque crudum decoctumque succum tantum devorantes. — præparantur ex eo chartæ. &c.* PLINIUS L. XIII. C. XI.

z) COLUMELLA L. VI. C. DI. — PEDACIUS DIOSCORIDES L. I. C. CXVI.

a) De Historia Plantarum. L. IV. C. IX.

b) Hist. Mundi. L. XIII. CC. XI. & XII.

c) *Chartarum usum primum Aegyptus ministravit cæptum apud Memphiticam Urbem.* ISIDORUS. Orig. L. VI.

gdzie także obficie rodził fię podobny gatunek trzciny. *d*) Barzo dáwno od mieyfca krzewiénia fię papiéru wzięło imię miasto Fenickié *Biblos* między *Ortozyą* i *Sydonem*, a Stolica tego kraju, zwana niegdyś *Tyr*, wielokrotnie odnáwianá, nazwaná była naoftatek *Charta* od fabryki papiérowéy. Mufiała tam bydź jednak poźno naśladowana, gdyż trzciny papiérowéy rofnącéy w *Eufracie* dopiéro za czafu Tytusa doświádczono, że była zdatná do wyrobiénia na kartę. *e*)

Myli fię Warro u Pliniusza *Starfzégo* odnofząc wynalazek Karty Egiptfkiéy do czafu, kiedy Alexander W. zakłádał *Alexandryą* na brzegu Afryki. Pliniusz barzo przekonány, że jefzcze przed Numą znany był papiér pod pifma, dowodzi przeciw Warronowi z dáwnych Pifmienników prawości Xiąg Numy i iednéy z Xiąg Sybilli *Kumańfkiéy* na papiérze, *f*) Gilandyn okázáł, że na papiérze Egipt-

d) *Nafcitur* (papyrum) *& in Syria, circa quem odoratus ille calamus, lacum.* PLINIUS Hift. Mundi L. XIII. C. XI.

e) *Nuper & Euphrate nafcens* (papyrum) *circa Babylonem intellectum eft eundem ufum habere chartæ.* IDEM. L. XIII. C. XI.

f) *Ingentia exempla contra Varronis fententiam de chartis reperiuntur. Namque Cafsius Hemina vetuftifsimus Author Annalium quarto eorum libro prodidit Cn. Terentium Scribam agrum fuum in Janiculo repaftinantem offendifse arcam, in qua Numa, qui Romæ regnavit, fitus fuifset. In eadem libros ejus repertos P. Cornelio L. F. Cethego. Baebio Q. F. Pamphilo COSS. ad quos a regno Numae colliguntur D XXX V. anni, & hos fuifse e charta majore etiamnum miraculo, quod tot infofsi duraverunt annis, quapropter in re tanta, ipsius Heminæ verba ponam. ,, Mirabantur alii, quomodo illi libri durare potuifsent, ille*

ſkim piſali PLATO, ALCEUSZ, ANAKREON i inni Uczéni Wieku nawet IV i V przed Erą Chrześciiańſką. *g*) GALEN świadcząc, że TESSALUS Syn HIPPOKRATESA znalazł dziéła Oycowſkié, wyraźnie piſzé, że te dziéła były na ſkórach lub na papiérze. *h*) Umowa małżéńſka między TOBIASZEM *Młodym* i SARĄ Córką RAGUELA muſiała bydź na papiérze zapiſaná, jak okazują wyrazy Piſma. *i*) Równie z wyrazu

„ *ita rationem reddebat: lapidem fuiſse quadratum circiter in media* „ *arca vinctum candelis quoquoverſus, in eo lapides libros inſuper im*„ *positos fuiſse, propterea arbitrarier tineas non tetigiſse. In his libris* „ *ſcripta erant Philoſophiæ Pythagoricæ, eoſque combuſtos a Q. Pætilio* „ *Prætore, quia philoſophica ſcripta eſsent.* „ *Hoc idem tradit L. Piſo Cenſorius primo Commentariorum, ſed libros ſeptem Juris Pontificii, totidemque Pythagoricos fuiſse. Tuditanus decimo tertio Numae decretorum fuiſse. Ipſe Varro antiquitatum humanarum libro ſexto. Antias ſecundo duos Pontificales Latinos, totidemque Græcos præcepta Philoſophiæ continentes. Idem tertio ponit, quo comburi eos placuerit. Inter omnes verò convenit, Sibyllam ad Tarquinium Superbum tres libros attuliſse, ex quibus igni duo cremati ab ipſa, tertius cum Capitolio Syllanis temporibus. &c.* Hiſt. Mundi L. XIII. C. XIII. — Tu oſtrzédz należy, że *Pitagoras*, o którégo Filozofii rzecz bydź miała w Xięgach po *Numie* pozoſtałych, nie był ow sławny Filozof *Pitagoras* rodém z *Samos*, który żył w wieku VI przed Erą Naſzą, ale inny tego imiénia Filozof *Lacedemończyk* wſpółczeſny *Numie*, jak uważa PLUTARCH in *Numa*.

g) *Melchioris* GUILANDINI Commentarius in Tria Caji Plinii Majoris de Papyro Capita. Membr. II. *Ambergæ*. 1613.

h) *ὁμολόγεται γὰρ ἂν ἤδη ϰ̓ ταῦτα συνθέιναι Θεσσαλὸν τὸν Ἱπποκράτȣς υἱὸν τὰ μὲν ἀυτȣ̃ τȣ̃ πατρὸς ἐν διφθέραις τισὶν ἢ δέλτοις εὑρόντα ὑπομνήματα, προσθέντα δὲ τινα ἀυτὸν ϰ̓ ȣ̓κ ὀλίγα.* L. III. *περὶ δυσπνοίας.*

i) I *wziąwſzy kartę liſtu uczynili ſpiſek małżeński.* TOB. Rozdz. VII. w. 16.

Greckiéy Pieśni *o woynie żab z myszami*, wniéśćby można, że Autór tego dowcipnégo dziéłka, czyli to był sam Homer, czy inny jego Współimiénnik, układał jé na papiérze. *k*) Wydoskonalénié Karty Egiptskiéy mogło dopiéro nastąpić pod pierwszymi Ptolomeuszami, i w rzeczy saméy przypuścić to trzeba, ale iéy wynalazék musiał bydź nie równie dáwnieyszy. Sama drogość papiéru mogła go czynić rzadkim barzo długo, jak potwiérdza przykład Kleantesa, który dlá ubostwa nie będąc w stanie kupić karty, na cegle wołowym rogiém rysował nauki słyszané w Szkole Zenona. *l*)

Handel papiérowy musiał się upowszechnić, gdy powstała w *Rzymie* samym wyborna Papiérnia u *Fanniuszów*. *m*) (*Officina Fanniana*) Pisarze Złotégo Wieku tak dostatkiém papiéru mieli, iż go z łatwością dostawali náywięcey piszący. Miał go nawet Owidyusz na wygnaniu między Gietami. *n*) Tak wielé zaś zpotrzebowano go za Augusta samégo, iż go zabrakło pod Tyberyuszem; ztąd powstał rozruch w *Rzymie*, któréń Senat przymuszony był uspoko-

k) — — — — — ἕινεκ᾽ ἀοιδῆς
Ἣν νέον ἐν δελτοισίν ἐμοῖς ἐπὶ γόνασι θῆκα. In Batrachomyomachia.

l) *τὄτον φασὶν ἐις ὄστρακα βοῶν ὠμοπλάταις γράφειν, ἅπερ ἤκȣεν ἀπ᾽ ἀυτȣ̃ Ζήνονος ἀπορίᾳ κερμάτων ὥστε ὠνήσασθαι χαρτία.* DIOGENES *Laertius in Cleanthe.*

m) *Excepit hanc* (Hieraticam) *Romæ Fannii sagax officina, tenuatamque curiosa interpolatione principalem fecit e plebeja & nomen ei dedit.* PLINIUS Hist. Mundi L. XIII. C. XII.

n) *Ipsaque cæruleis charta feritur aquis.* Tristium L. I. Eleg. XII.

ić wyznaczéniem Rożjemców do wydzielánia każdému papiéru w miarę potrzeby. *o*)

Na początku Wieku II znowu powſtały i rozmnożyły ſię Papiérnie zwłaſzcza w *Egiptcie*. Wopiskus zachowáł nám liſt Hadryana Céſarza do Sewerуna Konſulá, w którym między ważnémi rękodziełmi *Alexandryi* policzoné ſą papiéry, jako wielé rąk zatrudniające. *p*) Antoninowie barzo zaſilali to użyteczné rękodziéło, i wtedy Plutarch dziwił ſię mnoſtwu piſm, które *Nilu* z papiéru ogołocić nié mogły. *q*) Ku końcowi Wieku III jeſzcze odbyt papiéru po całém Pańſtwie Rzymſkiém, to jeſt, po całym niemal znanym na ow czas świecie tak był znaczny, iż Aurelian wieczny podatek od niego uſtanowił, *r*) a Firmus chlubił ſię, mówiąc o dochodzie z karty Egiptſkiéy, że mógł woyſka ſwoje ſamym papiérém i klejém wyżywić. *s*) Gdy

o) *Factumque jam Tiberio Principe inopia chartæ, ut a Senatu darentur arbitri diſpenſandi, alias in tumultu vita erat.* PLINIUS Hiſt. Mundi L. XIII. C. XIII.

p) *Alii vitrum conflant, ab aliis charta conficitur, alii linyphiones ſunt, podagrosi, quod agant, habent, cæci, quod faciant, ne chiragrici quidem apud eos otiosi vivunt.* In *Saturnino* inter Hiſtoriæ Auguſtæ Scriptores VI.

q) ὐκ ἐπιλιπεῖν ἔδει πρώτερον φέροντα βύβλυς τὸν Νεῖλον ἢ τύτυς ἀποκαμεῖν γράφοντας περὶ ἀυτῶν; Adverſus *Colothem.*

r) *Vectigal ex Ægypto Urbi Romæ Aurelianus vitri, chartæ, lini, ſtupæ, atque anabolicas ſpecies æternas conſtituit.* FL. VOPISCUS in *Aureliano.*

s) *Et tantum habuiſse perhibetur de chartis, ut publice ſæpe diceret exercitum ſe alere poſse papyro & glutina.* IDEM in *Firmo.*

P

potém krzew papiérowy nie zawſze ſię udawał, a podatki od papiéru były zbyt uciążliwé, zaczął upadać papiérowy handel na końcu Wieku v, właśnie przy zchyłku Państwa Rzymián, i chociáż TEODORYK Król Włoſki zniósł podatek zwany Χαρτατικὸν na towar tak potrzebny Narodóm Oświeconym, czego winſzował w ſwym wieku całému Świátu KASSYODOR; *t*) atoli ſamokupſtwo zawſze czyniło papiér drogim, i coráz téż mniéy było Piſmienników. Barzo małé użycié było karty Egiptſkiéy w wiekach naſtępujących, a w Wieku XII zupełnie zginął kunſzt papiérniczy Egiptſki, (*Papyrotechnia Ægyptiaca*) i EUSTATYUSZ tego wieku Piſmiennik świadczy, że za jego czaſu tę kartę zarzucono. *u*)

Pokąd kwitnęły fabryki Egiptſkiégo papiéru, znane były Starożytnym między licznemi ſześć głownych gatunków. *w*)

t) *Hoc munus* (chartarum copiæ) *ſupplicantibus datum eſt, ne avare conſtringerentur ad commodum, pro quibus a largitate publica conſtabat acceptum. Ademptus eſt impudentiſsimis exactionibus locus, ſpecialiter a damnis exemit, propter quos Principis humanitas dedit.* Variarum L. XI.

u) ξυλοχαρτία ὧν ἡ τέχνη ἄρτι ἀπολείπεται. Ad Iliada. ∸ *Lud. Ant.* MURATORIUS Antiquitatum Italicarum medii ævi. T. III.

w) *Chartæ genera quam plurima ſunt: Prima & præcipua Auguſtæa regia majoris formæ in honorem Auguſti Octaviani appellata. Secunda Lybiana ad honorem Lybiæ Provinciæ. Tertia Hieratica dicta, quod ad ſacros libros eligebatur, ſimilis Auguſtæ ſed ſubcolorata. Quarta Teneotica in loco Alexandriæ, qui ita vocatur, ubi fiebat. Quinta Saltica ab oppido Salo. Sexta Corneliana a Cornelio Gallo Præfecto Ægypti primum confecta.* ISIDORUS Orig. L. VI. ∸ Chronicon Gottwicenſe L. I. Typis Monaſterii Tegernſeensis Ordinis S. Benedicti. 1732.

Inny mieli papiér pod listy, *x*) inny pod pisma zakonné, *y*) inny pod uwoje prawniczé, i pod kopijé do Xięgarń, a ten ostatni dlá ustawicznégo potrzebowania częstokroć wietki. *z*) Gatunek z náyprzedniéyszych nazywał się *Charta Hieratica*, *Augusta*, *Livia*, *Claudia*; zmieniając imię przez podchlebstwo Césarzom. Náyposledniejszy zwany *charta scabritia*, *emporetica*, służył do zawijania kupi i towarów. *a*) Mieli także gatunek *tektury* zwany *Kartą wielkokleyną*. *b*) (Μακρόκολλον) Uważano w przednich gatunkach ciénkość, tęgość, białość i gładkość. *c*) KASSYODOR jeszcze w swym wieku wychwala kartę, mowiąc, że by-

x) *Augustæ* (chartæ) *in epistolis authoritas relicta*. PLINIUS Hist. Mundi L. XIII. C. XII.

y) *Hieratica appellabatur antiquitus religiosis tantum voluminibus dicata, quæ ab adulatione Augusti nomen accepit, sicut secunda Liviæ a conjuge ejus. Ita descendit Hieratica in tertium nomen. — Primatum mutavit Claudius Cæsar. Nimia quippe Augustæ tenuitas tolerandis non sufficiebat literis — ob hoc prælata omnibus Claudia.* IDEM Ibidem.

z) *Ægyptius, papyri volumina Bibliothecis foroque texuerit.* SYMMACHUS L. IV. Epist. XXVIII. = *Igitur mihi quoque licebit scribere, quæ legas, sit modo, unde chartæ emi possint, quæ si scabræ, bibulæve sint, aut non scribendum, aut necessario, quidquid scripserimus boni malive, delebimus.* PLINIUS L. VIII. Epist. XV. ad *Juniorem*

a) *Nam emporetica inutilis scribendo involucris chartarum segestriumque in mercibus usus præbet, ideo a mercatoribus cognominata.* PLINIUS Hist. Mundi L. XIII. C. XII. = *Septima emporetica, quod ea merces involvuntur, cum sit scripturis minus idonea.* ISIDORUS Orig. L. VI.

b) *Pedalis erat mensura & cubitalis macrocollis.* PLINIUS. L. XIII. C. XII.

c) *Spectantur in chartis tenuitas, densitas, candor, lævitas.* IDEM Ibidem.

ła biała, jak śniég, a zkładana z wielkiéy liczby sztuk bez náymnieyszéy marszczki i załamu. *d*) Ale pomimo tyle zalet miała té wady, że w gatunkach przednich nié mogła bydź z obydwóch stron zapisywana, dlá przepuszczania pisma, i ztąd znané były Starym podziały na karty po jednéy tylko stronie pisane, które się zwały *wierzchopismami*, (*συγγραφαὶ*, *syngraphæ*,) a od których nazwisko zostało się zapisóm ręcznym pospolicie jednostronnym; *e*) i na karty po obydwów stronach zapisywane, jakié się zwały *spodopismami*. *f*) (*ὀπισθόγραφα*, *opistographa*, *chartæ aversæ*.) Nad to tak była znana Starym zkazitelność karty Egiptskiéy, *g*) iż

d) *Invitatrix pulchritudo chartarum affluenter dicitur, ubi exceptionis subtrahi materia non timetur. Hæc enim tergo niveo aperit eloquentibus campum, copiosa semper adsistit, & quo fiat habilis, in se revoluta colligitur, dum magnis tractibus explicetur. Junctura sine rimis, continuitas de minutiis, viscera nivea virentium herbarum, scripturabilis facies, quæ nigredinem suscipit ad decorem.* Variarum L. XI.

e) *Cujus pacti non dubitavit a quibusdam jusjurandum atque etiam syngrapham exigere.* SUETONIUS in *Cæsare*.

f) *Hac intentione tot ista volumina peregit, electorumque commentariso CLX mihi reliquit, opistographos quidem & minutissime scriptos.* PLINIUS *Junior* Epist. ad *Macrum*. =

Scribit in aversa Picens epigrammata charta,

Et dolet, averso quod facit ista Deo. MARTIALIS L. VIII. Epigr. LVII. = *Chartæ appellatio & ad novam chartam refertur & ad deletitiam, proinde etsi in opistographo quis testatus sit, hinc peti potest bonorum possessio.* ULPIANUS L. IV. D. de bonor. possess. sec. tab.

g) *Itane de me ludos facis, ut, quæ apud te injuriosius loquor, in styli caudice aut ilice pugillares censeas transferenda, ne facilis senectus papyri scripta corrumpat.* SYMMACHUS L. IV. Epist. XXXIV.

ſłuſzné ſprawiło zadziwiénié w *Rzymie* dochowanié xiążek Numy przez lat przeſzło 500. Sam Pliniusz, który ich prawość uznał, przypiſując ich ocalénie cedrowi, dziwowáł ſię dochowaniu właſnopiſm (ἀυτογράφων) Grachow aż do jégo czaſu, to jeſt, tylko przez lat 200 trwających. *h*)

Czas wſzyſtko trawiący naymniey oſzczędził piſma Starożytności na papiérze Egiptſkim. Na takim papiérze dają ſię jeſzcze widzieć náydawnieyſze piſma: Zpis mieſzkańców *Ptolemaidy Arſynoyſkiéy* Wieku II, wykopany r. 1778 w pieczarze przy *Gizzie* w *Egiptcie*, gdzie było niegdyś sławne *Memphis*, znaydujący ſię w Muzeum Welitreńſkiem *Stefana* Borgia, świeżo wydany przez Uczonégo Duńczyka Schow, *i*) *Charta Ravennas* r. 504. w Bibliotece Céſarſkiéy w *Wiédniu*, *k*) *Charta Securitatis* r. 553. odkrytá w Archiwum Szkoły Greckiey *S. Mikołaja* (*di Sani Nicolò de' Greci*) w *Wenecyi*, *l*) takaż *Charta* r. 564. w Bibliotece Królewſkiéy w *Paryżu*, *m*) Hiſtoryá Jozefa *Żydowina* w Bibliotece Ambrozyańſkiéy

h) *Ita ſunt longinqua monumenta Tiberii Cajique Grachorum manus, quæ ego apud Pomponium Secundum Vatem Civemque Clariſsimum vidi annos fere poſt CC. Jam vero Ciceronis ac Divi Auguſti, Virgiliique ſæpenumero videmus.* Hiſt. Mundi L. XIII. C. XII.

i) Charta Papyracea Muſei Borgiani Velitris, qua ſeries Incolarum Ptolemaidis Arsinoiticæ in aggeribus & foſsis operantium exhibetur, edita a *Nicolao* SCHOW. — cum adnotatione critica & palæographica in textum Chartæ. *Romæ.* 1788.

k) *Ad. Franc.* KOLLARII Analecta Monumentorum T. I. *Vindobonæ.* 1767.

l) Deſcrizzione e Spiegazione di un antichiſsimo e ſegnalato Papiro del ſeſto ſecolo ora ſcuoperto e pubblicato in *Vinegia* da *Girolamo* ZANETTI. 1763.

m) *Joannes* MABILLON in Supplemento de Re Diplomatica. *Parisiis.* 1709.

w *Medyolanie*, i przeſzło ſto rożnych uwojów odkopanych w *Herculanum* zalanem lawą *Wezuwiuſza* pod TYTUSEM, dawnieyſzych niż wſzyſtkie inne, lecz naybardziéy uſzkodzonych. Rękopiſmo Liſtów S. AUGUSTYNA w Opactwie *S. Germana* w *Francyi*, którému dają lat przeſzło 1100, i w którym widzieć karty papiéru Egiptſkiégo przekładané pergaminowémi, okazuje doſtatecznie, że muſiano téy oſtrożności używać w xiążkach papiérowych; inaczéy jeden wiek mógł jé niſzczyć.

Rękodzieło téy karty dało zapewne pochóp do robiénia papiéru z bawełny i jedwabiu miéſzanégo zwanégo *Kartą bawełnianą* lub *bławatną*, (*χάρτη βομβυκινὸς*, *charta bombycina*, *bambacina*, *cuttunea*, *damaſcena*,) którey wynalazek odnoſi MONTFAUCON do Wieku IX. *n*) Mógł on zaſtąpić niedoſtatek, a nawet niedogodność karty Egiptſkiéy. Greckié Rękopiſma często ſię zdarzá widzieć w Bibliotekach na bawełnianym papiérze zwłaſzcza z Wieku XIII i XIV, ale barzo rzádko Łacińſkié.

Epoka odkrycia naſzégo lnianégo lub ſzmaciennégo papiéru dotąd nie jeſt doſtatecznie wiadoma. MEERKMAN, który założył był nadgrodę dlá tego, coby odkrył tak ważną epokę, radził jéy ſzukać pod latami 1250. 1270. i 1302. *o*) MONTFAUCON mieści ją w Wieku XII. Niektórzy pomykają ją aż do Wieku VIII zapewne wzorami papiéru bawełnianégo lub jedwabnégo zwiédzieni. *p*) Pomi-

n) Palæographia Græca. *Pariſiis*. 1708.

o) Admonitio de Chartae Noſtratis Origine. *Rotterodami*. 1761.

p) D. ORLANDO. Dell' Origine della Stampa. apud MONTFAUCONIUM.

mo prace, które podjęli w dociekaniu téy epoki Uczeni Mężowie: Breitkopf, von Murr, Astle i Beckman, nikt jeſzcze dotąd nie przywiodł ani jednégo wzoru karty z papiéru lnianégo, któráby uznana była powſzechnie za poprzedzającą Wiek xiv.

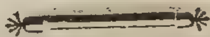
W roku bieżącym powſtało dwóch Niemieckich Uczonych, którzy świéżo zapuścili ſię w poſzukiwanié nieodkrytéy epoki, i którzy obrócili na ſiebie baczność Towarzyſtw Akademickich. *Jerzy* Wehr w *Hannowerze* nié mogąc z pewnością okryślić czaſu i mieyſca wynalazku papiéru lnianégo, má ſilné pobudki do przekonaniá ſię, że muſiáł już bydź znany w roku 1308. *q*) *Ján* Schwandner Piérwſzy Bibliotekarz Céſarſki w *Wiédniu* podaje pod roztrząśniénié Powſzechności *Diploma* Wieku xiii, podług Jego przeświadczénia na papiérze lnianym. *r*) Zprawdzenie dowodów w tym celu zoſtaje jeſzcze zawiéſzoné.

Chińczykowie mają więcéy gatunków papiéru, niż ktorykolwiek w świecie Naród. Robią oni go z kór drzew i włokién krzewów rozmaitych. Każdá tam Prowincyá wyrábiá kartę z ſzczególnégo rodzaju rośliny. *s*) Náypoſpo-

q) G. F. WEHRS. Vom Papier und den vor der Erfindung deſſelben üblich geweſenen Schreibmaſſen. Hannover. 1788.

r) Chartam lineam antiquiſsimam omnia hactenus producta ſpecimina ætate ſua ſuperantem ex cimeliis Bibliothecæ Auguſtæ Vindobonensis omnium Europæ Eruditorum judicio exponit *Joannes Georgius* SCHWANDNERUS &c. *Vindobonæ*. 1788.

s) Encyclopédie, des Sciences, des Arts & des Métiers à l' article: *Papier de la Chine.*

litſzá jeſt z włokién trzciny zwanéy *Bambus*, i z kóry drzewa zwanégo *Kuchou*. Jeſt oná tak ciénka, iż tylko po jednéy ſtronie na niéy piſać można. Spoſób robiénia jéy opiſuje Du Halde. *t*) Wzory Papiéru Chińſkiégo nie ſą rzádkié w Europie, i możná go widzieć około 40 gatunków. Rękodziéło papiéru w *Chinach* kwitnie od niepamiętnych czaſów. Martini twiérdzi, że wynalezioné było dopiéro pod panowaniém Hanów na lat 160 przed CHRYSTUSEM, i że przedtém piſywano tam na atłaſach. *u*)

Siamczykowie robią dawno z kóry drzewa zwanégo *Pliokkloï* dwa gatunki papiéru biały i czárny, obydwa chropawé, a tak grubé, iż na nich z obydwóch ſtron piſują. Japończykowie mają papiér czworaki z cztérech gatunków drzew różnych. Náypoſpolitſzy i náylepſzy jeſt z krzewu właściwie papiérowégo zwanégo ich językiém *Kaddsi*, *w*) ale możnaby ręczyć, że zawſze dogodnieyſzym i trwalſzym nad ſtarożytné i dziſieyſzych Wſchodnich Narodów karty znaydzie ſię naſz papiér ſzmácienny, pokąd utrzymywać ſię będzie jego rękodziéło tak dziś wydoſkonaloné, jak go wyſtawił w uczonéy Dyſsertacyi De la Lande. *x*)

Z wydziału Zwiérzęcégo używali Starożytni pod piſma na ſam przód niewyprawnych ſkór zwiérząt z włoſa tylko oſtrzyżonych, i to tak dáwno, ják zaczęto piſać inkau-

t) Deſcription de la Chine T. II.

u) Hiſtoriæ Sinicæ Decas.

w) Recueil des voyages de KOEMPFER. *Londres* 1736.

x) Deſcription de l'Art de faire le papier. *Paris*. 1761.

ſtém. Jończykowie zdawien piſzący na ſkórach kozłowych i baranich, nazywali xiążki *ſkórami. y)* U Dyodora *Sycyliyczyka* piſma Biblioteki Królów Perſkich, z których zbiérał ſwoją Hiſtoryą Ktezyasz, nazwané ſą *ſkóry Królewſkié, z)* (*βασιλικαὶ διφθέραι, pelles regiæ.*) Nazwiſko *ſkór* zoſtało ſię długo ſamym nawet pergaminóm. *a)*

Jedna z naydawniéyſzych xiążek Greckich w *Kolchidzie o robiéniu złota przez Chémią* czyli raczéy *przez Alchimią* była piſaná na ſkórach baranich; a tę xiążkę Poetowie báyką *o wyprawie Argonautów na zdobycz Złotego Runa* oſłonili. *b)* Przymiérzé między Rzymianami i Gabińczykami zpiſané było na ſkórze wołowéy w koło wyciętéy, którą dlá kſztáłtu *puklerzem* nazwano. *c)* Na takowych niewy-

y) καὶ τὰς βίβλους διφθέρας καλέουσι ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ Ἴωνες, ὅτι κοτε ἐν σπάνει βίβλων ἐχρέωντο διφθέρῃσι αἰγείῃσι τε καὶ οἰείῃσι· ἔτι δὲ καὶ τὸ κατ' ἐμὲ πολλοὶ τῶν βαρβάρων ἐς τοιαύτας διφθέρας γράφουσι. HERODOTUS *Halicarnaſsæus in* Terpsichore.

z) οὗτος [Κτήσιας] οὖν, φησιν, ἐκ τῶν βασιλικῶν διφθέρων, ἐν αἷς οἱ πέρσαι τὰς παλαιὰς πράξεις κατά τινα νόμον εἶχον συντεταγμένας πολυπραγμονῆσαι καθ' ἕκαστα καὶ συνταξάμενον τὴν ἱστορίαν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐξενεγκεῖν. Biblioth. Hiſt. L. I.

a) Quid ego tibi de Varrone reſcribam, quatuor διφθερίαι ſunt in tua poteſtate. CICERO ad *Atticum* L. XIII. Epiſt. XXIV.

b) Guidonis PANCIROLLI Rerum Memorabilium. L. II. Tit. 13. *Ambergæ.* 1621. = *Jacobi* MARTORELLI de Theca Regia calamaria ad L. I. παρέργον. C. I.

c) Clypeum ob rotunditatem veteres corium bovis appellarunt, in quo Romanorum fædus cum Gabiis foret deſcriptum. FESTUS de Verborum Significatione ſub C.

prawnych ſkórach znáyduią ſię napiſané dwie xięgi Ezdrasza w Bibliotece Dominikańſkiéy w *Bononii.* *d*)

Pergamin był w tym wydziale náyſzacownieyſzym materyałém pod piſma. Zwany był równie u Greków jak u Łacinników *powłoką zwierzęcą*, (*μεμβράνα membrana*,) a nazwiſko *Pergaminu* dané mu od Miaſta *Pergamu*, gdzie náyprzedniéy wyrábiany bydź zaczął. *e*) Warro był zdaniá, że dopiéro wtedy był znaleziony, kiedy Ptolemeusz *Epifanes* przez zazdrość, ażeby Biblioteka Pergameńſká nie była rozſzérzoná, zabronił wywozić papiér Egiptſki za granicę; a Eumenes II wſkrzeſił rękodzieło pergaminów, ażeby jego Biblioteka w niczém nie uſtępowała Alexandryyſkiéy. *f*) Mogło bydź zaiſte, że w owym czaſie, gdy ſię pomnażały w piſma dwie náyſławnieyſze Biblioteki, podwojono práce około pergaminu; atoli już dáwniéy muſiáł bydź w wyſokim ſtopniu przedniości, gdyż święté Żydów xięgi od Arcykapłana Eleazara Ptolomeuszowi *Filadelfowi* przyſłané, które LXX Tłumaczów na język Grecki wyłożyli, na tak wybornym były pergaminie, iż Kró-

d) *Bernardus* MONTFAUCON in Diario Italico. *Pariſiis*, 1702.

e) *Chartam defuiſse non puto Ægypto miniſtrante commercia. Et ſi alicui Ptolemæus maria clausiſset, tamen Rex Attalus membranas a Pergamo miſerat, ut chartæ pellibus penſarentur. Unde & Pergamenarum nomen ad hunc uſque diem tradente ſibi invicem poſteritate ſervatum eſt.* HIERONYMUS Epiſt. XXXVII. *ad Chromatium, Jovinianum & Euſebium.*

f) *Mox æmulatione circa Bibliothecas Regum Ptolemæi & Eumenis, ſupprimente chartas Ptolemæo, idem Varro membranas Pergami tradidit repertas.* PLINIUS Hiſt. Mundi. L. XIII. C. XI.

la w zádziwiénié wprawiły, *g*) a nawet przyznać trzeba, że zachowanié pism náystarożytnieyszych przed wyrábiániém papiéru skorom czyli pergaminóm winniśmy.

Jakkolwiek zaś upowszechnioné było użycié papiéru Egiptskiégo do pism codziénnych, zawsze jednak przekładano pergamin pod dziéła ważné i zachowaniá godné. Paweł Apostół zalécając, w wtorym swym Liście Tymoteuszowi, żeby mu przyniósł xiążki z *Troady*, upominał go náytroskliwiéy o pergaminy. *h*) Robiono pergamin biały, szarłatny i żółty. Tén ostatni był náypospolitszy, *i*) i po jednéy tylko stronie farbowany. *k*)

Oprócz zwykłégo rozchodu Pergaminu na xiążki, znacznie był potrzebowany w Starożytności na ow gatunek Przypomków kretą biélonych, któré, jak się domyślać należy, laską glinki farbistéy lub ołowiu pisywane były, i na których mogły się powtárzać pisma tylé razy, ilé się po-

g) FL. JOSEPHUS Antiquitatum Judaicarum. L. XIII. C. II. = ARISTEAS de LXX. Interpretibus.

h) „ *Idąc przynieś mi z sobą i xięgi, a náywięcéy pergaminy.* ad TIMOTHEUM Rozdz. IV. w. 13. [ἐρχόμενος φέρε καὶ τὰ βιβλία, μάλιστα δὲ τὰς μεμβράνας.

i) *Si qua aliunde putas rerum expetenda tuarum*
Præsidia, atque ideo croceæ membrana tabellæ
Impletur — — — — — JUVENALIS Sat. L. III.

k) *Membrana aut candida aut lutea aut purpurea fuerunt, candida exsistunt naturaliter, luteum membranarum bicolor est, quod a confectore una tingitur parte idest crocatur, de qua Persius: Jam liber & positis bicolor membrana capillis.* ISIDORUS Orig. L. VI.

dobało dáwné zmazać a nowé zaryſowáć. Zwané były takié przypomki *Odcierkami. l)* (*παλίμψεστοι* od *πάλιν* *znowu* i *ψάυειν* *ſkrobać*, *tabellæ gypſatae*, *chartæ deletiles*, *palimpſesti.*) Podobnież pod krótkié napiſowé wykazy, jakié ſłużyły do oznaymowaniá widowiſk, do wſkazów oſobóm pewnych należytości, do znakowaniá towarów, naczyń i t. d. zwané podług różnych okoliczności *biáłka*, *obwieſtki*, *zkazówki*, *m)* (*λευκώματα*, *προγράμματα*, *πιττάκια*, *alba*, *programmata*, *pittacia*, *indices*, *brevia*,) nie papiéru, który przez ſwą kruchość tamowałby był pośpiech w przypádku rozmnáżaniá takowych napiſów, i nié mogłby bydź długo trwa-

l) *Nam quod in palimpſeſto, laudo equidem parſimoniam, id miror, quid in illa chartula fuerit, quod delere malueris, quam hæc ſcribere* CICERO Fam. L. VII. Epiſt. XVIII.

m) *ἐισελθὼν ποτε ἡμιξύρητος ἐις νέων συμπόσιον, πληγὰς ἔλαβε· μετὰ δὲ ἐγγράψας τὰ ὀνόματα ἐις λευκώμα τῶν πληξάντων περϊῄει ἐξεμμένος.* DIOGENES *Laertius* in *Diogene Cynico.* = *Jiſque imperes, ut ſumant membranulam, ex qua indices fiant.* CELSUS L. VII. C. VII. = *Allatæ ſunt amphorae vitreae diligenter gypſatae, quarum in cervicibus pittacia erant affixa cum hoc titulo: FALERNUM. ANNORUM. C.* PETRONIUS in Satyrico. = *De promovendis etiam ſibi adnotabat, & perlegebat cuncta pittacia.* AEL. LAMPRIDIUS in *Alexandro Severo.* = *Breve nominum conſcripsit. — ac breve omnibus legit.* FL. VOPISCUS in *Aureliano.* = *Edici juſsit & programma in parietibus fixit.* VULCATIUS GALLICANUS in *Avidio Caſsio.* = *Suſceptor antequam diurnum pittacium authenticum ab Actuaris ſuſceperit, non eroget.* IMPP. VALENTINUS & VALENS L. XI. C. Theodos. De Erog. Milit. annonæ. = *Titulus Crucis CHRISTI Servatoris barbare τίτλος dictus, qui γνησίως audiret πιττάκιον. Jacobus* MARTORELLI de Theca Regia Calamaria L. I. C. V.

łym w ſklepach, piwnicach i t. d. lecz pergaminu używano. Pod wſzelkié także ryſunki pergamin był zgodnieyſzy niż papiér. *n*)

Jedwabie pod piſma, jako ſnowy robaków, mieſzczą ſię w wydziale zwiérzęcym. Wzmiéniłém wyżéy o mieſzaniu jedwabiu z bawełną w gatunkach papiéru wiekóm ſrzednim znanégo. W Starożytności Wſchodnié Narody doſyć często piſywały na bławatach, ſzczególniéy zaś Perſowie, ztąd Rzymianie i Grecy, gdy czaſem piſywali na jedwabnych tkaninach, wyznawali tén zwyczáy obcym. *o*)

Z tegoż wydziału mieli jeſzcze Starzy kość ſłoniową, któréy majętnieyſi używali na przypomki. *p*) Dwie tábliczki ſłoniowé złożoné razém zwały ſię Δίπτυχον, *pugillar bipatens, q*) *Dwoyfałd*; trzy: Τρίπτυχον, *pugillares tripli-*

n) *Metium Pomposianum, quod habere imperatoriam genesin vulgo ferebatur, & quod depictum orbem terræ in membranas concionesque regum ac ducum ex T. Livio circumferret — — interemit.* SUETONIUS in Domitiano. — *Aſſiſtebant fabri ædium complures balneis novis moliendis adhibiti; oſtendebantque depictas in membranulis varias ſpecies balnearum.* A. GELLIUS Noct. Attic. L. XIX. C. X.

o) *Tu etiam ſericis voluminibus Achæmenio more infundi literas meas præcipis.* SYMMACHUS L. IV. Epiſt. XXXIV.

p) *Languida ne triſtes obſcurent lumina ceræ,*
Nigra tibi niveum litera pingat ebur. MARTIALIS Ἀποφορήτων Epigr. V. Pugillares Eburnei.

q) *Puer notarum præpetum!*
Solers miniſter! advola,
Bipatens pugillar expedi. &c. AUSONIUS ad ſuum velociſsime excipientem Epiſt. CXXXVII.

ces, *r*) *Troyfald* i t. d. Takich przypomków zabytki znáydują się jeszcze w Muzeach Starożytnosci. *s*) Na słoniowe tábliczki zapisywano niegdyś imiona pokoléń w *Rzymie*, i zkładano je w Kościele SATURNA. *t*) W szczęśliwych czasach Rzeczypospolitéy przenoszono na nie Zarady Senatu, a potem wyroki Césarzów. *u*) Były nawet całe xiążki słoniowé. *w*) (*Libri Elephantini*).

Nie opuszczę tu osobliwości, którą znáyduję o dáwnych pokoléniach Arábskich, że w niedostatku karty pisywali na kosciach łopatek baranich i wielbłądzych, a nawłocząc jé zapisané na sznurki, pęki z nich robili, nakształt trzosu kluczów. *x*) Jeszcze zą czasu MAHOMETA w okolicach *Meki* taki materyał był dosyć zwyczayny. *y*)

r) *Tunc triplices nostros non vitia dona putabis.* MARTIALIS. Ἀποφορήτων. Epigr. VI. Triplices.

s) Explication d' un Diptyque d' yvoire dans les Mem. de l' Acad. des Inscr. de *Paris*. T. V. = Explication d' un Diptyque singulier dans les mêmes Memoires. T. XVIII. = Diptychon Leodiense cum Commentario *Alexandri* WILTHEMII. *Leodii*. 1659. = De Diptycho Brixiano Epistola. *Turici*. 1749.

t) *Bartholomæus* MARLIANUS Topographiæ Urbis L. IV. C. XXI. *Romæ*. 1588.

u) *Diu hæc S. C. quæ ad Principes pertinebant, in libris elephantinis scribebantur.* FL. VOPISCUS in *Tacito*.

w) *Cubicula plurifariam disposita tabellis ac sigillis — — librisque Elephantidis instruxit.* SUETONIUS in *Tiberio*. = *Habet Bibliotheca Ulpia in armario sexto librum elephantinum, in quo hoc S. C. Tacitus ipse sua manu subscripsit.* FL. VOPISCUS in *Tacito*.

x) ELMACIN *Georgii* Historia Sarracenica. *Lugduni Batavorum*. 1625.

y) *Humphrey* PRIDEAUX in the Life of *Mahomet*. *London*. 1696.

W jedynym przypádku dawni Ateńczykowie pisywali na skorupach slimaczych imiona obywatelów dlá podeyźrzéniá o przewágę w władzy na dziesiociołetnié wyoyczyznienié wskazanémi bydź maiących. z) Prawo takowé nazywało się ὀςρακισμὸς, *prawo ślimacze*, i podlegali mu częstokroć náyzacnieysi i náycnotliwsi Ludzie. a)

Mabillon dokłádá na ostatek do tego wydziału pisma osobliwsze na skórach rybich, na jelitach rozmaitych zwierząt i na skorupach żółwich; b) a Zonaras wspominá o *Iliadzie* i *Odyssei* Homera zpisanych złotém c) na zwłoce 120 stóp długiéy jakiegoś płazu, którén on zowié *smokiem*, zapewné z rodzaju owych wężów Afrykańskich nadzwyczaynéy wielkości, d) z jakich czasém Césarze widowisko dlá ludu czynili. e) Te pisma miały się znaydywać w sławnéy Bibliotece Konstantynopolitańskiéy od Konstancyusza Césarza założonéy, a za Bazyliska w perzynę obróconéy przez pożar.

z) *παρὰ γὰρ Ἀθηναίοις ἕκαστον τῶν πολίτων ἔδει γράφειν εἰς ὄστρακον τοὔνομα τοῦ δοκοῦντος μάλιστα δύνασθαι τυραννεῖν τῶν πολίτων.* DIODORUS *Siculus* Biblioth. Hist. L. XI.

a) CORN. NEPOS. in *Miltiade*, *Themistocle* & *Aristide*.

b) De Re Diplomatica. L. I. C. VIII.

c) Annalium. T. II. C. XIV.

d) *Tubero in historiis scriptum reliquit, bello primo Punico Attilium Regulum Consulem in Africa castris apud Bagradam flumen positis — — — interfecti* (serpentis) *longum corium pedes C & XX Romam misisse.* A. GELLIUS Noct. Attic. L. VI. C. III.

e) *Solebat — publicare — ut rhinocerontem apud septa, tygrin in scena, anguem quinquaginta cubitorum in comitio.* SUETONIUS in *Augusto*.

§. XI.

Czém zaś piſali Starozytni i z czego zkłádał ſię ich ſprzęt piſarſki? to jeſt, co przeyźrzéć jeſzcze zoſtaje, ażeby ich kunſzt Piſania widziany był w całém ſwém świetle. Większá część tego ſprzętu wyliczoná jeſt w Zowniku Juliusza Polluxa; *f)* ale zaſtanowiénié nad niémi okazuje ſzczegolności, któré przemyſł Starożytnych céchują, i oddziélá to, co właściwie poźnieyſi w tym celu wynaleźli. *g)*

Do ryciá piſm na kamiéniach i kruſzcach twardych nie mógł bydź użyty tylko *rylec* czyli *dłóto*. (*γλυφεῖον*, *celtes*, *coelum*.) Do oraniá zaś piſm na tablicach drewnianych, a zwłaſzcza woſkiém powleczonych ſłużyło narzędzié ſaméy tylko Starożytności znajomé *styl*. *h)* (*γραφεῖον*, *στύλον*, *graphium ſcriptorium*, *ſtylus*.)

f) τῷ δὲ παιδὶ δέοντ' ἂν προσεῖναι γραφεῖον, παραγραφίδα, καλαμίδα, πύξιον — — προστεθέον δὲ τοῖς εἰρημένοις μελὰν, μελάνδοχον, καλάμους. Onomaſtici L. X. C. XIV.

g) SCHWARTZII Exercitatio de Varia Supellectile Rei Librariæ Veterum. §. 19. *Altfordii*. 1725.

h) *Cum cœperit trementi manu ſtylum in cera ducere vel alterius ſuperpoſita manu teneri, regantur articuli vel in tabella ſculpantur elementa, ut per eosdem ſulcos incluſa marginibus trahant ur veſtigia, & foras non queant evagari.* HIERONYMUS ad *Lætam* de Inſtitutione filiæ. — *Vires cum ætate diſsentiunt, — non calidi acumen ingenii frigidus ſanguis obtundit, — non tremula manus per curvos ceræ tramites errantem ſtylum ducit.* IDEM ad *Paulum Concordienſem*.

Styl piſarſki był z jednégo końca ſzpiczaſty do ryſowaniá głoſek, z drugiégo zpłaſzczony nakſztałt ſzpateli, a częſto zaokrąglony i dołkowaty nakſztałt żłobi w łyżce, jak widzieć na dochowanych w Muzeach, do zaciéraniá tego, co ſię ſzpiczaſtym końcém zaorało, gdy była potrzeba zagłádzaniá piſma. *i*) Takowé użycié ſtylu dało pochóp do dowcipnéy zagádki, *k*) a nawet do przenośni w mowie, kiedy już Starsi odwykli od óraniá na woſkach prócz w niektórych przypádkach, i kiedy ſtyl, używany od młodzi niewprawnéy w kunſztownieyſzé piſanié, ſtáł ſię właściwie godłém dziecinnéy nauki, jak to poſtrzégać możná na ſtaroświeckich nadgrobkach żaków ſtylém w rzeźbie zdobionych. Ztąd u Łacinników *stylus* oznaczá przenośnie *ſpoſób opiſaniá myśli*, *l*) tak, jak dziś w całéy Europie *pió-*

i) *Stylus ferreus alia parte, qua ſcribamus, alia qua deleamus, affabre factus eſt.* AUGUSTINUS de Vera Religione L. X. = *ego, qui me putaverim hæc abſque Philoſophis ſcire non poſse, qui meliorem ſtyli partem eam legerim, quæ deleret, quam quæ ſcriberet.* HIERONYMUS ad *Domnionem*. = W Muzeum Herkulaneńskiém oprócz ſtylów zwyczaynych, widzieć także ſtyle we dwóch ſztukach, to jeſt: oſobno *iglice*, a oſobno *zacieradła*.

k) *De ſummo planus, ſed non ego planus in imo.*
Verſor utrinque manu, diverſo & munere fungor.
Altera pars revocat, quidquid pars altera fecit. HEUMANNUS in Symposio *Lactantii*. Aenigma I. *Hanoviæ*. 1722. = Uczony SCHWARTZ w dziéle dopiéro przytoczoném pod *g*) ucieſznie się pomylił, gdy Autora tey zagádki nazwáł *Sympozyuſzém*, który się nigdy na świecie nie zjawił.

l) *Unus enim ſonus eſt totius orationis & idem ſtylus.* CICERO de Claris Oratoribus. C. LXV. = *Lucilius, qui primus condidit ſtyli naſum.*

ro, często *arare* znaczy jedno, co *pisać*, *m*) a *stylum vertere* jedno, co *pismo poprawiać* lub *odmieniać* *n*.)

W całéy Starożytności począwszy od Joba wyraźnie wspominającégo o stylu pisarskim, któréń dawni Polácy z Greckiégo nazwali *grafką*, mámy wzmianki náywięcéy o stylach żelaznych zwanych od Poetów, jak oręż, *żelazém*, *o*) (*ferrum*) i bez wątpienia od podobności do stylu pisarskiégo wziął nazwisko znany gatunek broni *stylet*. *p*) Samé nawet style pisarskié musiały bywać znacznéy wielko-

PLINIUS in Prologo Hist. Mundi. = *Affectatione & morositate nimia obscurabat stylum.* SUETONIUS in *Tiberio*. = *In quodcunque vitium styli mei mucro contorquetur, te clamitas designari.* HIERONYMUS ad *Bonosum*. = *Exigitis ut librum Chaldæo sermone conscriptum ad latinum stylum traham, librum utique Tobiæ.* IDEM ad *Chromatium & Heliodorum*. = *Hilarius meorum Confessor temporum & Episcopus duodecim Quintiliani libros & stylo imitatus est & numero.* IDEM ad *Magnum Oratorem Romanum*.

m) *Hoc paulum exaravi in turba matutinæ salutationis.* CICERO ad *Brutum* Epistola a Germanis reperta IV. =

— — — *ad Salariorum*
Curras scrinia, protinus licebit,
Inversa puero arande charta! MARTIALIS ad Librum suum L. IV. Epigr. LXXXVII.

n) *Sæpe stylum vertas, iterum, quæ digna legi sunt,*
Scripturus — — — HORATIUS in Arte Poetica. = *Illico vertis stylum, & omnia laudata prius vituperas de eodem ore & dulce proferens & amarum.* HIERONYMUS in *Rufinum*.

o) *Dextra tenet ferrum, vacuam tenet altera ceram.* OVIDIUS Μεταμορφ. L. X.

p) *Inter initia principatus, quotidie secretum sibi horarium sumere solebat, nec quidquam aliud, quam muscas captare, ac stylo præacuto configere.* SUETONIUS in *Domitiano*.

ści, i służyć czaſém za broń, gdyż niémi można było śmiertélnie ranić. Takowé rany zdarzały ſię na burzliwych Seymach Rzymſkich, na których głoſujący zarádząć zwykli z ſtylém w ręku: za GRACHOW, za KALIGULI, za KLAUDYUSZA. *q*) CEZAR przebił ramię KASSYUSZOWI jednému z ſwych Morderców ſtylém piſarſkim, *r*) a Męczénnicy KASSYAN i MAREK; piérwſzy od niewdzięcznych Uczniów, drugi od ſwawolnych żaków ſtylami byli zakłóci. *ſ*) Pokazują jednak w niektórych Starożytności Muzeach ſtyle miedziané, które możnáby mieć za ſzpile do innégo niegdyś użyciá ſłużącé. O ſtylu kościanym wſpominá ATTA dáwny Satyryk u IZYDORA. *t*)

Do piſaniá na pergaminie, papiérze Egiptſkim i innych materyach wietkich náydáwniéy ſłużył za narzędzié Piſarzóm pędzel, i jednaki muſiáł bydź, iż tak rzekę, warſztat Piſarſtwa i Malarſtwa, kunſztów; które w piérwiáſtkach ſwoich niczém prawie nie różniły ſię od ſiebie. Ztąd pozoſtał ślad porównaniá narzędzi tych kunſztów w prze-

q) PLUTARCHUS in *Gracchis.* = SENECA de Clementia L. I. C. I. = SUETONIUS in *Caligula.* = IDEM in *Claudio.*

r) *Cæſar Caſsii brachium arreptum graphio trajecit.* SUETONIUS in *Cæſare.*

ſ) THEODORETUS Hiſt. Eccles. L. I. C. III. = SOZOMENUS Hiſt. Eccles. L. V. C. X. = GREGORIUS *Nazianzenus* Orat. III. = PRUDENTIUS περὶ Στεφάνων Hymno I, qui incipit: *Sylla forum ſtatuit Cornelius &c.* = Hymn ten daje wyobrażenie o zkładzie i użyciu ſtylu w piſaniu.

t) *Vertamus vomerem in cerani, mucroneque aremus,*
Oſseo, - - - - - - - Orig. L. VII.

nośniach języków. *u*) Z rozkrzewiéniém pism głoskowych weszła w powszechné niemal użycie *trzcinka* do szybkiégo kryśléniá cech rozpłynami uspoſobiana. *w*) (*κάλαμος, δόναξ, σχοῖνον, calamus ſcriptorius, donax, arundo.*) Ztąd podobno i u Starożytnych Polaków głoſki nazywały się *ćcionki* czyli *trzcionki*, przeto, że jé trzcinkami na karcie ryſowano.

Wynalazek trzcinki piſarſkiéy muſiał bydź dáwnieyſzy

u) *Modo mihi date Britanniam, quam pingam coloribus tuis, penicillo meo.* CICERO ad *Quintum* Fratrem L. II. Epiſt. XIV.

w) *Eandem ſcriptorium calamum in aurem eſse conjiciendum, donec ſurſum ad os perveniat.* CORN. CELSUS L. VII. C. XI. = *Si qua (medicamenta) erunt arida, per ſcriptorium calamum inſpirabuntur.* IDEM L. VII. C. XXVI. =

Jam ſatis invalidos calamo laſsavimus artus. OVIDIUS Heroidum Epiſt. XX. *Cydippe Acontio.* = *Καὶ λαβὼν βιβλίον, ὡς γράφειν μέλλων, προσήνεγκε τῷ σόματι τὸν κάλαμον.* PLUTARCHUS in *Demoſthene.* =

Cogis me calamo manuque noſtra
Emendare meos, Pudens! libellos. MARTIALIS L. VII. Epigr. X. =
Jam dudum teretes hendecaſyllabos
Attrito calamis pollice luſimus. C. SOLLIUS SIDONIUS APOLLINARIS L. X. Epiſt. XXIII. = *Senex torminibus & aculeis ſtomachi podagræque & chiragræ ſæpe torquetur, ita ut ne ſtylum quidem aut calamum tenere queat.* HIERONYMUS Epiſt. ad *Pammachium.* = = *Harundo Cypria, quæ δόναξ appellatur.* PLINIUS Hiſt. Mundi. L. XXIV. C. XI. =

Nomen, Acidalia meruit quod arundine pingi. MARTIALIS L. IX. Epigr. XIV. de *Earino Domitiani.* = =

Inque manus chartæ nodoſaque venit arundo. PERSIUS Sat. III.

Neve notet luſus triſtis arundo tuos. MARTIALIS ad libellum ſuum. L. I. Epigr. IV.

niż wynalazek karty Egiptſkiéy, gdyż można było zmoczoną w jakiéykolwiek farbie piſać na korze drzew, ſkórach zwiérzęcych i ołowiu. O zwyczaynéin używaniu trzcinki do piſaniá u Starożytnych Egiptcyan świadczą Horus Apollo *x*) i Klemens *Alexandryyſki*. *y*) Dáwność ich muſi bydź wielka, kiedy na lat przeſzło 1000 przed Erą Chrześciiańſką Król Dawid przyrownał ſwóy język do trzcinki Piſarza ſzybko piſzącégo. *z*)

Wyborné trzcinki do piſm miéwali Starożytni z *Egiptu*. *a*) U Rzymián náybarziéy zachwáloné były trzcinki Knideyſkié, i owé, któré od Anaityckiégo jeziora z Azyi

x) Δέλτον αὐτῷ παρατίθησιν ὁ ἱερεὺς ϗ σχοῖνιον ϗ μελὰν πειράζων, ἐι ἐκ τῆς ἐπισαμένης ἔσι συγΓενείας, γράμματα ϗ ἐι γράφει. Hieroglyphicorum L. I. C. XIV. = Αἰγύπτια μὲν γράμματα δια τό τύτοις παρ̀ Αἰγυπτίοις τὰ γραφόμενα ἐκτελεῖσθαι, σχοίνῳ γὰρ γράφυσι ϗ ἐκ ἄλλῳ τινί. IDEM L. I. C. XXXVIII.

y) Ἑξῆς δὲ ὁ ἱερογραμματεὺς προσέρχεται ἔχων πτερὰ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, βιβλίον τε ἐν χέρσι, ϗ κάνονα, ἐν ᾧ γραφικὸν μελὰν ϗ σχοῖνον. Strom. L. V.

z) „*Język moy pioro* (trzcinka) *Piſarza ſzybko piſzącego*. PSALM. XLIV. w. 2. = Wyraz *calamus*, [κάλαμος] jak jeſt wyraźnie in Vulgatis (*Lingua mea calamus ſcribæ velóciter ſcribentis*,) oddany w przekładach właściwie, a w źrzódle Hebrayskiém przenośnie przez *Styl*, powinién był w tém mieyſcu bydź po polsku wyłożony przez wyráz *trzcinka*, nie przez wyraz *pióro*, bo chociáż u Łaciinników dzisieyſzych barzo dobrze używa się do wyrażéniá *pióra* przenośnie *calamus*, lub *ſtylus*, atoli przeciwnie w żadnym z teraźnieyſzych żywych języków nie można oddawać dáwnych narzędzi piſarskich *ſtylu* i *trzcinki* przez wyraz *pióro*, o którém żadén z Starożytnych nie domyślał się, ażeby mogło bydź kiedy narzędziém piſarskiém.

a) *Chartiſque ſerviunt calami Ægyptii maxime*, *cognatione quadam papyri*. PLINIUS Hiſt. Mundi L. XVI. C. XXXVI. = *Modo si papyrum*

zprowadzano. *b*) Miały oné zacięcié prawie takié, jak i naſzé pióra, a od nacięcia kończyny ku upuſzczaniu rozpłynów piſarſkich potrzebnéy zwané były μεσόσχιδες, μεσότομοι, *fiſſipedes*, *c*) i w rzeźbach trudno jeſt rozeznać jé od naſzych piór z ſzczypiorów odartych, chybá ztąd, że ſą proſtſze, węzłowate, i czaſem zacinané z obydwóch końców.

Wzór takowych trzcinek widzieć można w *Rzymie*; jedną na trunnie czyli raczéy na naczyniu, w jakich niegdyś zkładano popioły z ciał zmarłych zwyczajém starożytnym palonych, w ręce Parki *nella Villa Borgueſe*, która dała jaſné wyobrażénié o kſztałcie trzcinek piſarſkich w Starożytności używanych sławnému WINKELMANOWI; *d*) drugą w ręce Muzy na wyciſku z glinki palonéy, ſztuce zrobionéy za czaſów piérwſzych Céſarzów Rzymſkich, wykopanéy w r. 1732, którą objaśnił FICORONI. *e*) Podobnéż doſtrzégá ſię w *Portici* między zbiórém rozmaitych malowideł wydobytych z *Pompejany* i *Stabiów*.

Ægyptiam tu argutia Nilotici *calami inſcriptam non ſpreveris inſpicere.* L. APULEJUS *Madaurensis* de Asino aureo L. I. ad *Fauſtinum.*

Dat chartis habiles calamos Memphitica tellus,
Texantur reliqua tecta palude tibi. MARTIALIS Ἀποφορήτων. Epigr. XXXVIII. *Faſces Calamorum.*

b) *Probatiores tamen Cnidii* (calami) *& qui in Asia circa Anaiticum lacum naſcuntur.* PLINIUS Hiſt. Mundi L. XVI. C. XXXVI.

c) *Nec jam fiſsipedis per calami vias*
Graſsetur Cnidiæ ſulcus arundinis. AUSONIUS *Burdigalensis* Epiſt. VI. ad *Theonem.*

d) Nachrichten von den neuſten Herkulaniſchen Entdeckungen.

e) De Perſonis Scenicis.

Dotąd jeſzcze na Wſchodzie całé Narody piſzą po więkſzéy części trzcinkami. Chińczykowie tylko i Japonowie malują pędzlikami z nieporownaną ſzybkością ſwé całoſłowé céchy; a Siamczykowie używają laſeczek ziémi tłuſtéy i farbiſtéy do ryſowaniá ſwych cech zgłoſkowych. Na Zachodzie náywcześniéy z wiekiém VI lub VII trzcinki zaczęły uſtępować powoli piorom gęſim, łabęcim, pawim i t. d. lecz całéy Starożytności nie znane było w kunſzcie piſaniá naſzé pióro, (*penna*) a przynáymniéy nie maſz w téy mierże żadnéy rękoymii z piſm Wiek VIII poprzedzających. Pliniusz *Starſzy* náyprácowitſzy z Piśmiénników, który z 2000 xiążek ſwé wiadomości czérpał, a z doświadczéniá wybadywał pożytki nawet náydrobnieyſzé wſzyſtkich rzeczy Starożytności znanych, jak w obſzernym opiſie rozmaitégo rodzaju ptáków, tak w oſobnym rozdziale o gęſiach, gdzie nám i té ſzczególności dochował, że Niémieckié gęſi zwané już w *Rzymie* za jego czaſu *ganzæ* (Gänſe) náybarziéy zachwalano, i że za funt ich puchu do wyściélaniá wezgłowiów płaciło ſię pięć ſrebrników, (*denarii quini*, to jeſt, ſtóſownie do czaſów Tytusá na dziſieyſzą monetę Polſką zł: 5. gr: 10.) nic cale nie wſpominá o piórach do piſaniá. Jeżeli gdzie jeſzcze byłyby wzmianki piór ptaſzych do piſm w Starożytności, tedy u owych Piſmienników, którzy o wieyſkiém goſpodarſtwie i korzyściach z niego piſali, jako to Kato, Warro, Kolumella i t. p. wſzyſcy jednak milczą o przydatności piór dlá Piſarzów, wyliczając różne inne użytki z domowych ptaków.

Niewczesny był wniosek niektórych z owego wiersza JUWENALISA: = *Anxia præcipiti venisset epistola penna.* = f)

f) Sat. L. IV. = Wyraz *Penna* u JUWENALISA tak daleko jest od znaczenia narzędzia pisarskiego, jak u KLAUDYANA o pisaniu piórmi na powietrzu w owych wierszach:

Ingenti clangore grues æstiva relinquunt
Thracia, cum tepido permutant Strymona Nilo,
Ordinibus variis per nubila texitur alis
Litera, pennarumque notis inscribitur aer. De Bello Gildonico. Naypowszechnieysze było mniemanie Starożytnych, że MERKURY czyli TAUT Wynalezca Abecadła wziął był pochop do postacenia głosek od Żurawiów, jakoby one przelatując z *Tracyi* od *Strymonu* ponad *Nil* szykiem gromad swoich porządek i postacie głosek wyrażały, jak to objaśnia KASSYODOR mowiąc: *Literas primum, ut frequentior traðit opinio, Mercurius repertor artium multarum volatu Strymoniarum avium collegisse memoratur. Nam & hodie grues, qui classem consociant, alphabeti formas, natura imbuente, describunt, quem in ordinem decorum redigens vocalibus consonantibusque congruenter admixtis viam sensualem reperit, per quam alta petens ad penetralia prudentiæ mens possit velocissima pervenire.* Variarum L. VIII. Ztąd u Egiptcyan hieroglif Żurawia na cechę piśmienną zamieniony czynił pierwszą głoskę w ich Abecadle. Ztąd MARCYALIS przez wyraz *grues* oznaczył przenośnie *głoski.* Ztąd KLAUDYAN na takiém mniemaniu zasadzony położył blizko siebie wyrazy *litera* i *pennæ,* ale z tego wszystkiégo wnosić nie można, że jému lub jego Poprzednikóm znané było pióro pisarskié. Równie nie rozumiał HOMERA ów, co z wiersza w H. *Odyssei:*

τῶν νέες ὠκεῖαι ὡσεὶ πτερὸν ἠὲ νόημα.

gdzie ten Patryarcha Poetów przyrownywa lekkié i szybkié okręty w przelocie po morzach do pióra i myśli, chciał przyczépić podobieństwo do pióra pisarskiégo, jak gdyby też wnosił z owégo wielokrotnégo powtarzania: ἔπεα πτερόεντα (*słowa skrzydlasté,* czyli *szybko wymowioné*) których raz wypuszczonych zacofnąć nie można, jak rozsądnie tłumaczy PLUTARCH L. de Garrulitate. Nié można tu nie dotknąć grubéy o-

że już w Wieku II znané były pióra ptáſzé w ſprzęcie piſarſkim, kiedy oczywiście wyráz przenośny *penna* w tém mieyſcu położony nie oznaczá piſarſkiégo narzędziá, lecz ſzybkość dochodzących liſtów, jakby na ſkrzydłach. Inaczéy wykładać tén wiérſz jeſt nie znać myśli Poety, a daleko mniéy jéſzcze Starożytność.

Pierwſzą wzmiankę na Zachodzie o piórze piſarſkiém znaydujémy dopiéro w Wieku VII u IZYDORA, który kładzie wyraźną różnicę między piórém a trzcinką, *g*) lubo zaś nie zdaje ſię mowić o piórze, jak o rzeczy nowéy, że jednak za jego wieku używali Piſarze do woli piór lub trzcinek, to ſa-

myłki albo raczéy natrętnégo uporu w utrzymywaniu właſnégo przywidzénia tych, którzy z owégo mieyſca KLEMENSA *Alexandryyskiégo* przytoczonégo wyżéy w oryginale na k. 131 pod *y)* w wyrazach takich: „*Wraz* „*Świętopis wyſtępuje pióra na głowie, mający, a w ręku xiążkę i pra*„*widło, na którém czérnidło piſarskie i trzcinka*„ śmiało wnieśli, że tu pióra na głowie znaczą pióra ptáſzé do piſaniá, kiedy nie mogą w tém ſamém mieyſcu nie widzieć trzcinki piſarskiey wyraźnie wſpomnionéy od tego Mądrégo Oyca Kościoła, a powinniby znać, że w ſtróy głowy Kapłanów Egiptskich, ſzczególnieyſzych Czcicielów TAUTA, wchodziły pióra czyli skrzydełka, jakié na obrazach ſtarożytnych u czapki i u pięt *Merkuryuſza* poſtrzegamy, a nawet naydujemy u TERTULLIANA, że pióra były ſtrojem poſpolitym u Garamantów medalekich Sąsiadów dawnych Egiptcyan, bo tylko Etyopią przegrodzonych, a to w owych słowach: *Debebunt etiam & ipsi aliqua sibi insignia defendere, aut pennas Garamantum, aut ſtrobulos Barbarorum, aut cicadas Atheniensium, aut cirros Germanorum, aut ſtigmata Britonum.* L. de Virginitate Velanda.

g) Calamus arboris eſt, penna avis, cujus acumen dividitur in duo in toto corpore unitate ſervata. Orig. L. VII.

mo przekonywá, że wtedy pióro niebyło powszechnie znané, a zatém nie było dawnym wynalazkiém, i można bydź pewnym, że jeżeli gdzie na obrazie lub na rycinie jakiéy za starożytną udawaney zdarzá się widzieć w ręku osoby piszącey pióro gęsie z szczypiórami, jak bywa w niektórych malowidłach ARYSTOTELESA i EWANIELISTOW, robota takowá jest barzo poźnégo i barzo niewiadomégo kunsztmistrza.

Rozpłyn, w którym Starożytni maczali swé trzcinki, zwany był u dáwnych Łacinników, równie jak u Greków, *czérnidłem pisarskiém*, (*μελὰν*, *μελανὸν γραφικὸν*, *atramentum librarium*) u poźnieyszych Greków *przypalnikiem* (*ἐγκαύστον* od *ἐγκαύειν*-*przypalać*,) podobno dlá tego, że wszelki gatunek inkaustu wystawianiém na przypáł promieni słonecznych czyszczono. *h*) Ztąd i my zkaźnie w ięzyku naszym nazwaliśmy *inkaust*, jak Włosi *inchiostro*, lubo nazwisko *ἐγκαύστον* oznaczało nâywłáściwiéy ów płyn czerwony z warzonéy posoki szarłatu wyrábiany, którégo używali Wschodni Césarze do podpisywaniá pism uroczystych zwanych dlá tego *Encauta*, *Encauteria*, a którégo nie godziło się nikomu więcéy używać pod karą *rebellionis*. *i*)

Inkaust pisarski znany był barzo odległéy Starożytności może dáwniéy jeszcze niź trzcinki długo zastępowané od pędzlów, a przynâymniéy zawsze musiáł bydź w użyciu, odkąd zaczęto pisać na korach drzew lub skórach zwiérząt. Od namazywaniá inkaustém głoski w *Lacyum* z pierwiastek

h) *Omne autem atramentum sole perficitur.* PLINIUS Hist. N. L. XXXV. C. VI.
i) NICETAS *Choniates* in Annalibus de Vita *Manuelis*.

zaráz rozkrzewienia tam piſma nazwané były właściwie *mazami*. *k*) (*literæ a linendo*) U Jeremiasza, który żył na lat przeſzło 600 przed CHRYSTUSEM znáyduje ſię wyraźná wzmianká o inkauście. *l*) Pamiętny wyráz Demadesa Mowcy Ateńſkiégo, który był powiedział o okrutnych Prawach Drakona, że nie inkauſtém lecz krwią napiſane były, bárzo dowodzi, że na lat 700 przed Erą naſzą piſano inkauſtém w *Atenach*. *m*) Pliniusz *Starſzy* przywiódłſzy xiążki Numy i *Sybillową* inkauſtém piſané na karcie Egiptſkiéy, wſpominá razém o Mucyanie, który będąc Rządzcą w *Licyi* czytał tam liſt Sarpedona także na karcie Egiptſkiéy piſany podczas woyny Trojańſkiéy, *n*) z kąd ſię okazuje, że Licyyczykóm znany był inkauſt dáwniéy niż na lat 1200 przed tąż Erą, to jeſt, w Wieku Bohatyrſkim.

W rzeczy ſamćy pojąć nié można, jakby *Iliada* i *Odyſſeja*, dziéła tak rozległé! mogły bydź napiſané, gdyby był inkauſt nie był poſpolitym w wieku Homera. Nié można

k) — — — *Incomptis allinet atrum*
Tranſverſo calamo signum — — — HORATIUS in Arte Poetica.

l) „*Odpowiedział im Baruch: z uſt ſwoich mówił, jakoby czytając ku* „*mnie té wſzyſtkie kázania, a jam piſał na xiążkach inkauſtem.*„ Rozdz. XXXV. w. 18.

m) Διὸ καὶ Δημάδης ὕστερον εὐδοκίμησεν εἰπὼν ὅτι δι' αἵματος οὐ διὰ μελάνος τοὺς νόμους ὁ Δράκων ἔγραψε. PLUTARCHUS in *Solone*.

n) *Mutianus ter Conſul prodidit nuper ſe legiſse, cum præsideret Lyciæ, Sarpedonis a Troja ſcriptam in quodam templo epiſtolæ chartam*. Hiſt. Mundi, L. XIII, C. XIII.

pojąc, jakby mógł bydź wydoſkonalony język Grecki do tego ſtopnia, w którym go uznajémy w Homerze, gdyby już przed Homerem nie piſano barzo wiele, a niepodobná było piſać barzo wiele nieznającym inkauſtu, i przymuſzonym orać ſzpicą żelazną. Martorelli dowodzi, że już Moyżesz piſał inkauſtém. o) Jak powſzechnie był potrzebowany inkauſt w *Grecyi*, gdzie nawet młodź, nie jak w *Rzymie* ſtylém na woſkach, lecz inkauſtém na karcie piſywała, okazuje ow wyrzut, którén Demostenes złośliwie uczynił Eschinesowi, że on w Szkołach będąc do nizkich poſług używany między innémi rozciérał inkauſt. p)

Spoſoby robiénia inkauſtu w Starożytności opiſali Witruwiusz, q) Pliniusz *Starſzy*, r) Dyoskorydes s) i Izydor. t) Między teraźnieyſzymi cała xiążka o *Inkaustach* Kaneparyusza użytecznieyſzá jeſt Fizykom, niż Antykwarzóm. u) Náypoſpoliciéy robili Starzy ſwóy inkauſt z ſadzy i z węgli pálonégo łuczywa. w) Zachwálony był gatunek inkauſtu

o) De Regia Theca Calamaria sive Μελανοδοχείῳ. L. I. C. III. Atramentum ſveta ſcribendi materies.

p) *παῖς μὲν ὢν μετὰ πολλῆς ἐνδείας ἐτράφης ἅμα τῷ διδασκαλείῳ προσεδρεύων, τὸ μέλαν τρίβων, καὶ τὰ βάθρα σπογγίζων, καὶ τὸ παιδαγωγεῖον κορῶν, οἰκέτου τάξιν οὐκ ἐλευθέρου παιδὸς ἔχων.* De Corona.

q) Architecturæ. L. VII. C. X.

r) Hiſt. Mundi L. XXXV. C. VI.

s) De Materia Medica L. V. C. Ult.

t) Originum L. XIX.

u) *Canéparii liber de atramentis* „ mowi ERNESTI Archæol. Liter. p. 10: „ *phyſicis aptior eſt quam antiquariis rationibus.*

w) *Fit enim & ex fuligine plurimis modis — — Fit & tædis ligno com-*

w *Atenach* z lagru winnégo zwany τρυγικὸν wynalazku Malarzów Polignotą i Mikona. *x*) Umieli Starzy ubezpieczać pisma od myszy zaprawiając inkaust piołyném. *y*) Posiadali także sposób miarkowania go tak, żeby niebył ani zbyt ciekły ani zbyt gęsty, za pomocą gumy lub octu, *z*) chociaż nám pozostało wyraźné uskarżanié się na jego nieumiar w jednéy Satyrze Persyusza. *a*) Że jednak nie były nadto płynné inkausty Starożytnych, okazują to arcy wydatné głoski w pismach Herkulaneńskich, a przytém niezblakłéy przez xvii wieków czarności, z których to pism jakkolwiek na węgiel przepalonych, za pomocą kunsztownego wałka, około którégo jé okléjano, kilka szczęśliwie rozwinięto i przepisano. Z tych między innemi náyznajomsza jest *Obrona Muzyki* przez jakiegoś Filodema. Czárność ta inkaustów wydawała się náybardziéy na karcie Egiptskiéy wsiąkającéy rozpłyny i zwanéy ztąd *bibula*, *b*) Bla-

busto tritisque in mortario carbonibus. — — — *Laudatissimum eodem modo fit e tædis. Adulteratur fornacum balinearumque fuligine, quo ad volumina scribenda utuntur.* PLINIUS Hist. Mundi L. XV. C. V.

x) *Polygnotus & Mycon celeberrimi Athenis Pictores e vinaceis fecere.* ID. Ib.

y) *Atramentum librarium ex diluto ejus* (absynthii) *temperatum literas a musculis tuetur.* IDEM Ibidem.

z) *Librarium* (atramentum) *gummi, tectorium glutino admisto* temperatur. *Quod autem aceto liquefactum est, æque diluitur.* IDEM Ibidem.

a) *Tunc querimur, crassus calamis quod pendeat humor,*
Nigra quod infusa vanescat sepia lympha,
Dilutos querimur geminet quod fistula guttas. Sat. III.

b) *Conficitur bibula Memphitis charta papyro, ait Lucanus. Bibulam autem papyrum dixit, quod humorem bibat.* ISIDORUS Orig. L. VI.

dość ich postrzeżoną w niektórych starożytnych pismach przypisuje WINKELMAN przeborowi koperwasém.

Dlá czarności u Łacinników zwany był inkaust *sepia* przez podobieństwo do pławu zwanego *inkaust*, (*σηπία*, *loligo*) który má czarną posokę, a w przestrachu rozpuszczá ją po wodzie kryjąc się i uciekając pod takowym zamętém. *c*)

c) *Aliæ fuga se, aliæ occultatione tutantur, sepiæ atramenti effusione, torpore torpedines.* CICERO de Natura Deorum L. III. C. L. ⸗

Sepia tarda fugæ tenui cum forte sub unda
Deprensa est, jam jamque manus timet illa rapaces,
Inficiens æquor nigrum vomit illa cruorem,
Avertitque vias oculos frustrata sequentes. OVIDIUS in Ἁλιευτικῶν Fragmento. ⸗ *Sepiarum generis mares varii & nigriores, constantiæque majoris; percussæ tridente fæminæ auxiliantur; at fæmina icto mare fugit. Ambo autem, ubi sensere se apprehendi, effuso atramento, quod pro sanguine his est, infuscata aqua absconduntur.* PLINIUS Hist. Mundi L. IX. C. XXIX. ⸗ *διωκομένη δὲ ἡ σηπία τὸν θόλον ἀφίησι, καὶ ἐν αὐτῷ κρύπτεται ἐμφήνασα φευγεῖν εἰς τοὔμπροσθεν.* ATHENAEUS Δειπνοσοφίστων L. VII. ⸗ *οὐκ ἄξιον ἐστι τὸ τῆς σηπίας παρελθεῖν· τὴν γὰρ καλουμένην κύστιν παρὰ τὸν τράχηλον ἔχουσα πλήρη ζοφερᾶς ὑγρότητος, ἣν θόλον καλοῦσιν, ὅταν καταλαμβάνηται, μεθίησιν ἔξω, τεχνωμένη τῆς θαλάττης διαθολωθείσης, ποιήσασα περὶ αὐτὴν σκότος, ὑπεκδῦναι καὶ ἀποδρᾶναι τὴν τοῦ θηρεύοντος ὄψιν· ἀπομιμουμένη τοὺς Ὁμήρου θεοὺς κυανέῃ νεφέλῃ πολλάκις οὓς ἂν σῶσαι θέλωσιν ὑφαιρουμένους καὶ διακλέπτοντας.* PLUTARCHUS de Solertia Animalium. ⸗ Godne tu wspomnienia dlá swey osobliwości miejsce TERTULIANA, gdzie przyrównywa Marcyjonitów do tego rodzaju pławów w owych słowach: *Sed enim sepiae isti (quorum figura, illud quoque pisculentum de cibis lex recusavit) ut traductionem sui sentiunt, tenebras hinc blasphemiae intervomunt. atque ita intentionem uniuscujusque jam proximam dispargunt, jactando & asseverando ea, quæ relucentem bonitatem Creatoris infuscent.* Adversus Marcionem. L. II.

Wyraz *ſepia* użyty w ſtarych piſmach za rozpływ piſarſki, i to ſzczególniéy od Pismienników Rzymſkich, *d*) ma ſię rozumieć przenośnie, (τροπικῶς) a PLINIUSZ *Starſzy* wyraźnie oſtrzega, że ſię z poſoki tego pławu inkauſt do piſania nie robił. *e*)

Indyjanie od niepamiętnych czaſów poſiadali tajémny ſpoſób robiénia wybornego inkauſtu, którego ſtarzy Rzymianie nie mogli dociec, *f*) ale go naśladowali. *g*) Wynalazek *Tuſzu* czyli inkauſtu Chińſkiégo gubi ſię także w dalekiéy Starożytności. Robotę jego opiſuje DU HALDE. *h*)

Naczynie do inkauſtu u Starożytnych zwało ſię μελανοδοχεῖον, *atramentarium*, częściéy *theca calamaria*, zkąd i polſkie nazwiſko *kałamárz*; bo w tém naczyniu bywały poſpólicie wydrążenia do zatykania trzcinek zporządzone. U Cypryyczyków, u których inkauſt był w ſztukach nakſztałt tuſzu Chińſkiego, miało to naczynie nazwiſko ἀλειπτήριον, i Nauczyciele Piſánia zwani tam byli Διφθεραλείφοι. *i*)

d) *Notaſque furvæ ſepiæ*
Gnidieſque nodos prodidit. AUSONIUS Epiſt. IV. ad *Theonem.*

e) *Mira in hoc ſepiarum natura, ſed ex his* (atramentum) *non fit.* Hiſtor. Mundi L. XXXV. C. VI.

f) *Apportatur & Indicum* (atramentum) *ex India inexplorata ad huc inventionis mihi.* IDEM Ibidem.

g) *Sunt, qui & vini fæcem ſiccatam excoquant, affirmantque, ſi ex bono vino fæx fuerit, Indici ſpeciem hoc atramentum præbere.* IDEM. Ibidem.

h) Deſcription de la Chine. T. II.

i) *Jac.* MARTORELLI de Regia Theca Calamaria L. I. C. VII. Nomina vaſculi atramenti apud Græcos.

Nazwisko *κανικλεῖον*, *caniculum*, naczynia, w którém Césarze Greccy miéwali swóy szarłatny inkaust, i od którego był Urzędnik Dworu Wschodniego zwany *Κανικλεῖος*, (*Strażnik Kałamárza Césarskiego*) poźnieysze wieki nadały. Były robione kałamárze z różnych materyałów, często rzeźbami, osobliwie twarzami Bogów i talismánami zdobione, a kształt ich bywał zwyczaynie wielościénny. *k*) (*πολυώψ*)

Ośmiościenny kształt postrzegá się w náydawnieyszych. Takie są trzy kałamárze zachowane z Starożytności, z których jeden wykopany w starym grobie przy *Turizzo* r. 1745, drugi dobyty z zawalisk *Pompejany*, obydwa złożoné w *Portici*, trzeci posiadany od Familii WASSALICH w *Neapolu*. Takowegóż kształtu jest kałamárz malowany w starożytném Rękopiśmie DYONIZEGO z *Halikarnassu*, którego wzór wydał MONTFAUCON.

Kałamárze w Muzeum Herkulaneńskiem zachowane z Wieku I, niektóre z zabytkami nawet inkaustu, mają postać walcową. Ow kałamárz, któren pokazują w Skárbcu S. DYONIZEGO z *Areopagu*, i którego Właścicielem czynią tego Apostoła *Francyi*, má postać wiaderka, i nie jest tak dáwny, jak niegdyś mniemano. Musiały jednak kałamárze w Wiekach II i III miéwać postać skopka z rękojestką, zkąd zwané są u POLLUXA *πέλλαι*. *l*) W późnieyszych wiekach Rabini Żydowscy dawali swym kałamárzóm postać rogów, i takim nasladowanym dané było nazwisko *cornua*.

k) SCHWARTZIUS §. 12.
l) Onomastici L. X. C. XIV.

Do ſprzętów piſarſkich należały: Puzdra do chowania trzcinek często z kałamarzami łączone; *m*) (*καλαμίδες*, *thecæ calamariæ*) a u młodzi do chowania ſtylów orzących po woſkach. *n*) (*γραφιάρια*, *thecæ graphiariæ*) Szybka ołowiana koliſta do znaczenia liniy, *o*) (*γυρὸς*, *παραγράφις*, *κυκλομόλιβδον*, *plumbum curvum*, *notatorium*) Prawidło podobne naſzému do proſtowania tychże liniy, *p*) (*κανὼν*, *κανὼνὶς*, *regula*, *norma*) Nożyk proſty lub zakrzywiony czyli *ſcyzoryk* do zacinania trzcinek i obrzynania karty, *q*) (*σμίλη*, *γλυφὶς*, *ſcalprum librarium*) służący czaſem do cięcia głoſek na materyałach twardych. *r*) Osła (*θηγάνη*, *cos*)

m) *Sero enim ac vix remisit*, — — *ne cuivis comiti aut librario calamariæ aut graphiariæ thecæ adimerentur*. SUETONIUS in *Nerone*. ∺
Sortitus thecam calamis ornare memento,
Cætera nos dedimus, tu leviora para. MARTIALIS L. XIV. Epigr. XIX.

n) *Hæc tibi erunt armata ſuo graphiaria ferro*,
Si puero dones, non leve munus erit. IDEM. L. XIV. Epigr. XXI.

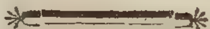
o) — — — — — *membrana*
Directa plumbo & pumice omnia æquata. CATULLUS Epigr. ad *Varrum*.

p) Nouveau Traité de Diplomatique L. I. Parte II. Sect. II. C. VIII.

q) *Scalpro librario venas sibi incidit*. SUETONIUS in *Vitellio*.

r) — — — ὅιδ' ἐγὼ, ϗ δὴ πόρον
Ἐκ τῦ Παλαμήδυς, ὡς ἐκεῖνος τὰς πλάτας
Ῥίψω γράφων· — — — —
— — — — — — —
Ἄγε δὴ πινάκων ξεστῶν δέλτοι
Δέξασθε σμιλῆς ὅλκυς
Κήρυκας ἐμῶν μόχθων. — — ARISTOPHANES in Θεσμοφοριαζύσαις.

T

do oſtrzeniá ſcyzoryków. Ząb kiernozi *s*) lub koncha *t*) do gładzeniá karty. Kamiéń z piany morſkiéy, (*κίσσηρις*, *pumex*) którego dobierano z wyſpów *Melos*, *Scyros* i *Eolſkich*, *u*) używany był powſzechnie do ſkrobaniá trzcinek, zagłádzania koſmów karty papierowéy i opráw, a częſto do wyciéraniá całego piſma z pergaminowéy karty, na któréy co innego można było napiſać. *w*) Takowe karty odnáwiáne zwały ſię *znowodpiſane*, (*chartæ reſcriptæ*) i na takich kartach przed lat kilkunaſtą odkryli w Bibliotece Watykańſkiéy Bruns i Giovinazzi ułámek xci xiążki Hiſtoryi Rzymſkiéy Liwiusza od nikogo przedtém niewidziany, i dopiéro w r. 1773 na widok wyſzły. *x*) Na oſtatek gębka (*σπόγγος*, *ſpongia*) służyła do wywabiania omyłek piſarſkich na wſzelkiéy materyi. *y*) Tak August Céſarz

s) *Calamo & atramento temperato, charta etiam dentata res agetur, ſcribis enim te meas literas ſuperiores vix legere potuiſse.* CICERO ad *Quintum* Fratrem L. II. Epiſt. XV.

t) *Scabritia* (charta) *lævigatur dente conchave, ſed caducæ literæ fiunt.* PLINIUS Hiſt. Mundi L. XIII. C. XII.

u) *Atque, ut ait Catullus, libris laudatiſsimi ſunt* (pumices) *in Melo, Scyro & Aeoliis Inſulis.* IDEM L. XXXVI. C. XXI.

w) *Quoi dono lepidum novum libellum.*
Arida modo pumice expolitum. CATULLUS ad *Cornelium Nepotem.*
Nec fragili geminae poliantur pumice chartæ,
Hirſutus paſsis ut videare comis. OVIDIUS ad libellum ſuum. Triſtium L. I. Eleg. I.

x) T. LIVII Hiſtoriae L. XCI. Fragmentum *ἀνέκδοτον*. *Romæ* & *Lipsiæ*. 1773.

y) *Curre, ſed inſtructum comitetur pumice librum.*
Spongia, muneribus convenit illa meis. MARTIALIS ad *Fauſtinum* L. IV. Epig X. = *σπόγγον ἔχειν καλάμων τὸν ψαίστορα ἀπὸ κνιδείων.* SVI-

zapytany od przyjaciół, jak mu ſię udawała Trajedyja: Ajax, którą był zaczął układać, odpowiedział żartobliwie, że jego *Ajax wſiąkł w gębkę* z) oznaczając przez to zagładzanie gęſtych omyłek.

Té rozmaité narzędziá i ſprzęty Starożytni Piſarze, kiedy który z nich wźrok lub rękę utracił, poświęcać zwykli MERKUREMU lub MUZOM, jak ſię możná naczytać tych ofiar w Greckich Zbierankach Skoropiſarſkich, a) ktore oſobno przedrukować kazał SCHWARTZ. Piſarze Egiptſcy wyrządzali taki hołd MERKUREMU czyli ſwemu TAUTOWI, jako

DAS in Lexico voce Σπόγγος. = *Erubeſcat ſpongia Marcionis, niſi quod ex abundanti retracto, quæ abſtulit, cum validius ſit illum ex his revinci, quæ ſervavit.* Q. SEPT. FLORENS TERTULLIANUS *Carthaginenſis.* Adverſus *Marcionem* L. V.

z) *Quaerentibuſque amicis, quidnam Ajax ageret? reſpondit, Ajacem ſuum in ſpongiam incubuiſse.* SUETONIUS in *Auguſto.*

a) Anthologiæ L. VI. Edit. *Henrici Stephani*: Náypięknieyszy z siedmiu Napisków Greckich, który wſzyſtkie narzędziá piſarskie z Łacińskich Pismienników okázané wyrażá, jeſt MENEDEMA *Skoropiſa* naſtępujący:

Γραμματικῷ πλήθοντα μελάσμασι κυκλομόλιβδον,
Καὶ κανόνα γραφίδων ἰθύτατον φύλακα,
Καὶ γραφικοῖο δοχεῖα μελαινοτάτοιο ῥεέτρου,
Ἄκρα τε μεσσοτόμους εὐγραφέας καλάμους,
Τρηχαλέον τε λίθον δονάκων εὐθηγέα κόσμον.
Ἔνθα περιτριβέων ὀξὺ χάραγμα πέλει,
Καὶ γραφικοῦ καλάμου πλατέος γλοχῖνα σιδήρου,
Ὅπλα σοι ἐμπορίης ἄνθετο τῆς ἰδίης:
Κεκμηκὼς Μενέδημος ὑπ᾽ ἀχλύος ὄμμα παλαιὸν
Ἑρμεία, σὺ δ᾽ ἀεὶ φέρβε τὸν ἐργατίνην. L. VI. περὶ Ταχυγράφων.

Wynalezcy Pisma przez obowiązek zakonny. *b*) Wzoróm zaś sprzętów pisarskich można się przypatrzyć w rozmaitych malowidłach na czele starych rękopism, n. p. náybliżéy w Bibliotece Césarskiéy w *Wiédniu* na czele Ewanielij Mateusza, Marka i Łukasza, tudzięż sławnégo rękopisma Dyoskorydesa opisanych przez Lambecyusza i Nessela. *c*)

§. XII.

Przyłączę uwági nad postacią xiążek u Starożytnych i wewnętrznémi onychże ozdobami, i na tém zakończę obráz *Kunsztu Pisarskiego* od piérwszego zarysu myśli Człowieka prowadzony.

Odkąd wszczęty był spór między Uczonémi o postać xiążek w Starożytności, czyli ta była wałkowatá lub czworgranná? tłum Filologów długo wierzył i popiérał wałkowatą, złudzony już nazwiskiém *zawiciá*, (ἔιλημα, *volumen*) które im wyobráżało kartę około wałka obwijaną, chociáż właściwie znaczyło xiążkę zwyczayną w oprawie, to jest, obwiniętą, zkąd i nazwisko oprawy saméy powijącéy xiążkę *involucrum*; już wzorami pism w wałek uwijanych, jakié miewają w ręku Osoby Imperatorów i Konsulów Rzymskich na piéniądzach ciśnięte i z marmurów ciosané, któré nie są xiążkami; już stateczném od kilku wieków mniemaniém Żydów, że ich náydawniéysze xiążki oko-

b) JAMBLICHUS de Mysteriis Ægyptiorum.

c) Commentarius de Bibliotheca Caesarea Vindobonensi. *Viennae in Austria*. 1665. = Breviarii Ejusdem T. I.

ło wałków obwijane były, co Martorelli jeden z náyświatleyſzych Wieku Naſzégo Starożytności Tłumaczów ſądzi bydź wymysłém poźnych Rabinów, wſzyſtkie mieyſca Piſma na poparcie takowéy poſtaci xiążek przywodzone zręcznie i ſzczęsliwie, jako tego niedowodzącé, wykłádając. *d*)

Żydzi ſami podzisdzién náytroſkliwiéy utrzymują poſtać uwoju czyli wałkowatą w ſwéy *Xiędze Prawa* zwanéy SEPHER THORAH, i náydáwnieyſzą tego zkładu xiążkę pokazują w Synagodze Kairſkiéy mianą od nich za własnopiſmo Ezdrasza. Wſzyſtkie Synagogi bogatſze poſiadają podobne uwoje zapiſané podług ich obrządków na pergaminie bez náymnieyſzéy zkazy, inkauſtém oſobliwym, którén zowią *świętym* i okázałémi czworgrannémi czyli rownoległémi głoſkami zwanémi MERUBAAD. *e*)

Ale po Grekach i Rzymianach nie pozoſtała ſię ani jedna xiążka tego kſztałtu. Trotz Prawnik Utrechtſki káżał odſztychować mniemaną xiążkę wałkową, dając jéy wałkowi rogi, czoła i guzy, do których oznaczéniá ponakręcał źle zrozumiané mieyſca Piſmiénników Łacińſkich; rzeczywiſtégo zaś wzoru takiéy xiążki na żadnym prawym pomniku nie widział i nie pokazáł. *f*)

Niektórzy przypiſywali wynalazek xiążek czworgran-

d) De Regia Theca Calamaria πάρεργον. C. I. de Librorum figura apud Hebræos.

e) Cérémonies & coûtumes des Juifs traduites de l'Italien de *Leon* de *Modène*. = Dictionnaire Univerſel Hiſtorique des Moeurs à l'article: SEPHER THORAH.

f) De Prima Scribendi Origine. *Trajecti ad Rhenum*. 1738.

nych Attalowi i Królowi Pergamu, jak gdyby tén zkład xiążki nie był náyoczywiściéy tak dáwnym, jak xiążki bydź zaczęły. Inni z Izydorem datowali czworgranné xiążki od czasu, kiedy Sycyliyczykowie zaczęli obrzynać swoje, *g)* chociaź wyraźné wspomniénié Arystotelesa o obrzynaniu xiążek papiérowych, którégo Izydor nie postrzégł, *h)* przekonywá, że tén zwyczáy jest dáwnieyszy, a domysł zdrowy, że fałszywy jest zakłád daty czworgrannéy xiążki od czasu ich obrzynania. Większá część kunsztu oprawy xiążek u Starożytnych, rozebraná w swych szczególnościach, między którémi *młotanié (malleatio)* w dáwném i powszechném było użyciu, nié może bydź przystósowaną tylko do xiążek czworgrannych; i Lucyan rzucając żart na *Nieuczonégo*, który zgromadzáł i pięknie odziéwáł xiążki, ále ich czytać nie umiáł, gdzie wytknięté są między innémi *guzy xiążek* (ὄμφαλοι, *umbilici*) cale różné od motków krasnopisarskich, okazuje barzo jaśnie, że owé ozdoby oprawie zwyczaynych, jak znamy, xiążek, nie zaś uwojóm, lub urojonym wáłkowatym xiążkóm przystáły. *i)*

Ani zmyślonych ozdób wáłkowatych xiążek, nie dosta-

g) *Circumcidi libros Siciliæ primum increbuit.* Orig. L. VI.

h) Διὰ τι τῶν βιβλίων ἡ τομὴ οὖσα ἐπίπεδος καὶ εὐθεῖα; ἐὰν μὲν τις τέμνῃ παρὰ τὴν βάσιν, γίνεται εὐθεῖα ἀνελιττομένη, ἐὰν δὲ ἐγκλίνας, σκολιά. In Problematis. Sect. XVI. Probl. VI.

i) τινα γὰρ ἐλπίδα καὶ αὐτὸς ἔχων εἰς τὰ βιβλία, καὶ ἀνελίττεις ἀεὶ καὶ διακολλᾶς καὶ περικόπτεις καὶ ἀλείφεις τῷ κρόκῳ καὶ τῇ κέδρῳ, καὶ διφθέρας περιβάλλεις, καὶ ὀμφαλοὺς ἐντίθεις, ὡς δή τι ἀπολαύσων αὐτῶν. Adversus Indoctum.

ło ſię nikomu widzieć w práwdziwych uwojach Muzeum Herkulaneńſkiégo, gdzie ich około 200 dochowano. Owſzém między malowidłami *Pompejany* widzieć na jednym obrazie ſkrzydlatégo chłopczyka, który Aryonowi na delfinie płynącému podaje xiążkę czworgranną, na innym widzieć Ptakowieſzcza trzymającégo w prawéy ręce xięgę czworgranną i t. d. Podobnież widzieć można czworgranną xiążkę w ręku *Muzy*, którą wydał Ficoroni, i takąż przy nogach Nauczyciela na ſtarożytnym wyciſku w glince palonéy wykopanym nie dawno w górze *Celiuſzowey*, którén objaśnił Mamacchi. *k*)

Jeżeli na sławnéy rycinie *Ubostwin* Homera w wieku przeſzłym odkrytéy *l*) widzimy uwóy zamiáſt xiążki zwyczaynéy, przyczyną błędu była niewiadomość Ryciarza, jakkolwiek w kunſzcie ryciarſkim biegłégo, który widząc gdzieś uwóy urzędniczy w ręku Oſoby Magiſtratową Togę noſzącéy, rozumiał, że to była poſtać piſma mogącá wyrážać xiążkę w ręku Oſoby Filozofſkim Płaſzczém odzianéy.

Rzecz jeſt nie do uwierzéniá, ażeby kiedy Piśmiennik jaki rozległé dziełá ſwojé zpiſywał na karcie kilkadzieſiąt ſtóp długiéy, którąby zwijał i rozwijał nakſztałt ſztuki płótná. Ilé mieyſca takowá karta potrzebowałaby zaſtąpić w przypadku wyſzukaniá w niéy żądanych wyrazów? jak niewy-

k) Antiquitatum Chriſtianarum T. III.

l) *Athanasii* KIRCHERI Vetus & Novum Latium. L. II. C. VII. Lapidis in Marino Agro inventi ἀποθεώσιν HOMERI exprimentis Interpretatio. *Amſtelodami*. 1671. = *Gisberti* CUPERI Apotheosis HOMERI. *1697*.

godnie byłoby ją czytać? kiedy można było náyobſzerniey-ſzé piſma w xiążce na karty dzielonéy jedną ręką objąć, i każdą jégo cząſtkę w ſwéy ſtronie łatwo pod oko ſtawić.

Xiążka zwaná była u Greków, βίβλος, τεῦχος, u Łacinników *liber*, *volumen*, ani to oſtatnie nazwiſko nie było przywiązané do znaczéniá uwoju. Starzy Piſmiennicy obydwóch nazwiſk do oznaczéniá czworgrannéy xiążki używali, i *evolvere* znaczyło u nich w czytaniu przekładanié kart zwyczaynéy czworgrannéy xiążki. *m*)

Jedyná ścisła różnica, jaką między témi dwiéma wyrazami *liber* i *volumen* upatrzyć można, była ta, że wyráz *liber* oznaczáł xiążkę całkowité dzieło jakiégo Piśmiénnika w jednéy oprawie obéymującą, a wyráz *volumen* o-

m) *Chrysippus totum volumen implevit partim falsis oraculis.* CICERO de Divinatione L. II. C. LVI. i znowu Tenże niżéy o tem ſamem: *Atque omnium ſomniorum & talium plenus eſt Chrysippi liber.* C. LXX. = *Quoniam ſatis hujus voluminis magnitudo crevit, commodius erit in altero libro exponere.* IDEM ad *Herennium* L. II. C. I. =

Sex ego Faſtorum ſcripsi totidemque libellos,

Cumque ſuo finem menſe volumen habet. OVIDIUS Triſt. L. I. Eleg. I. = *Improbum viſum eſt pietatem tuam multitudine diſtinere librorum, vel meum laborem plurimis voluminibus occupare.* JUL. CAPITOLINUS in *Gallienis Tribus* ad *Conſtantium Augustum.* = *Sallonium filium etiam Gallieni, qui & Gallienus dictus eſt, huic libro adjungam, ad aliud volumen tranſeam.* TREBELLIUS POLLIO de *Valeriano Juniore.* = =

Vadas, ſed redeas inevolutus,

Libros non legit ille, ſed libellos. MARTIALIS L. XI. Epigr. I. ad Librum ſuum de *Parthenio.* = Co MARCYALIS przez *evolvere*, to HORACY przez *verſare* wyraził: *Vos exemplaria Græca nocturna verſate manu, verſate diurna.* De Arte Poetica.

znaczáł wſzelką xiążkę, czy to całé jakié dzieło niepodzieloné na znaczné części (*in tomos*) w jednéy oprawie záwiérającą, czy jedną tylko część dzieła rozległégo podzielnégo na części, od innych oddzielnie oprawionych wyoſobnioną; *n*) lecz obydwa té wyrazy jedynie xiążkę zwyczayną wyobrażały, nie piſmo w walec uwinięté. *Uwoje* zaś (*κυλίνδροι*, *cylindri*) były właściwie piſma krótkié zmiéſzczoné na jednéy lub dwóch kartach, i to jednoſtronnych, jeźli te były z papiéru, albo przydłużſzé, lecz pod jedén rzut oka wyſtawiané, i mogącé ſię zwijać, jak mowią, w trąbkę. Takié były n. p. zapiſy ręczné, karty krajopiſarſkié i t. p. Tego rodzaju jeſt między innemi znakomitym Starożytności zabytkiém Karta pod panowaniém Teodozyu-

n) *Ingens poſtea numerus librorum in Ægypto a Ptolomæis Regibus vel conquiſitus vel confectus eſt, ad millia fere voluminum ſeptingenta* A. GELLIUS Noct. Attic. L. VI. C. XVII. = *Si cui centum libri sint legati, centum volumina ei dabimus,* — — *cum* (si quis) *haberet Homerum totum in uno volumine, non quadraginta octo libros computamus, ſed unum Homeri volumen pro libro accipiendum eſt.* ULPIANUS J. C. L. 52. D. de Legat. III. §. 2. = Z założenia w przykładzie od ULPIANA domyślać się łatwo, że Starożytni XLVIII xiążek czyli Pieśni HOMERA, to jest XXIV *Iliady* i tyléż *Odyſseji* mogli mieć w oſobnych oprawach, i 48 xiążek z nich robić, chociaż za naſzych czaſów każdá z tych pieśni na jednym lub dwóch arkuſzach papiéru zmieścić się może. Nie była to rzecz osobliwá u Starożytnych, którzy ważné dzieła zpiſywali okázałémi czworgrannémi głoskami, jak się okázało na kartach 62 i 63, a układając je na papierze, robili z nich *wierzchopiſma*, jak na karcie 114.

sza *Wielkiego* zaryſowaná, wyrażająca gościńcé i drogi, którémi woyſka Rzymſkié po náywiękſzéy części Powiatów Zachodniégo Ceſarſtwa przechadzać zwykły, wydobytá z jednéy z Bibliotek Zakonnych w *Niémczech* od *Konrada* Celtesa, a wydaná na widok przez *Konrada* Peutyngiera. *o*)

Żeby ſobie wyſtawić jaſné wyobrażénié o uwojach w Starożytności, należy znać piſma, któré niemi były właściwie. Uwojami były piſma prawniczé i urzędowé zwané przenośnie *táblicami*, *p*) (δέλτοι, *tabulæ*) chociaż już na papiérze i pergaminie piſywané; a to dlá zabytku dáwnych táblic drewnianych, na których podobné piſma ryto. *q*) Od takówych táblic *Archiwa* czyli zkłady starych piſm urzędowych wzięły u Rzymian nazwiſko *Tabularia*. *r*) (Ἀρχεῖα,

o) Peutingeriana Tabula Itineraria &c. *Vindobonæ*. 1753.

p) *Nam ſe quanquam conſcriptis paratiſque jam tabulis, negavit ſuſcepturum, quæ non eſſet ſoluturus.* SUETONIUS in *Auguſto*. = *Conjurationes compreſſit, ac præter has L. Audasii falſarum tabularum rei.* IDEM Ibidem. =

Si tibi legitimis pactam junctamque tabellis
Non es amaturus, ducendi nulla videtur
Cauſa. — — — JUVENALIS Sat. L. II. =
— — — *Si Libitinam effugerit æger*
Delebit tabulas. — — — IDEM Sat. L. IV. = = *Tabularum autem appellatione chartæ quoque & membranæ continentur.* PAULLUS in IV. Sent. Tit. 7.

q) *Adverſus falſarios tum primum repertum, ne tabulæ nisi pertuſæ ac ter lino per foramina trajecto obsignarentur.* SUETONIUS in *Nerone*. =

Si decies lectis diverſa in parte tabellis
Vana ſupervacui dicunt χειρόγραφα *ligni &c.* JUVENALIS Sat. L. V.

r) *Tabulas desideras Heracliensium publicas, quas Italico bello incenſo*

Χαρτοφυλάκια) Zawiadowcy takowych zkładów zwali się *Tabularii*, *s*) (Χαρτοφύλακες) a pisma takowé układający *Tabelliones*. *t*) (Νομικοὶ, Ἀγοραῖοι, Συμβολόγραφοι, Ταβελλίονες) Zwané były jeszczé też pisma *codices*, *codicilli*, dlá tego, że zbiérané niegdyś pisma táblicowé układano w wiązki postać pniów wyrażającé; *u*) ztąd wyráz *codex* lub *caudex* oznaczál zrazu właściwie tylko xiążkę prawną, która zbiór podobnych pism zawiérała, *w*) jak mianowané

tabulario interiisse scimus omnes. CICERO pro *Archia* Poeta, = *Insanumque forum aut populi tabularia vidit.* VIRGILIUS Γεωργικῶν L. II. = *Per Provincias Tabulariorum Publicorum usum instituit.* J. CAPITOLINUS in *M. Aurelio* Philosopho.

s) *Ego & adversus Tabularium puto actiones dandas, qui in computatione fefellit.* ULPIANUS. L. Ult. D. = MARCO. LIVIO. CELSO. TABULARIO. SCHOLAE. MEDICORUM. Inscriptio apud GRUTERUM. —

t) Ταβελλίων, ὁ τὰ τῆς πόλεως γράφων συμβόλαια, ὁ παρὰ τοῖς πολλοῖς νομικὸς λεγόμενος. SVIDAS in Lexico. = *Ad Africam ipse Venatorem primo, post etiam Tabellionem fuisse, deinde Advocatum fuisse Fisci, ex quo officio ad amplissima quæque pervenit.* J. CAPITOLINUS in *Opilio Macrino.*

u) *Antiqui plures tabulas conjunctas codices dicebant.* VARRO L. I. de Vita Populi Romani. = *Plurium tabularum contextum caudex apud antiquos dicebatur.* SENECA de Brevitate Vitæ C. XI. = *Tablina codicibus implebantur, & monumentis rerum in Magistratu gestarum.* PLINIUS Hist. Mundi L. XXXV. C. II. = = Starzy Piśmiennicy rzeczy gospodarskich wyrazów *codex*, *codicillus* do oznaczaniá kłodziny drzew właściwie używali, tak KATO mówi: *Codicillos oleagineos & cætera ligna amurca cruda perspergito, & in sole ponito, perbibant bene.* L. de Re Rustica.

w) *Ignosci tibi oportere, quod falsum codicem protuleris.* CICERO in *Verrem* II. =

były *Codex Hermogenianus*, *Theodoſianus*, *Juſtinianeus* i t. d. z zkazioną zaś łaciną do oznáczania wſzelkiégo rodzaju xiążki użyty bydź zaczął.

Do rzędu uwojów należały potoczne piſma Zwiérzchności i iéy Urzędów, jako to: wypowiedzi, (*edicta*) ukazy, (*juſſiones*) odpiſy, (*reſcripta*) uchwáły, (*conſtitutiones*) wyroki, (*decreta*) urządzenia, (*ordinationes*) ſprawy, (*facta*) prawa, (*leges*) i t. p. Przywileje, którémi Zwiérzchność wzywała do doſtojéńſtw i urzędów zwané u SWETONIUSZA *codicilli officiorum*, x) od których i Urzędy ſamé nazywané *Poteſtates Codicillares*. Bezpieczéńſtwa i wolności imiéniém Panujących wydawané, zwané od zwijaniá podwóynych kart z Greckiégo *dwuzwoje*. y) (Διπλώματα, *Diplomata*) Wſzel-

[illegible] *acrior illo*,

Qui venit ad dubium grandi cum codice nomen. JUVENALIS Sat. L. IV.

x) *Senatui miſit codicillos, quibus Prætorem extra ordinem deſignabat.* SUETONIUS in *Caligula.* = *Ac ne ſingillatim minima quæque enumerem, revocatas liberalitates ejus, judicia reſciſſa, aut etiam palam immutatos datorum officiorum codicillos &c.* IDEM in *Claudio.*

y) *In diplomatibus libelliſque & epiſtolis ſignandis initio ſphinge uſus eſt, mox imagine Alexandri Magni, noviſſime ſua Dioſcoridis manu ſculpta.* IDEM in *Auguſto.* = *Prolata Divorum Julii & Auguſti diplomata ut vetera & obſoleta deflebat.* IDEM in *Caligula.* = *Diplomatibus primiſque epiſtolis ſuis Neronis cognomen adjecit.* IDEM in *Othone.* = *Feſtinationem Tabellarii, quem ad te* (Sauromates) *cum epiſtolis miſit, diplomate adjuvi.* PLINIUS *Junior* L. X. Epiſt. XIV. *Trajano Imp.* = *Diplomata, quorum præteritus eſt dies, in uſu eſſe non debent.* TRAJANUS IMP. *Plinio Secundo.* = *Uſque in hoc tempus*, Domine! *neque cuiquam diplomata commodavi, neque in rem ullam niſi tuam miſi, quam perpetuam ſervationem meam quædam neceſſitas rupit. Uxori e-*

kie ugody między obywatelami urzędownie czynioné. Wszelkie pisma przyczynné lub żałobné do objaśnienia spraw w sądowym postępku Rzecznikóm służącé, zwané *libelli*, z) i szczególniéy témże nazwiskiém oznaczáné proźby do Zwiérzchności, do których odbiérania Urzędnik przy Césarzach nazywał się *Magister libellorum.* a) I takie to uwoje widzimy w ręku Konsulów i Imperatorów, ale któż nasze przywileje, zaświadczénia, umowy, wyroki sądowé, pozwy, *suppliki*. i t. d. nazwie xiążkami?

Listy także długo od dáwnégo zwyczaju pisywania na korze drzew lub na woskowanych táblicach nazywané *tabellæ*, które rozrożniané u Rzymian, jeżeli były krótkié i do oddalonych osób posełané, zwały się *epistolæ*, b) poźniéy

nim meæ, audita morte avi, volenti ad amitam suam excurrere, usum eorum negare durum putavi. PLINIUS *Junior Trajano Imp.*

z) *Dic igitur, quid causidicis civilia præstent*
Officia & magno comites in fasce libelli. JUVENALIS Sat. L. III.

a) *Tanta comitate adeuntium desideria excipiens, ut quendam joco corripuerit, quod sic sibi libellum porrigere dubitaret, quasi elephanto stipem.* SUETONIUS in *Augusto.* = *Centum autem atque viginti, quorum Othoni libellos datos invenerat, exposcentium præmia ob editam in cæde Galbæ operam, conquiri & supplicio affici imperavit.* IDEM in *Vitellio.* = *In scriniis ejus* (Domitiani) *datus a Caro de me libellus inventus est.* PLINIUS *Junior* L. VII. Epist. XXVIII. *Rufo.* = *Libellum P. Actii Aquilæ Centurionis Cohortis Sextæ Equestris, quem mihi misisti, legi, cujus precibus motus, dedi filiæ ejus civitatem Romanam.* TRAJANUS IMP. *Plinio Secundo.*

b) *Epistola non debet sinistram manum implere.* SENECA Epist. XLV. = *Cæsarem solitum accepimus epistolas tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare, aut si nihil aliud ageret, septenas.* PLINIUS Hist. Mundi

brevia, jeżeli do blizkich i przydłużſze, zwały ſię *codicilli*, *c*) jeżeli z oznáymiéniém zwycięztwa, oplatané bywały wawrzyném i zwały ſię *literæ laureatæ d*) zwykły ſię zwijać wáł-

L. VII. C. XV. = *Satius ſcilicet & uberius, quam epiſtolarum anguſtiæ ſinunt, contigerit mihi in excuſationem vel etiam in commendationem meam dicere.* PLINIUS *Junior* L. IV. Epiſt. XVII. ad *Gallum.*

c) *Simulac cepi a Seleuco tuo literas, ſtatim quæsivi a Balbo per codicilos, quid eſset in lege* CICERO Fam. L. VI. Epiſt. XVIII. = *Occubueram hora nona, cum ad te harum exemplum in codicillis exaravi.* IDEM Fam. L. IX. Epiſt. XXVI. =

Pudica & proba! redde codicillos. CATULLUS in Quandam. = *Video te, mi Lucili! cum maxime audio, adeo tecum ſum, ut dubitem an incipiam non epiſtolas, ſed codicillos tibi ſcribere.* SENECA Epiſt. LXVI. = *Quod eo magis miror — — in ipſa Lycia Bellerophonti codicillos datos, non epiſtolas.* PLINIUS Hiſt. Mundi L. XIII. C. XIII. = *Codicillis quoque jucundiſsimos & omnium horarum amicos profeſsus.* SUETONIUS in *Tiberio.* = *Veteres quoſdam ad ſe Auguſti codicillos de acerbitate & intolerantia morum ejus e ſacrario protulit.* IDEM Ibidem. = *Inſtantius legitimos* (honores) *flagitanti id ſolum codicillis reſcripſiſſe: quadraginta aureos in Saturnalia & sigillaria miſiſse ei.* IDEM in *Claudio.* = *Egrediebatur domo* (Avunculus meus) *accepit codicillos Retinæ Claſsiarii periculo exterrefacti.* PLINIUS *Junior* L. VI. Epiſt. XVI. *Tacito.*

d) *Sed neque literis, quas ſcribere ſolitus eſt, neque faſcibus imperatoriis insignia lauri prætulit.* C. JUL. CAESAR Commentarii de Bello Civili L. III. = *Literæ a Poſthumio laureatæ ſequuntur victoriam populi Romani.* LIVIUS Hiſt. Rom. L. V. = *Tabellarius, qui ſe ex Macedonia venire diceret, reddidiſse laureatas literas dicitur.* IDEM L. XIV. = *Laurus Romanis præcipue lætitia victoriarum, quæ nuntia additur literis & militum lanceis piliſque.* PLINIUS Hiſt. Mundi L. XV. C. XXX. =

= — *Miſsa eſt a Cæſare laurus*

Insignem ob cladem Germanæ pubis. PERSIUS Sat. VI. = *Etsi eo*

kowało, e) ale listy nie są xiążki, (πολύπτυχοι) i my je naszym sposobém zwijámy.

U Egiptcyan, którzy náydawniey mieli Biblioteki, postać xiążek nie była inná tylko czworgranná. Zklejano razem karty xiążkę zkłádające z jednégo boku, a piérwszá karta, na któréy bywáł napis xiążki, zwała się za Ptolemeuszów *Piérwszokleyną*, (πρωτόκολλον) i ztąd xięgi Urzędowé przyswoiły sobie powszechné nazwisko *Protokułów* od Archiwum Kapłanów Egiptskich. Takowé wiązanié xiążek nie daje żadnégo wyobrażenia o obwijanju ich na wałkach. Na ostatek Ulpian rozeymując wątpliwość, czyli między xiążkami odkazanémi komu czyją ostatnią wolą mają się liczyć także uwoje czyli papiéry prawné? dosyć jasną położył różnicę między xiążką, a uwojém w Starożytności. *f*)

agente tunc in Italia dux quidam egisset fortiter contra Persas, nulla ejus mentione per textum longissimum facta, laureatas literas ad provinciarum signa mittebat. AMMIANUS MARCELLINUS. Hist. Rom., L. XVI. = *Actæ sunt res feliciter in Mauritania Tingitana per Furium Celsum, atque ab omnibus locis ei laureatæ tabellæ datæ sunt.* AEL. LAMPRIDIUS in *Alexandro Severo.* = *Statim Romam laureatas literas misit, quæ ingentem in Urbe lætitiam fecerunt.* JUL. CAPITOLINUS in *Maximino.*

e) *Cum hanc epistolam complicarem tabellarii a vobis venerant a. d. XI Kal. Sept. vicesimo die.* CICERO ad *Quintum Fratrem* L. III. Epist. I. = *Cum complicarem hanc epistolam noctu, Abundus venit.* IDEM ad *Atticum.*

f) *Librorum appellatione continentur omnia volumina, sive in charta sive in membrana sint, sive in quavis alia materia, sed & si in phylira aut tilia (ut nonnuli conficiunt) aut in quo alio torio, idem est*

Przy zdobyczy *Mexyku* od Kaſtyllanów znalezioné były xiążki z obrazowém piſmém fałdowané nakſztałt wachlarzów Damſkich. Tak zwijané zdarzá ſię u nas widzieć karty krajopiſarſkié kieſzonkowé. Domyślają ſię niektórzy, że tak zwijané były u Starożytnych piſma zwané *libri plicatiles*. *g*) Xiążki Siamczyków z piſmém zgłoſkowém tak bywają poſpolicie zkładané. *h*)

Co do wewnętrznych ozdób xiążek: między Xięgopiſami czynili u Starożytnych klaſsę ludzi potrzebnych *Kraſnopiſowie* (Καλλίγραφοι, *Calligraphi*,) którzy z oſtateczną pilnością i wdziękiém wypiſywali dzieła rzadſzé, jak wnośić należy z wyroku Justyniana, przez którén tén Céſarz zakazał był i ſzybko i pięknié piſzącym przepiſywać xiążek Sewera Patryarchy Antyocheńſkiégo. *i*) Kraſnopiſowie okazywali ſzczególnieyſzé dowody ſwéy zręczności w głóſkach na czele xiążek, w rozwodzie początkowych słów, w piérwſzych warſtach piſma, w podziale jego na słupy,

dicendum. Quod si in codicibus sint membranaceis vel etiam chartacei; vel etiam in eboreis vel alterius materiæ vel in ceratis codicillis an debeantur, videamus. Et Gajus Caſsius ſcribit deberi & membranas legatis libris. L. 52. D. de Legat. III. §. 3.

g) SCHWART II Diſertatio de ornamentis librorum. *Lipsiæ.* 1756.

h) Encyclopédie des Sciences, des Arts & des Métiers à l' article: *Papier.*

i) *A nemine ergo ſcribantur neque ad pulchritudinem neque ad velocitatem ſcribentium:* Authent. Coll. IV. Tit. 21. Novella XLII. C. I. §. 2. = Podobnego działu Xięgopiſów Greckich doczytujemy się między innemi w Liſtach SYNNEZYUSZA Biskupa *Ptolemaidy*, gdzie Skoropiſowie zwani ſą γράφοντες ἐις τάχος, a Krasnopiſowie γράφοντες ἐις κάλλος.

jakiémi jé náyczęściéy układali, w napisach rozdziałów, na które osnowa xiążki dzieloná była, na ostatek w podpisach imion, stanu, oyczyzny, wieku i innych okoliczności życiá Autora, czasu zakończéniá roboty i t. d. *k*)

Oprócz ozdoby z pięknosci głosek; rysowali obrazy Autorów na piérwszéy karcie xiążki. *l*) Przyłączali czasém malowidła stosowné do treści dziéła, jakie widzieć np. w TERENCYUSZU *Watykańskim*, gdzie są wyobrażoné maski i część *dekoracyy* Starożytnégo Teatru. Liczbowali karty w xiążkach zwané *osadami*, *m*) (σέλιδες, *paginæ*.) Wyráz *Pagi-*

k) *J. G.* SCHWANDNERI Dissertatio Epistolaris de Calligraphiæ Nomenclatione, cultu &c. *Vindobonæ*. 1756. = M. DENIS Einleitung in die Bücherkunde. I. Th. Wien. 1777.

l) *Quam brevis immensum cepit membrana Maronem,*
Ipsius vultus prima tabella gerit. MARTIALIS L. XIV. Epigr. CLXXXIV.

m) *Paginæ dictæ, quod in libris suam quæque obtineat regionem, ut pagi, vel a pangendo, quod in illis versus pangantur idest figantur.* FESTUS POMPEJUS de Verborum Significatione sub P. = = *Non imitor* λακονισμὸν *tuum, altera jam pagella procedit.* CICERO Fam. L. XI. Epist. XXV. = *Respondebo primum tuæ postremæ paginæ, quæ mihi magnæ molestiæ fuit.* IDEM ad *Atticum* L. VI. Epist. II. =
Te solum meriti canèrem memor, inque libellis
Crevisset sine te pagina nulla meis. OVIDIUS Trist. L. V. Eleg. IX. =
Namque oblita modi millesima pagina surgit.
Omnibus & crescit multa damnosa papyro. JUVENALIS Sat. L. III. = *Ego non paginam tantum, sed etiam versus syllabasque numerabo.* PLINIUS *Junior* L. IV. Epist. XI. *Minutiano.* =
Centum explicentur paginæ Kalendarum. MARTIALIS ad *Titullum* L. VIII. Epigr. XLIV. =

na oznaczał także xiążkę, *n*) i ztąd xięgi Pisma S. nazwané *Pagina Sacra*. U Rzymian od dáwnégo zwyczaju kłóciá pism stylém na woskowanych táblicach zwané były tákowé osady kart częstokroć *woskami*. *o*) (*ceræ*) Nazwisko to z czasém jedynie strony pism urzędowych i prawnych oznaczało. *p*)

Gdy zaczynali Krasnopisowie dzieło jakié, kładziony był od nich *xiężyczek*, *q*) (*μήνη*, *menis*, *lunula*) gdy zaś kończyli, *haczyk* lub *motek*, *r*) (*κορωνὶς*, *umbilicus*, *coro-*

Officium, sed nulla pium mihi pagina reddit. AUSONIUS *Paulino* Epist. XXV. = *Te vero, Auguste Venerabilis! multis paginis — — alii prosequentur.* AEL. LAMPRIDIUS in *Heliogabalo* ad *Constantium Aug.*

n) *Non equidem hoc studeo, bullatis ut mihi nugis*
Pagina turgescat — — — PERSIUS Sat. V. =
Vobis pagina nostra dedicatur. MARTIALIS L. V. Epigr. II. ad Lectores.

o) *Dum scribo explevi totas ceras quatuor.* PLAUTUS in Curculione Act. III.

p) — — — *quid prima secundo*
Cera velit versu, solus multisque coheres
Veloci percurre oculo — — HORATIUS Sermonum L. II. Sat. V. = *Pedium ex quadrante* (hæredem instituit) *in ima cera C. Octavium, etiam in familiam nomenque adoptavit.* SUETONIUS in *Cæsare.* = *Cautum, ut in testamentis primæ duæ ceræ testatorum modo nomine inscripto vacuæ signaturis ostenderentur.* IDEM in *Nerone.*

q) *Qui legis, deductos a prima menide libri*
Doctores Patriæ scito fuisse meæ. AUSONIUS in Professoribus Burdigalensibus.

r) *Deus, Deus nam me vetat,*
Inceptos, olim promissum carmen, iambos
Ad umbilicum adducere. HORATIUS L. ἐπῳδῶν Od. XIV. =
Ohe jam satis, ohe libelle!
Jam pervenimus usque ad umbilicos. MARTIALIS L. IV. Epigr. XCI. =

nis) jak i dziś kończąc pisma kryślimy. Zkąd u Łacinników *ad umbilicum perducere*, *coronidem imponere* znaczyło *zakończyć pismo*. Zwyczáy kończéniá rękopism przez wyrazy zkazioney łaciny: *explicit liber* zamiast *explicitus est*, już był znany w Wieku IV, *s*) zachowany nawet w piérwszych drukiém wyciśniętych xiążkach. Poźnieysi Xięgopisowie dodawali wiérszyki trącące smakiém Gotów. *t*) Przy prácy zaś tak wycieńczającéy wzrok, jaką była xięgopisarská, zażywali, zwłászcza Krasnopisowie, lékarstwa na oczy zporządzonégo z soli, zwanégo ἅλαπον; do czégo sol Frygiyská i Tarentyńská mianė były za náyskutecznieyszé. *u*) Ztąd wyráz *salarium*, przeznaczony z czasém do oznaczaniá nadgrody wszelkiéy pracy, oznaczáł zrazu szczególniéy nadgrodę piszących. *w*)

Si nimius videor seraque coronide longus
Esse liber, legito pauca, libellus ero. IDEM L. X. Epigr. I. =
Et mage principio grata coronis erit. IDEM.

s) *Solemus completis opusculis ad distinctionem rei alterius sequentis medium interponere* explicit *aut* feliciter, *aut aliquid istiusmodi.* HIERONYMUS Epist. XXXVI. ad *Marcellam* de Voce διάπλασμα.

t) Takie wierszyki były n. p. *Explicit, expliciat, ludere Scriptor eat. Scriptor, qui scripsit, cum Christo vivere possit. Detur pro penna Scriptori &c.* Naczytać się można podobnych wiérszów pod Rękopismami w Bibliotekach. Tego gatunku náybawnieysze są pod LUKANEM Wieku XIII w Bibliotece Szkoły Gł: Koronnéy.

u) *Marinorum* (salium) *maxime laudatur Cyprius a Salamine, & e stagnis Tarentinus ac Phrygius, qui Tattæus vocatur. Hi duo oculis utiles.* PLINIUS Hist. Mundi L. XXXI. C. VII.

w) *Quum in Provinciam Quæstor* (Egnatius Marcellinus) *exisset, Scribam-*

Krafzono także głofki rozmaitémi farbami, zwłáfzcza w rozdziáłowych napifach, brzegowych wykazách i słowach wáżnieyfzych. Pifywano je błękitno, zielono, żółto, náypofpoliciéy jednak czérwono: fzarłatém, cynobrém, a zwyczaynie minią, *x*) zkąd i prácujący około farbowania głofek celnieyfzych, na których dokończénié Krafnopifowie pifząc czárnym inkauftém zoftawiali próżné mieyfca, zwali fię *Miniatorami*, (*Miniculatores*) i od czérwonych napifów wzięła nazwifko *Rubrica*, *y*) która zdobiła fzczególniéy Prawa. Ztąd *Prawo Publiczne*, *z*) (*Jus Civile*) zwané było *Rubricæ*, a *Prawo Woytowfkie Rzymfkie* (*Jus Prætorium*) bez tych ozdób zwané było *Album*. *a*)

que, qui forte obtigerat ante legitimum falarii tempus amifiſset, quod acceperat fcribæ daturus, intellexit & ftatuit apud fe fubsidere non oportere. PLINIUS *Junior.* L. IV. Epift. XII.

x) *Minium in voluminibus quoque fcriptura ufurpatur, clarioresque literas vel in auro vel in marmore etiam in fepulcris reddit.* PLINIUS Hift. Mundi L. XXVIII. C. VII. =

Inftar tituli fulgidula notabo milto. TERENTIANUS *Maurus* inter Grammaticæ Latinæ Authores Antiquos *Heliæ* PUTSCHII. *Hanoviæ*, 1605.

y) — — — *fcit tendere verfum*
Non fecus ac si oculo rubricam dirigat uno. PERSIUS Sat. I. =
Cur mihi non liceat, jufsit quodcunque voluntas?
Excepto si quid Mafuri rubrica vetavit. IDEM Sat. V.

z) *Perlege rubras majorum leges.* JUVENALIS Sat. L. V. =
— — — *dicant, cur condita sit lex*
Bis fex in tabulis? aut cur rubrica minetur?
Quæ prohibet peccare reos, — PRUDENTIUS contra *Symmachum* L. II.

a) *Quorum alii fe ad album & rubricas tranftulerunt, ac formularii (ut ait Cicero) leguleji quidam maluerunt.* QUINTILIANUS Inft. Orat. L. XII. C. III.

Na ostatek już dla zapachu karty, już dla zabezpieczenia od molów i gnilizny napuszczano xiążki cytrynową treścią, od czego i u PLINIUSZA *Starszégo* dochowané xięgi NUMY zwané są *libri citrati. b)* Náypowszechniéy jednak używany był do tego oléjek cedrowy, *c)* którégo przygotowania sposób opisał WITRUWIUSZ. *d)*

Daleko kosztownieyszé nad wyliczoné wewnętrzné ozdoby xiążek było pisanié złotém i srebrém, do czego używani byli *Złotopisowie* (*Χρυσόγραφοι*, *Chrysographi*) długo na Wschodzie znakomity cech zkładający. Trwonié-nié tych ozdób w ostatnich wiekach Starożytności postąpiło aż do zbytku, na którén się w Wieku swoim użalał S. HIERONIM. *e)* MONTFAUCON okazał z niektórych dáwnych

b) Et libros citratos fuisse, propterea arbitrarier tineas non tetigisse. PLINIUS Hist. Mundi L. XIII. C. XIII.

c) — — — speramus carmina fingi
Posse linenda cedro & lævi servanda cupresso. HORATIUS in Arte Poet. =
Nec titulus minio nec cedro charta notetur. OVIDIUS Trist. L. I. Eclog. I. =
Quod neque sim cedro flavus nec pumice lævis,
Erubui Domino cultior esse meo. IDEM. Trist. L. III. Eleg. I. =
Cedro nunc licet ambules perunctus. MARTIALIS ad libellum L. II. Epigr. II. =
Hujus in arbitrio est, seu te juvenescere cedro,
Seu jubeat diris vermibus esse cibum. AUSONIUS ad libellum suum Epigr. XXXIII. de *Proculo.*

d) Ex cedro oleum, quod cedreum dicitur, nascitur, quo reliquæ res cum sunt unctæ, uti etiam libri, a tineis & a carie non læduntur &c. De Architectura L. II. C. X.

e) Inficiuntur membranæ colore purpureo, aurum liquescit in literas, gemmis codices vestiuntur, & nudus ante fores Christus emoritur. Epist. XVIII. ad *Eustochium* Virginem.

Pisarzów sposob wyzłacania głosek u Starożytnych tak wyborny, iż trwa wiekami bez zmiany mocy i blasku, którégo dziś naśladować nie umiémy. *f*)

Między rękopismami pozostało się náywięcéy złotopism w Bibliach i w xiążkach Liturgicznych zwłaszcza na Wschodzie pisanych. Sławné były u Starych Ewanielie złotémi głoskami pisané własną ręką Teodozyusza *Młodszégo*, który uchodził za jednégo z náybiegleyszych Krasnopisów i Złotopisów. *g*) Na Zachodzie szacowano szczególniéy Biblie złotopisané za czasu Ottonów. Biblioteka Watykańska posiada kilka Bibliy Greckich z takowemi pozłotami. Césarska w *Wiédniu* posiada Ewanielie Łacińskié złotémi, a Greckié srébrnémi głoskami na fioletowym pergaminie zpisané. Biblioteka Królów Francuzkich posiada dzieła S. Grzegorza *Nazyanzeńskiégo* złotémi głoskami. Náyprzedniey-szé są w tym gatunku złotopisma: Psałterz Grecki w *Zurychu*, *h*) i Ewanielia przekładania Wulfili w *Upsalu.* *i*)

Że zaś nie tylko Chrześcijańska Starożytność tak kosztownie náyważnieyszé u siebie pisma zdobiła, mamy dowód w barzo starych Rękopismach Wirgiliusza w Bibliotece Watykańskiey, *k*) i Dyoskorydesa w Bibliotece Augu-

f) Palæographiæ Græcæ L. I. C. V.

g) NICEPHORUS Breviarii Historiae L. XIV. C. XIII.

h) *J. J.* BREITINGERI Epistola de Antiquissimo Turicanæ Bibliothecæ Græco Psalmorum Libro. 1748.

i) *Johannis ab* IHRE Scripta Versionem Ulphilanam illustrantia. *Berolini*. 1773.

k) Picturæ antiquissimi Virgiliani Codicis Bibliothecæ Vaticanæ a *P. S. Bartoli* ære incisæ. *Romæ*. 1782.

ſtyańſkiéy w *Neapolu* z nieporównanémi wyzłotami. MONTFAUCON przywodzi podobné Rękopiſmo DYONIZEGO z *Halikarnaſsu.* *l*) Pięcioro Xiąg MOYŻESZA, (Πεντατεύχος) któré Starcy Żydowſcy przynieśli PTOLEMEUSZOWI *Filadelfowi*, zpiſané były złotémi głoſkami. *m*) U JULIUSZA KAPITOLINA doczytujémy ſię, że Matka MAXYMINA *Młodégo*, oddając Syna Nauczycielowi Piſma, dała mu całkowité dzieła HOMERA na ſzarłatnym pergaminie zpiſané także złotémi głoſkami. *n*) Podobné złotopiſmo poſiadała niegdyś Biblioteka Konſtantynopolitańská. Jak wiele ſzacownych piſm muſiałá Starożytność złotém piſywać, domyślić ſię możná z świadectwa IZYDORA, który twiérdzi, że na pergaminach ſzarłatnych nie inaczéy, tylko złotém lub ſrébrém piſywano. *o*) Bogactwa té piśmienné więcéy jeſzcze okazywały ſię w oprawie xiążek, o któréy będzie mieyſcé mówiéniá, gdy mi ſię zdarzy mieć rzecz o *Bibliotekach w Starożytności.*

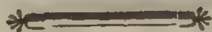
Taki jeſt Obráz *Kunſztu Piſaniá u Starożytnych* z celnieyſzych tylko ſtron uważany, którym mám honór przy-

l) Palæographiæ Græcæ L. I. C. V.

m) παρῆλθον μετὰ καὶ τῶν δώρων οἱ γέροντες, ἃ τῷ βασιλεῖ κομίσαι ὁ ἀρχιερεὺς αὐτοῖς ἔδωκε, καὶ τῶν διφθερῶν αἷς ἐγγεγραμμένους εἶχον τοὺς νόμους χρυσοῖς γράμμασιν. FL. JOSEPHUS Antiquit. Judaic. L. XII. C. II.

n) *Cum Grammatico daretur* (Maximinus) *quædam mater ſua libros Homericos omnes purpureos dedit aureis literis ſcriptos.* In *Maximino Juniore.*

o) *Purpurea inficiuntur colore purpureo, in quibus aurum & argentum liqueſcens pateſcat in literis.* Orig. L. VI.

łożyć się, jako daniną z mojéy *professyi*, do Obchodu Imienin Jaśnie Oświeconego Xiążęcia Jegomości MICHAŁA JERZEGO *CIOŁEK* PONIATOWSKIEGO, Arcybiskupa Gnieźnienskiego, Prymasa Korony Polskiey i W. Xięztwa Litewskiego, Pierwszego Xiążęcia, Administratora Dyecezyi Krakowskiey, Prezesa Naywyższey Rady nad Edukacyą Narodową, Konserwatora i Kanclerza *Akademii Naszéy;* Imienin tak sprawiedliwie przeznaczonych, ażeby były dlá *Muz Polskich* Dniém Nowégo Roku Szkolnégo i Hasłém zaczynaniá tych prác około *Instrukcyi Publiczněy*, których powszechnym i istotnym działáczem jest i będzie zawsze *Kunszt Pisaniá*, á które Ten Pan w *Oyczyznie Swojéy* pod Náyłaskawszém Panowaniém MĄDREGO I DOBREGO KRÓLA STANISŁAWA AUGUSTA, odwágą, stałością i szczęściém postępowaniá ku Oświécéniu dlá reszty Europy przykładnéy, na Czele Prześwietnego Grona XII MĘŻÓW tak ważnéy sprężyny Rządu w *Rzeczypospolitéy* WSPANIAŁYCH OPIEKUNÓW, przez náytroskliwszé stáraniá o zbawiénné i użyteczné Nauki, przez względy i łaski dlá dobrych i czynnych Nauczycielów, z nieśmiertelną chwałą podnosi i zaszczycá; Imienin wiéczyście szanownych dlá téy Jagiellonskiey *Nauk Wszechnicy*, która, jako posiádá náypięknieysze prawo chlubieniá się, że KAZIMIERZ WIELKI był Piérwszym Jéy Twórcą, a WŁADYSŁAW JAGIEŁŁO Náyprzychylnieyszym Jéy Pomnożycielém, tak za náyuroczystszé poczytuje sobie Święto połączać drogą pamiątkę Swych Dawnych Dobroczyńców z czułém wspominaniém Pra-

wych Ich w Królach i w Obywatelach Naſtępców, a za náymilſzą powinność wyrządzać hołdy czci, wdzięczności i náygoręt ſzych ślubów, oby náydłużéy i náyſzczęśliwiéy Żyjącym: PANUJACEMU KRÓLOWI, jako Swemu Wtóremu Twórcy, i PIERWSZEMU KRÓLESTWA XIĄŻĘCIU, jako z Konſerwatorów Swoich Náyſzczodrobliwſzému, podając w piſmach do uwielbienia náypoźnieyſzym pokoléniom SŁODKIE IMIONA OBYDWÓCH DOBROCZYNNYCH POTOMKÓW, DOBROCZYNNÉGO JAGIEŁŁY.

X

TREŚĆ PODZIAŁÓW TÉY DYSSERTACYI.

KONIEC.

